

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

144159

Tayfun YÖNLÜ

T-144159

TÜRKİYE'DE DONDURULMUŞ GIDA SEKTÖRÜ:
YAPI, DAVRANIŞ, PERFORMANS ANALİZİ

DANIŞMAN

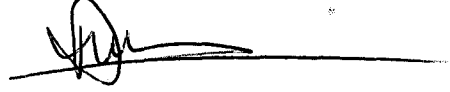

Doç. Dr. Şafak AKSOY

İktisat Anabilim Dalı
Gıda Ekonomisi Ve İşletmeciliği
Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2004

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne,

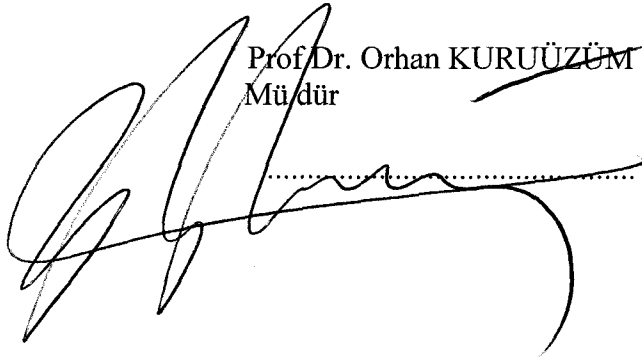
Bu çalışma, jürimiz tarafından İktisat Anabilim Dalı Gıda Ekonomisi ve İşletmeciliği Yüksek Lisans Programı tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Ali Kır,
Üye (Danışmanı) : Doç.Dr.Şafak AKSOY
Üye : Yrd.Doç.Dr.İ.Serdar TETİK
Öğretim Üyesi
Üye :
Üye :

Onay : Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

.... / / 200..

Prof/Dr. Orhan KURUÜZÜM
Müdür

İÇİNDEKİLER

Tablolar Listesi	III
Şekiller Listesi	V
Özet (Türkçe)	VI
Özet (İngilizce)	VII
GİRİŞ	1
1. YAPI	3
1.1. Sektörün Tanımı	3
1.2. Sektörün Temel Özellikleri	5
1.3. Gıda Dondurma Teknikleri ve Soğuk Zincir ile Bunların Maliyete ve Çevreye Etkileri	9
1.4. Sektörde Faaliyet Gösteren Kuruluşlar ve Kapasite Kullanımı	14
1.5. Dünya Dondurulmuş Meyve ve Sebze Ticareti	18
2. DAVRANIŞ	22
2.1. Hammadde	22
2.2. Üretim	25
2.3. Pazarlama Yapısı ve Organizasyon	34
2.4. İç Talep	35
2.5. Dış Ticaret	38
2.5.1. İthalat	38
2.5.2. İhracat	46
2.5.2.1. Meyve ve Sebze Dışındaki Dondurulmuş Ürün İhracatı	46
2.5.2.2. Dondurulmuş Meyve ve Sebze İhracatı	48
2.6. Fiyat ve Maliyet Yapısı	64
2.7. İstihdam	67
3. PERFORMANS	68
3.1. Sektörün Rekabet Gücü	68

3.2. Diğer Sektörler ve Yan Sanayilerle İlişkiler	72
3.3. Sektörün Sorunları	72
3.4. - VIII. Beş Yıllık Kalkınma Planı Döneminde Muhtemel Gelişmeler	74
3.4.1. 2004 - 2008 Yılları Toplam Talep Tahmini	74
3.4.2. Beklentiler	76
3.5. GAP'ın Sektöre Olası Etkileri	81
3.6. Yapılması Gereken Yasal ve Kurumsal Düzenlemelerle Bunların Getiri ve Yükleri	82
SONUÇ	88
Kaynakça	91
Ekler	93
Ek 1. Dondurulmuş Meyve ve Sebze Dışındaki Ürünlerin Ülkeler İtibari İle İhracatı	93
Ek 2. Dondurulmuş Meyve ve Sebze Sektöründe Yıllar ve Ürünler İtibari İle İhracat Miktarları	117
Ek 3. Türkiye'nin Ülkeler İtibari İle Dondurulmuş Meyve ve Sebze İhracat Miktarları ve Değerleri	126
Özgeçmiş	137

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1.1. Gıda Sanayi Üretim Değeri İçinde Dondurulmuş Meyve ve Sebze Sanayi Üretimi	6
Tablo 1.2. Dondurulmuş Bazı Meyve ve Sebzelerin Depolanma Süreleri	10
Tablo 1.3. Sektörde Faaliyet Gösteren Kuruluşlar ve Mevcut Kapasiteleri	14
Tablo 1.4. Yıllık Kapasite Kullanım Oranları	16
Tablo 1.5. Dondurulmuş Sebze Ticaretinde Önemli İhracatçı Ülkeler	18
Tablo 1.6. Dondurulmuş Sebze Ticaretinde Önemli İthalatçı Ülkeler	19
Tablo 1.7. Dondurulmuş Meyve Ticaretinde Önemli İhracatçı Ülkeler	20
Tablo 1.8. Dondurulmuş Meyve Ticaretinde Önemli İthalatçı Ülkeler	21
Tablo 2.1. Sebze Yetiştirilen Yerler ve İşleme Dönemleri	24
Tablo 2.2. Meyve Yetiştirilen Yerler ve İşleme Dönemleri	24
Tablo 2.3. Dondurulmuş Meyve ve Sebze TSE Standartları	29
Tablo 2.4. Dondurulmuş Meyve ve Sebze Üretim Miktarı	30
Tablo 2.5. Dondurulmuş Meyve ve Sebze Üretim Değeri	31
Tablo 2.6-1. Meyve ve Sebze Sanayinde Yatırım ve İstihdamın Gelişimi(1994-1999)	33
Tablo 2.6-2. Meyve ve Sebze Sanayinde Yatırım ve İstihdamın Gelişimi (2000-2003)	33
Tablo 2.7. Türkiye’de Dondurulmuş Meyve ve Sebze Yurtiçi Tüketimi	36
Tablo 2.8. 1995 Yılı Dondurulmuş Meyve ve Sebze İthalat Değerleri	39
Tablo 2.9. 1996 Yılı Dondurulmuş Meyve ve Sebze İthalat Değerleri	40
Tablo 2.10. 1997 Yılı Dondurulmuş Meyve ve Sebze İthalat Değerleri	41
Tablo 2.11. 1998 Yılı Dondurulmuş Meyve ve Sebze İthalat Değerleri	42
Tablo 2.12. 1999 Yılı Dondurulmuş Sebze Konserveleri İthalat Değerleri	43
Tablo 2.13. 2000 Yılı Dondurulmuş Sebze Konserveleri İthalat Değerleri	43
Tablo 2.14. 2001 Yılı Dondurulmuş Sebze Konserveleri İthalat Değerleri	43
Tablo 2.15. 2002 Yılı Dondurulmuş Sebze Konserveleri İthalat Değerleri	44
Tablo 2.16. 2003 Yılı Dondurulmuş Sebze Konserveleri İthalat Değerleri (ilk on ay)	44
Tablo 2.17. Meyve ve Sebze Dışında İhraç Edilen Ürün Miktarları	46
Tablo 2.18. Dondurulmuş Meyve ve Sebze Sanayi İhracatının Gıda Sanayi İhracatındaki Yeri	49

Tablo 2.19. Türkiye Dondurulmuş Meyve ve Sebze İhracatının Gelişimi	50
Tablo 2.20. Dondurulmuş Meyve ve Sebze Sektöründe 1995 Yılı İhracat Değerleri	51
Tablo 2.21. Dondurulmuş Meyve ve Sebze Sektöründe 1996 Yılı İhracat Değerleri	52
Tablo 2.22. Dondurulmuş Meyve ve Sebze Sektöründe 1997 Yılı İhracat Değerleri	53
Tablo 2.23. Dondurulmuş Meyve ve Sebze Sektöründe 1998 Yılı İhracat Değerleri	54
Tablo 2.24. Dondurulmuş Sebze Konserveleri 1999 Yılı İhracat Değerleri	55
Tablo 2.25. Dondurulmuş Sebze Konserveleri 2000 Yılı İhracat Değerleri	56
Tablo 2.26. Dondurulmuş Sebze Konserveleri 2001 Yılı İhracat Değerleri	57
Tablo 2.27. Dondurulmuş Sebze Konserveleri 2002 Yılı İhracat Değerleri	58
Tablo 2.28. Dondurulmuş Sebze Konserveleri 2003 Yılı İhracat Değerleri (ilk on ay)	59
Tablo 2.29. Türkiye'nin Ülkeler İtibari İle Dondurulmuş Meyve-Sebze İhracatı (kg)	61
Tablo 2.30. Türkiye'nin Ülkeler İtibari İle Dondurulmuş Meyve-Sebze İhracatı (\$)	62
Tablo 2.31. Dondurulmuş Meyve ve Sebze Ortalama İhraç Fiyatları	64
Tablo 2.32. Bazı Dondurulmuş Sebzelerde Maliyet Unsurları	65
Tablo 2.33. Dondurulmuş Ürün Maliyetine Etki Eden Faktörler	66
Tablo 2.34. Sektördeki İstihdam Durumu	67
Tablo 3.1. Dondurulmuş Meyve ve Sebze Yurt İçi Talep Tahmini	7
Tablo 3.2. Dondurulmuş Meyve ve Sebze İhracat Tahmini	78
Tablo 3.3. Dondurulmuş Meyve ve Sebze Toplam Talep Tahmini	78

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1.1. Dondurulmuş Meyve ve Sebze Sanayi Üretiminin Meyve ve Sebze İşleme Sanayi Üretimi İçindeki Yeri	7
Şekil 2.1. Dondurulmuş Meyve ve Sebze Üretim Miktarı	31
Şekil 2.2. Türkiye’de dondurulmuş meyve ve sebze yurtiçi tüketimi	36
Şekil 2.3. Türkiye Dondurulmuş Meyve ve Sebze İhracatının Gelişimi	50
Şekil 3.1. Türkiye’de Dondurulmuş Meyve ve Sebze Yurt İçi Tüketimi	76
Şekil 3.2. Türkiye’de Dondurulmuş Meyve ve Sebze Yurt İçi Tüketimi (1999 ve 2000 hariç)	77

ÖZET

Gıdaların doğala en yakın biçimde ve taze tüketilmeleri insan sağlığı açısından son derece önemlidir. Tarım toplumuna geçişten sonra en büyük sorunlardan biri ürünlerin nasıl depolanacağı olmuştur. Tüketim aşamasına gelene kadar onları tüketime uygun halde saklamak için uygulanan yöntemlerden biri ve en sağlıklı olan dondurma yöntemi, bu çalışmanın ana konusudur.

Gıdaların dondurulmasında ilk aşama, dondurulacak ürünün seçilmesidir. Her ürün dondurulmaya elverişli değildir ve besinlerin yapılarının bu işleme uygun olmaları gerekmektedir. Tarımsal ürünlerde tohumların seçilmesi, uygun yöntemlerle yetiştirilmesi ve uygun biçimde hasat edilerek fabrikalara uygun koşullarda taşınması ilk aşamanın adımlarıdır.

Bundan sonraki aşamalarda ürünler cinsine uygun tekniklerle dondurulur, uygun koşullarda saklanır ve tüketilene kadar kontrol altında tutulur.

Türkiye, içinde bulundurduğu mikro iklimler nedeniyle tarımsal üretim açısından çeşitliliğe ve zenginliğe sahip bir ülkedir. Taze ürünlerin bol olarak bulunabildiği Türkiye’de dondurulmuş ürünlerin üretilmesinin iç piyasa açısından gerekliliği, bu çalışmanın temel çıkış noktasıdır. Bu anlamda dondurulmuş ürün piyasası incelendiğinde Türkiye’nin iç piyasaya değil daha çok yurt dışı piyasalara yönelik üretim yaptığı görülür. Gerçekleştirilen dondurulmuş gıda üretiminin %80-90 gibi büyük bir kısmını da **dondurulmuş meyve ve sebzeler** oluşturmaktadır. Bu nedenle çalışmanın adı her ne kadar dondurulmuş gıdalarda olsa, üretim yapısı nedeni ile bu çalışmada meyve ve sebzelerde ağırlık kazanmıştır.

1970’li yılların ortalarında Kayseri’de Meybuz firması ile dondurulmuş gıda üretmeye başlayan Türkiye, 1980’li yılların ortalarına kadar yalnızca birkaç firma ile sadece yurt dışına yönelik üretim yapmıştır. Ancak 1980’li yılların ortalarından itibaren özellikle Bursa yöresinde yapılan yeni yatırımlarla iç piyasaya da girilmiş, ihracat artmış ve sektör gelişmeye başlamıştır.

Tazeye en yakın ürünler olan dondurulmuş gıdalar, toplum tarafından tanınmasına rağmen yaygın biçimde kullanılmamaktadır. Gelişmiş ülkelerde 1930’lu yıllarda başlayan dondurulmuş gıda tüketimi 1970’li yıllardan sonra iyice artmıştır. Türkiye’de tüketim yetersiz olmakla birlikte ekonomik gelişme yolu ile sektör gelişecektir. Var olan talebin büyük kısmı toplu tüketim yani catering sektöründen kaynaklanmaktadır.

SUMMARY

It is very important to consume foods in near form of natural and fresh. After the transition to the agriculture, one of the most important problems is how to store the products. The freezing method is the main subject of this paper that which is the one of the most healthy methods to save the products in suitable way to consume that.

The first stage to freeze foods is choosing the crop which will be frozen. Each crop is not convenient to be frozen and the structure of it has to be suitable for this work. In agricultural products, the election of the seeds, raising and harvesting with convenient methods and carrying to the factory in suitable conditions are the steps of the first stage.

The products are frozen with the techniques which are suitable according to their kinds, hold in cold depots under the controlling until their consumption in next stage.

Türkiye is a country which has agricultural variety and affluence because of the micro climas of Anadolu ground. It is the main base of this paper, the necessity of production of the frozen foods for domestic market of Türkiye the place of plentiful fresh crops. In this meaning, by the investigation of the frozen food market, it is seen that Türkiye's production is for foreign market, not for interior one. In the same time, frozen fruits and vegetables constitutes %80-90 rate of the production of frozen foods. By this reason, however the name of the paper is "Frozen Foods" but the main subject is frozen fruits and vegetables.

Türkiye has started the production of frozen foods by Meybuz in Kayseri in 1970's and produced for only foreign market by only a few firm during 1980's. However the production started for interior market, exporrtation increased and the development of the sector started by the new investments in especially Bursa dating from the middle of the 80's.

The frozen foods which is the nearest to fresh is known by the community but the usage is not accustomed. Consumption of frozen foods increased rather well during 1970's, started in 1930's in developed countries. Frozen food sector will develop in the future by the economic development however the consumption is insufficient nowadays. The large part of demand is the result of catering sector.

GİRİŞ

Sanayileşme ve kentleşmenin yaygınlaşması ve buna paralel olarak aile bireylerinin çalışma yaşamında daha fazla yer almaya başlamaları, gıda maddelerine olan talebin yönünü etkilemektedir. Gıda sanayinin son halkası olan dondurulmuş ürünlere tüketiciler büyük ilgi göstermektedirler. Bunun nedenlerinin başında besin kaybının az olması, kolay hazırlanması, her zaman standart biçimde bulunabilmesi gibi etkenler gelmektedir. Özellikle çalışan hanımların mutfakta zaman kaybetmek istememeleri, hazır yiyecekleri ve özellikle de dondurulmuş ürünleri aranan ürünler haline getirmiştir.

Bu alt sektörün gelişmesinde dondurma, soğukta muhafaza, frigorifik araçlarla taşıma ve dağıtma gibi altyapının önemli rolü olmuştur. Bunun yanında ev tipi soğutucuların yaygınlaştırılmasının da tüketim artışında etkisi olmuştur. Pazarlanmasında güçlük çekilen tarım ürünlerinin bir kısmının bu yolla değerlendirilmesi üreticinin gelirini artırmakta, katma değeri yükseltmekte ve ihracatı geliştirmektedir. AB’de “yenilik” bir strateji olarak kabul edilmekte; dünyadaki gelişmeler ve trendler izlenerek yeni ürünlerin belirlenmesi ve piyasalara sunulmasına ağırlık verilmektedir.

AB ülkeleri ve gelişmiş diğer ekonomilerde en çok talep gören dondurulmuş ürünlerin başında sebzeler, hazır yiyecekler, patates ürünleri, balık, et, ekmekçilik ürünleri, kümes hayvanları eti gelmektedir. Ancak Türkiye’de bunun aksine dondurulmuş ürün yelpazesi geniş olmayıp, daha çok meyve ve sebze sınırlıdır. Su ürünleri bile bu anlamda pek gelişmemiştir. Türkiye’nin bu alanda yalnız meyve ve sebzelerin dondurulması ile yetinmeyip, dünyadaki gelişmelere paralel bir strateji belirlemesi önem taşımaktadır. Yurt dışında tüketimin hızla gelişmesi nedeni ile hazır yiyecekler ve kümes hayvanı etlerinin dondurulup pazarlanması bu aşamada önem taşımaktadır. Bunun yanında dondurulmuş balıklar da iç ve dış pazar için önemli ürünlerdir.

Tarımsal ve hayvansal ürünleri saklama yöntemleri arasında en sağlıklı olanı onları dondurmaktır. Böylece besin kayıpları minimum düzeye indirilebilmektedir. Bu nedenle gelişmiş ülkeler, ürünlerin soğuk hava depolarında saklanması veya dondurularak korunması yöntemine ağırlık vermektedirler.

1990’lı yılların ortalarından itibaren dondurulmuş ürünlerden özellikle hazır yiyeceklere olan talep hızla artmıştır ve artmaya devam etmektedir. Bireylerinin çoğu çalışan ve ekonomik açıdan gelişmiş aileler, hemen ısıtılarak tüketilmesi mümkün olan dondurulmuş hazır ürünleri tercih etmektedirler. Bu eğilim gelişmiş ülkelerde hızla yayılırken, gelişmekte olan ülkelerde de bu konuda gittikçe artan bir hareketlenme görülmektedir.

Türkiye’de özellikle meyve ve sebze ürünleri alanında ihracata yönelik girişimler armaya devam etmektedir. Böylece bir yandan sezon dışı tüketim imkanı ve alışkanlığı yaratılırken bir yandan da ekonomiye daha çok katkı sağlanmaktadır. Bu arada sanayicilerin istediği kalitede ve miktarda üretim yapan çiftçiler de ürünlerini uygun ve garantili fiyattan satabilmektedirler. Bu durum tarımın gelişmesini de etkilemektedir. Ancak iç piyasada üretimin yetersiz olması nedeni ile bazı yıllarda fiyatlar yükselebilmekte, bu durumda çiftçiler sözleşme kurallarına uymayarak mallarını piyasaya direk sunabilmektedirler. Bu da hammadde anlamında sanayicileri zor durumda bırakmaktadır. Tarımın istikrarsız bir seyir izlediği Türkiye’de bu durum, dondurulmuş gıda sanayinde girdi sağlama açısından önemli sorunlara yol açabilmektedir. İhracatın gerçekleşmemesi durumunda pazar ve döviz kaybı sorunları da bunu izlemektedir.

1. YAPI

1.1. Sektörün Tanımı

İnsanlar tarih boyunca besinlerini uzun süreli muhafaza etmek için çeşitli yöntemler geliştirmişlerdir. Teknoloji ile birlikte bu yöntemler de gelişmiş ve çeşitlilik kazanmıştır. Besinleri kurutmak, tuz ile salamura yapmak, konserve haline getirmek ve dondurmak gibi günümüzde kullanılan yöntemler arasında, besinlerde en az kalite kaybına neden olan saklama yöntemi dondurmadır. Diğer yöntemlerde meydana gelen kayıplar, özellikle de vitamin kayıpları oldukça fazladır. Dondurarak saklama yönteminde ise bu tür besin kayıpları yaklaşık %1-3 gibi minimum bir düzeyde tutulabilmektedir. (Karabağlı ve Alpkent, 1998, s.1)

Tarımsal faaliyet sonucu elde edilen organik yapıdaki ürünler, gıda sanayinde işlenerek yarı veya tam mamuller haline getirilmektedir. Bu bakımdan gıda sanayi, hammaddesini tarımdan alan ve tarımsal üretimdeki değişimlerden direkt etkilenen önemli bir sanayi dalını oluşturmaktadır. Dondurulmuş meyve ve sebze sanayi, genel ekonomik sektörler içinde gıda sanayi içinde yer almakta olup, meyve ve sebze işleme sanayi alt dalında bulunmaktadır.

Dondurulmuş meyve ve sebzeler doğrudan tüketildikleri gibi, gıda sanayinin çeşitli alt üretim kollarında hammadde olarak da kullanılmaktadırlar. Dondurulmuş meyveler reçel, marmelat, çocuk maması, meyve suyu ve dondurma endüstrilerinde hammadde olarak kullanılırken, dondurulmuş sebzeler de et ve diğer gıda maddeleri ile birlikte donmuş hazır yemeklerin yapımında kullanılmaktadır.

Dondurulmuş meyve ve sebzeler, Avrupa Birliği 89/108/EEC nolu direktifi (dondurulma işleminden geçirilmiş gıdalara ilişkin yasaların uyumlaştırılması hakkındaki direktif) çerçevesinde tanımlanır. Uluslararası ticarete ise "işlenmiş meyve ve sebzeler" başlığı altında geçmektedir. Uluslararası ticarete kullanılan iki ayrı standart olan GİTP (Gümrük Giriş Tarife Pozisyonu) ve STIC (Uluslararası Standart Ticaret Sınıflandırması), dondurulmuş gıdaları 3 ana başlık altında toplamaktadır:

a- Dondurulmuş Sebzeler:

Bu başlık altında geçen sebzeler patates, kabuklu veya kabuksuz baklagiller (bezelye, fasulye ve diğerleri), ıspanak, tatlı mısır, zeytin, tatlı biber, mantar, domates, enginar, kuşkonmaz, soğan, havuç, pırasa, karnabahar, lahana ve sebze karışımlarıdır. Bu sebzeler pişirilmemiş yada buharda veya suda kaynatılarak pişirilmiş olarak dondurulabilirler.

b- Dondurulmuş Meyveler:

Bu başlıkta tanımlanan meyveler pişirilerek yada ham biçimde dondurulmuş olabilmektedir. Dondurulmadan önce işlenen meyvelere şeker yada diğer tatlandırıcı maddeler karıştırılabilmektedir. Dondurularak ticarete konu olan meyveler çilek, ahududu, böğürtlen, dut, frenk üzümü, bekaşi üzümü, tropikal meyveler, adi yaban mersini, kiraz, vişne, erik, kayısı, şeftali ve elmadır.

c- Konserve Edilip Dondurulmuş Sebzeler:

A başlığında adı geçen sebzeler ile bu başlıktakiler aynıdır. Bunların dışında bamyaya, patlıcan, nohut, barbunya ve biber salçası da konserve edilip dondurulmaktadır. Ürünler konserve edildikten sonra da dayanıklılıklarının artırılabilmesi için dondurulabilmektedirler (DPT, 2001, s.2-4).

Dondurulmuş gıda üreten işlemler genel olarak sebze ve meyvelerin bol olduğu bölgelerde kurulmaktadır. Çünkü ürünler tarladan toplandıktan sonra en geç 8 saat içinde fabrikaya ulaştırılmalı ve işlenerek dondurulmalıdır. Bu 8 saatlik süre ideal olmakla beraber 24 saati asla geçmemelidir. İşlenmeden önce bekletilen ürünler dondurma işleminin ardından niteliklerini kaybetmektedirler.

Kullanılan dondurma yönteminde hız ve sıcaklık düzeyi de çok önemlidir. Bitkisel ve hayvansal kaynaklı hücreler, hücre zarı, stoplazma ve çekirdekten oluşur. Dondurma işlemi sırasında hücre zarı çatlatılmamalı ve stoplazmadaki öz suyun dışarı çıkmasına izin verilmemelidir. Hücre yapısı bozulmadan yapılan bir dondurma işleminde vitamin, yağ, karbonhidrat, protein, mineral ve aromatik maddeler değişikliğe uğramadan konunabilmektedir. Eğer uygun hızda veya sıcaklıkta dondurma gerçekleştirilemezse besinlerin içindeki su kristalleri büyümektedir. Bu da ürünün tekrar çözülmesi aşamasında tüm niteliğinin bozulmasına yol açar. Hızlı dondurma işlemi, meyve ve sebzeleri tek tek donduran IQF (Individual Quick Freezing) yöntemi ile gerçekleştirilmektedir. Bu yöntem Türkiye’de 25 yıldan bu yana kullanılmaktadır. IQF yöntemi yeni sayılabilecek bir yöntemdir. Ayrıca Türkiye’de kurulan sistemler Avrupa’daki benzerlerinden daha sonra kurulduklarından, teknolojik olarak onlardan geri değil, aksine onlardan daha modern ve yeni model makinelere sahiptir. Ancak bu sektörde kullanılan makinelerin ortalama yaşı 15’dir ve oluşan ısı farklılıkları nedeni ile bu ekipmanlar diğer sanayi makinelerine göre daha çabuk yorulmakta ve daha kısa ömürlü olmaktadır (DPT, 2001, s.3).

Türkiye’de kurulu fabrikalar gelişmiş ülkelerde yer alanlarla benzer kapasite büyüklüklerine sahiptir. Bunda, Türkiye dondurulmuş meyve ve sebze işleme tesislerinin

önemli bir yurt dışı satış ağına sahip olmaları etkili olmaktadır. Bu nedenle işletmelerin sahip oldukları teknoloji, finansman olanakları çerçevesinde gelişmelere açıktır. İşletmelerin büyük çoğunluğunda, özellikle ihracat yapanlarda, yeni teknolojiler transfer edilmektedir (Güneş, 1999, s. 27).

Türkiye 1970'li yıllardan bu yana bu sektörde faaliyet göstermektedir. Başlangıçta yalnızca ihracata yönelik üretim yapan bu sektör daha sonraları yurt içine yönelik üretim yapmaya da başlamıştır. 2001 ve 2002 yılları itibari ile gerçekleştirilen üretimin yaklaşık %70'i ihraç edilmiş, geri kalan %30'u ise yurt içi piyasada tüketilmiştir.

Türkiye'de dondurulmuş meyve-sebze üretiminde kullanılan hammadde ve yardımcı maddelerin tamamı yurt içinden karşılanmaktadır. Zaman zaman ürün yetersizliklerinin olduğu durumlarda ise işlenip yeniden ihraç edilmek üzere ithalat yapılabilmektedir. Üretim dönemleri itibari ile bol olmakla birlikte ürünlerin miktarları, fiyatları ve kaliteleri yıldan yıla büyük değişiklikler gösterebilmektedir. Bu da büyük ölçüde ihracata dönük üretim yapan firmaları, uluslararası rekabette zorlamaktadır. Dondurulmuş gıda sektörü için özellikle önemli olan patates, domates, biber ve soğan gibi ürünler bir yıl binlerce ton ihraç edilirken, bir diğer yıl hiç satılamamaktadır. Bu durum bu ürünlerin ekimlerinin plansızlığından kaynaklanmaktadır.

Meyve ve sebzelerin her türü dondurulmaya elverişli değildir. Bazı türler donma esnasında kalite kayıplarına uğramaktadır. Ürün ekimi plansız bir biçimde yapıldığında firmalar, donduracak ürün kalitesi ve miktarı açısından sıkıntıya düşebilmektedirler. Bu nedenle firmalar, uygun çeşitlerin seçimi, bunların yetiştirilmeleri için çiftçilerin eğitimi ve yönlendirilmesi gibi konularda bizzat kendi ziraat departmanları ile faaliyet göstermektedirler.

Dondurulmuş gıda sektörü sayesinde daha önce Türkiye'de bilinmeyen brokoli, Brüksel lahanası, tatlı mısır gibi ürünler ülkede üretilmeye başlanmıştır. Bu gibi ürünler her yıl daha da artan oranlarda üretilmekte ve hem yurt dışı, hem de yurt içi pazara sunulmaktadır.

1.2. Sektörün Temel Özellikleri

Dondurulmuş gıda sektöründe faaliyetler hammadde temini ile başlar ve ürünün tüketimine kadar sürer. Gıdaların işlenmesinde ilk aşama dondurulmaya uygun hammaddenin teminidir. Bu aşamada dondurulacak gıdanın tohumlarının seçilmesi, ürünlerin yetiştirilmesi ve satın alınması önemli yer tutmaktadır. Daha sonra bu hammaddeler uygun biçimlerde tesislere taşınarak bekletilmeden seçilir, yıkanır, boyutlandırılır ve ürüne özel tekniklerle işlenir. İşlenmiş ürünler farklı teknikler yolu ile dondurulur ve uygun şekilde paketlenir. Bazı ürünler paketlenildikten sonra da dondurulabilmektedir. Daha sonra ürünler uygun tekniklerle depolanır, yüklenir, taşınır ve dağıtılır. Firmaların faaliyetleri, ürünün nihai tüketiciye kadar

ulaşıp tüketilmesine kadar sürer. Sektörde faaliyet gösteren kuruluşlar, müşteri sonuçlarının izlenmesine kadar ürünlerden sorumludurlar.

Dünya'da bir yılda üretilen sebze (yaklaşık 500-600 milyon ton) %8,3'ü, meyvelerin (yaklaşık 400-500 milyon ton) ise %6,3'ü dondurulmaktadır. Meyve üretiminin büyük kısmı Kuzey Amerika ve Avrupa'da, sebze üretiminin büyük kısmı ise ABD'de gerçekleştirilmektedir (Güneş, 1999, s.5).

Türkiye'de ise bir yıl içinde üretilen toplam yaş meyve ve sebzenin yaklaşık %0,3'ü dondurulmaktadır. Bu rakam 1999 yılı toplam dondurulmuş meyve ve sebze miktarının, aynı yılın toplam yaş meyve ve sebze üretimine bölünmesi ile bulunmuştur (Güneş, 2001, s.107-108).

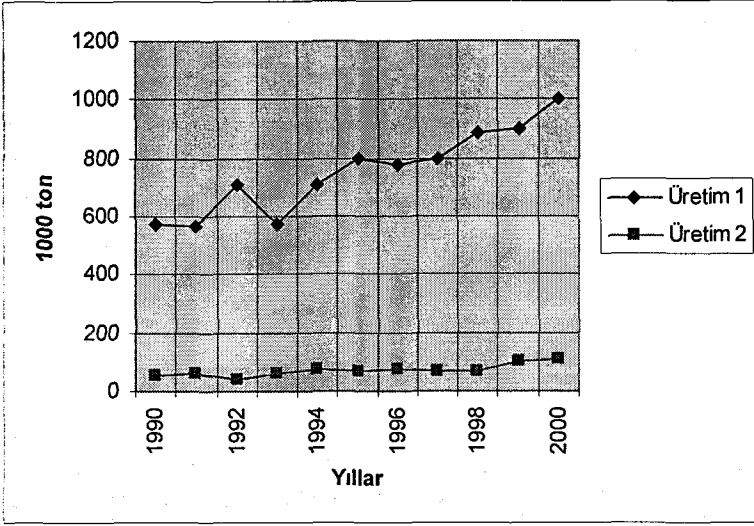
Gıda sanayi toplam üretiminin ise %0,3'lük kısmını ve meyve ve sebze işleme sanayinin de %8-10'unu dondurulmuş meyve ve sebze sanayi oluşturmaktadır. Meyve ve sebze işleme sanayi içinde ise üretim değeri bakımından meyve ve sebze konservesi, domates salçası, incir, zerdali ve zeytin ürünleri günümüzde dondurulmuş ürünlerden daha geniş bir yer tutmaktadır.

Tablo 1.1. Gıda Sanayi Üretim Değeri İçinde Dondurulmuş Meyve ve Sebze Sanayi Üretimi
(1000 ton)

Yılar	Gıda Sanayi (1)	Meyve ve Sebze İşleme Sanayi (2)	Dondurulmuş Meyve Ve Sebze Sanayi (3)	3/1 (%)	3/2 (%)
1990	26.681	572	52	0,2	9,1
1991	27.166	568	60	0,2	10,5
1992	28.731	711	42	0,1	5,9
1993	28.880	572	60	0,2	10,5
1994	28.680	709	74	0,3	10,4
1995*	30.735	799	70	0,2	8,8
1996*	32.740	776	78	0,2	10
1997*	34.210	797	65	0,2	8,1
1998*	33.502	887	67	0,2	7,5
1999*	34.661	898	100	0,3	11,1
2000*	35.322	1.005	110	0,3	10,9

Kaynak: Güneş, 1999, s.17

* www.dtm.gov.tr (Ekim, 2003)

Üretim 1: Meyve ve Sebze İşleme Sanayi Üretimi
 Üretim 2: Dondurulmuş Meyve ve Sebze Sanayi Üretimi

Şekil 1.1. Dondurulmuş Meyve ve Sebze Sanayi Üretiminin Meyve ve Sebze İşleme Sanayi Üretimi İçindeki Yeri

Dondurulmuş meyve ve sebze ürünlerinin dünyadaki pazarı her geçen yıl gelişme göstermektedir. Bu ürünlerin en büyük tüketicileri ABD, Batı Avrupa ülkeleri ve Japonya gibi gelişmiş ülkelerdir. AB içinde Almanya, İngiltere ve Danimarka bu ürün grubunu yüksek miktarlarda tüketen başlıca ülkelerdir. Güney Avrupa ülkelerinde tüketim yapısı, Türkiye'deki yapıyı andırmakta olup, meyve ve sebze çoğunlukla taze olarak tüketilmektedir. Fakat zamanla dondurulmuş meyve ve sebze tüketimi bu ülkelerde de artış eğilimi gösterecektir.

Dondurulmuş sebze ürünleri arasında dünyada en fazla tüketilen ürün patatestir. Dünya dondurulmuş patates ürünleri tüketimi, diğer dondurulmuş sebze kalemleri tüketiminden fazladır. Bunda en büyük rolü ABD oynamaktadır. Batı Avrupa ülkelerinde diğer dondurulmuş sebze ürünleri tüketimi, dondurulmuş patates ürünleri tüketiminden yüksektir. Ancak ABD'nin dondurulmuş patates ürünleri tüketimi, diğer dondurulmuş sebze ürünleri tüketiminin hemen hemen iki katıdır. Dünyada en çok tüketilen dondurulmuş meyve ise çilektir. En önemli dondurulmuş sebze ithalatçısı ülke Japonya ve en önemli dondurulmuş meyve ithalatçısı ülke de Almanya'dır. İngiltere, AB'nin en önemli dondurulmuş patates ithalatçısı ülkesidir. AB'ye ithal edilen dondurulmuş meyveler ise çilek başta olmak üzere ahududu, böğürtlen ile siyah ve kırmızı Frenk üzümüdür. Almanya bu ürünlerdeki en önemli ithalatçı ülkedir. Hollanda, dünyanın en önemli dondurulmuş sebze ihracatçı ülkesi konumundadır. Dondurulmuş patates ürünleri, ülkenin en önemli ihraç kalemidir. Pazarın dondurulmuş sebze ihracatı, dondurulmuş patates ürünleri ihracatını yansıtmaktadır. Hollanda'dan sonra Belçika, diğer bir önemli

dondurulmuş sebze ürünleri ihracatçısı ülkedir. Dondurulmuş patates başta olmak üzere sebze karışımları, dondurulmuş fasulye ve bezelye, başlıca ihraç ürünleridir. ABD, dünyanın en önemli dondurulmuş meyve ithalatçı ülkesi konumunda yer almaktadır. Çilek başta olmak üzere böğürtlen, kiraz ve vişne önemli ürünleridir (Güneş, 2001, s.132).

Sektörü etkileyen en temel faktör gıda tüketim alışkanlıklarıdır. Tüketim alışkanlıklarına etki eden temel faktörler ise kentleşmenin artışı ve çalışan hanım sayısının artmasıdır. İnsanların iş hayatlarındaki faaliyetler yoğunlaştıkça günlük aktivitelere ayrılan zaman da o ölçüde azalmaktadır. Bu durumda hane halkı sakinleri, sağlanması ve hazırlanması daha kolay ürünleri tercih etmektedirler. Ev dışında ise hazır gıda tüketilen mekanlara yönelmektedirler. Her iki durumda da dondurulmuş gıdalara olan ihtiyaç gün geçtikçe artmaktadır.

Bir çok markette kolayca bulunabilen, hazırlanması sırasında ayıklama ve yıkama gibi aşamaları gerektirmeyen dondurulmuş gıdalar ev dışında tüketimin büyük bir kısmının gerçekleştiği otel, tatil köyü, okul, hastane, askeri birlik mutfakları gibi yerlerde de gün geçtikçe daha çok tercih edilmektedirler. Bunun nedenleri şöyle sıralanabilir:

- Hazırlığı için suya hemen hemen hiç ihtiyaç yoktur.
- Temizleme sonucu çıkan artık olmadığı için çöp problemi yoktur. Sadece ambalaj atıkları vardır.
- Depolama kolaylığı nedeni ile daha az ürün ziyan olmakta ve ürün hazırlama mekanları küçülmektedir. Hazırlık mekanlarının yerini dondurucular almaktadır.
- Fare ve böcekler gibi sorunlarla hemen hemen hiç uğraşılmaz.
- Her mevsim standart menü hazırlama kolaylığı vardır.
- Dondurulmuş gıdaların hazırlanması için daha az işgücüne ihtiyaç duyulur. Bu nedenle işgücünden tasarruf sağlanır.
- Besinin pişirilmesine kadar geçen ön hazırlık sürecinde harcanan elektrik, su, yakıt ve işçilik harcamaları dondurulmuş gıda fabrikasında harcandığından bu konularda zaman ve enerji tasarrufu sağlanır. Özellikle yemek hazırlama zamanında ciddi kısaltmalar olur.
- Sürekli yüksek hijyen kalitesinin sağlanması oldukça kolaylaşır.
- Her mevsimde net ağırlık üzerinden, zamanında ve yerine teslim sağlandığından, satın alma elemanı, araç ve yakıt tasarrufu sağlanır.
- Ürünlerin hazırlanmasında firenin olmadığı, fiyatların net ağırlık üzerinden hesaplandığı, işçisiz ve enerjisiz maliyet hesaplama kolaylığı vardır.
- Ürün kalitesi standarttır.

ABD’de kişi başına yıllık dondurulmuş gıda tüketimi 51 kg’dır. Bu rakam Avrupa’da 23 kg’dır. Türkiye’de ise kişi başına yıllık tüketim 1 kg’ı bile geçmemektedir. Bu durumdan yola çıkarak Avrupa’da ve ekonomik gelişme ile birlikte Türkiye’de dondurulmuş gıda sektörünün hızla gelişmeye açık bir sektör olduğu söylenebilir.

1.3. Gıda Dondurma Teknikleri ve Soğuk Zincir ile Bunların Maliyete ve Çevreye Etkileri

Meyve ve sebzeler, içerdikleri su miktarı ve fiziksel yapıları nedeniyle kısa sürede niteliklerini kaybedebilmekte ve besin değerlerini yitirebilmektedirler. Meyve ve sebzelerin içerdikleri su oranı %80’ler dolayındadır. Bu rakam bazen %98’lere kadar çıkabilmektedir (Güneş, 1999, s.8). Her gıdanın dayanma süresi ise yapısına bağlı olarak değişebilmektedir. Gıdaların dayanıklılıklarını artırmaya yönelik uygulanan yöntemlerden dondurma yöntemi, gıdaların dayanma sürelerini diğer yöntemlere göre 5 ile 50 kat arasında artırmaktadır. Gıdaların dondurulması işlemi, gıdanın içindeki suyun buz kristaline dönüşmesi esasına dayanır. Bu gerçekleştiğinde gıdanın içindeki mikrobiyolojik faaliyet durmaktadır. Bunun için uygun sıcaklık ise -18 ile -30 °C’dir. Ancak ürünlerin içinde oluşacak buz kristallerinin ürüne zarar vermemesi gerekmektedir. Bu nedenle dondurma yöntemi ürünün niteliğine de bağlı olarak değişebilmektedir. Ayrıca her ürün dondurmaya elverişli değildir. Gıdanın içerdiği suyun buz kristaline dönüşmesi aşamasında pek çok gıda geri dönüşümü olmayan zararlara uğrayabilmektedir. Bu nedenle dondurulacak gıda önce seçilmeli, daha sonra da ürüne özel tekniklerle dondurulmalıdır. Besinin şekli, dondurma hızı, ağırlık kaybı gibi faktörler ürünün kalitesini ve depolama süresini etkilemektedir. Bazı meyve ve sebzelerin depolanma süreleri Tablo 1.2.’de verilmektedir.

Tablo 1.2. Dondurulmuş Bazı Meyve ve Sebzelerin Depolanma Süreleri

Meyve ve Sebzeler	Depolanma Süresi (Ay)		
	-18°C	-25°C	-30°C
Sıcaklık			
Şeftali, Kayısı, Kiraz, Vişne (Şekerli)	12	18	24
Şeftali (Şekerli, Askorbik Asit Katkılı)	18	24	≥24
Çilek (Şekersiz)	12	18	≥24
Çilek (Şekerli)	18	≥24	≥24
Fasulye (Ayşekadın)	15	24	≥24
Fasulye (Lima)	18	≥24	≥24
Lahana	15	24	≥24
Brüksel Lahanası	15	24	≥24
Havuç	18	≥24	≥24
Karnabahar	15	24	≥24
Bezelye	18	≥24	≥24
Ispanak	18	≥24	≥24

Kaynak: Tosun, 1999, s.12

Dondurulacak ürünün kalitesi başlangıç aşamasında çok önemlidir. Düşük kaliteli bir hammaddeden iyi kaliteli ürün elde etmek mümkün değildir. Dondurulacak ürün fiziksel zarar görmemiş, yeme olgunluğunda ve taze olmalıdır. Aynı tür ürünler de yetiştirme yeri, hasat zamanındaki olgunluk derecesi, yetiştirme aşamasındaki tarımsal uygulamalar gibi faktörler nedeni ile dondurma işlemine farklı cevaplar verebilmektedirler. Genellikle ürünün merkezindeki sıcaklık -18 °C' ye düştüğünde donma işlemi tamamlanmış kabul edilir. Bu sıcaklığa ulaşma süresi de önemlidir. Ürünün merkez sıcaklığının bu dereceye düşmesi hızlı gerçekleştirilirse oluşacak kristaller küçük olur. Ama dondurma süresi uzarsa kristaller büyür ve bu da ürünün hücre yapısına zarar verir. Ürün tüketilmek üzere tekrar çözüldüğünde ise besin taze halindeki özelliklerini kaybetmekte ve kalite oldukça düşmektedir.

Bunun yanında ürün gereğinden hızlı dondurulursa hücreler arasındaki gerilim kuvveti artar ve ürün parçalanır. Bu yüzden ürünün dondurulma süresi çok önemlidir.

Meyve ve sebzelerin dondurulmasında uygulanan işlem aşamaları genellikle şu şekildedir:

- Hammaddenin alımı
- Soyma, parçalama, ayırma
- Haşlama (genellikle sebzeler için) veya diğer ön işleme teknikleri
- Dondurma
- Ambalajlama

Fabrikaya taşınan ürünler öncelikle saplarından ve yabancı maddelerden temizlenerek yıkanır. Bu aşamada mikro organizma yükü büyük ölçüde temizlenmiş olur. Ayrıca tarımsal ilaçlar da arındırılmış olur. Temizlenen ürünler soyma işlemine gönderilir. Mekanik, kimyasal ya da ısıl yöntemlerle soyulan ürünler daha sonra haşlanırlar. Haşlama özellikle sebzelere uygulanır. Meyveler genellikle haşlanmazlar. Haşlama işlemi sebzeler için oldukça önemlidir. Haşlama sırasında mikro organizmalar yok edilir, hücreler arası oksijen uzaklaştırılır, renk korunur, acılık ve besinin ham tadı ve kokusu giderilir.

Meyvelerde ise haşlama yerine koruyucu maddeler kullanılır. Meyvenin aromasının artırılması ve kararmanın engellenmesi için en yaygın biçimde kullanılan koruyucu şeker ya da şeker şuruplarıdır. Meyveler genellikle tüketilmeye hazır hale getirilerek dondurulurlar. Bu aşamada meyveler ayıklanır, yıkanır, kabukları soyulur, sapları ve çekirdekleri ayrılır, doğranır ve ambalajlanarak dondurulur yada dondurulup ambalajlanır.

Meyve ve sebzelere uygulanan dondurma yöntemleri 4 ana başlıkta incelenebilir:

1. Hava Dolaşımı Dondurucular: Ürünler soğuk hava kompresörü ile beslenen makinelere sokulurlar. Ürünler tepsilerde blok olarak da dondurulabilirler ama sanayide en sık kullanılan yöntem IQF (Individual Quick Freezing) yöntemidir.

2. Plakalı Dondurucular : Ürün, soğutucu yüzey ile doğrudan temas ettirilmektedir.

3. Daldırmalı Dondurucular : Ürünler, glikol gibi soğuk sıvılar içine daldırılarak dondurulurlar.

4. Soğutkan Sıvıların Buharlaştırmasından Yararlanan Dondurucular: Sıvı azot, Freon12, sıvı karbondioksit, sıvı nitrojen gibi soğutucu sıvılar ürünün yüzeyine püskürtülür. Ürünün sıcaklığı, kendilerine değen bu sıvıları buharlaştırırken ürünün kendisi soğur.

Bu yöntemler arasında plakalı dondurucular çok avantajlı olmasına karşın, geniş bir ürün yelpazesine uygulanabilirliği nedeni ile hava dolaşımli dondurucular ve özellikle IQF sistemleri yaygın olarak kullanılmaktadırlar.

Dondurulmuş gıdaların istenilen kalitede uzun süre güvenilirliklerini koruyabilmeleri için üretim aşamasından sonra da kontrol altında tutulmaları gerekmektedir. Soğuk zincir olarak adlandırılan kontrol sistemi sayesinde gıdalar üretim zincirinden çıktıkları andan itibaren nihai tüketiciye kadar kalitelerini korurlar. Burada ilk aşamada önemli olan uygun sıcaklığın daima korunmasıdır. Ancak bu yeter koşul değildir. Dondurulmuş gıdaların belli bir ortam sıcaklığındaki dayanma süresine etki eden belli başlı faktörler şunlardır :

- Gıdanın başlangıç kalitesi
- Gıdanın başlangıç sıcaklığı
- Gıdanın sıcaklık toleransı ve ısıl özellikleri
- Ambalajın büyüklüğü ve şekli
- Ambalaj materyalinin ısıl özellikleri
- Soğutma havasının hızı
- Dondurucu içindeki nem (Donma yanığı açısından önemlidir)
- Gıdanın içinde bulunduğu ortamla arasındaki ısı transferi (DPT, 2001, s.19).

Dondurulmuş ürünlerin kalitesi depolama sıcaklığı ile ters orantılıdır. Ancak depolama sıcaklığı ile depolama maliyeti de ters orantılıdır. Bu nedenle uygun depolama sıcaklığı ile ilgili bir standart geliştirilmesi gerekmiştir. Pek çok ürün için -18 °C mikrobiyolojik aktivitenin durduğu bir sıcaklıktır. Bu yüzden uluslararası standart olarak -18 °C ve daha düşük sıcaklıklar belirlenmiştir. Bu sıcaklığın korunabilmesi ise soğuk zinciri zorunlu kılmaktadır. Yalnızca tüketici değil, üretici ve işleyici açısından da son derece önemli olan soğuk zincirin aşamaları şöyle özetlenebilir:

UYGUN

HAMMADDE → ÖN İŞLEME → DONDURMA İŞLEMİ
SEÇİMİ

↓

NAKLIYE VE ← DEPOLAMA ← AMBALAJLAMA
DAĞITIM

(Frigorifik Araç)

↓

PERAKENDECİLER

→

TÜKETİCİ

(Derin Dondurucu Kabin)

(Ev Tipi Dondurucular)

Burada belirtilmesi gereken önemli bir konu, evlerde kullanılan özellikle no-frost ve benzeri ev tipi dondurucuların öncelikli üretim amaçlarının evdeki gıdaları dondurmak değil, piyasadan temin edilmiş hazır dondurulmuş gıdaları korumak olduğudur.

Ürün dondurma tekniklerinden sıvı püskürtme yöntemi ile dondurmanın maliyeti diğer tekniklere göre yüksektir. Ürünün tamamının bu teknikle dondurulması için büyük miktarda bu özel sıvılara ihtiyaç duyulur. Bu sıvıların maliyetleri ise oldukça yüksektir. Plakalı dondurucularla dondurma yönteminde oldukça iyi bir ısı transferi sağlanmaktadır. Ancak bu teknik özellikle paketlenmiş ürünler için geçerlidir ve maliyeti artırıcı en önemli özelliği işçilik gereksiniminin yüksek olmasıdır. IQF yöntemi ise diğer yöntemlere göre oldukça kullanışlıdır. Bu yöntemle tüketiciye istediği miktarda ve paketlenmiş olarak ürün sunmak mümkündür. Ayrıca bu yöntemde ürünler pişirilmiş olarak da dondurulabilmektedir. Bunun dışında bu yöntemde birkaç tür sebze ya da meyvenin karışım halinde dondurulup sunulmaları da mümkün olmaktadır. Bu yöntemde ürünlerin küçük birimler halinde tek tek dondurulması 3-5 dakikaya kadar indirilmiştir. Tüm bu avantajları nedeni ile IQF yöntemi günümüzde en yaygın kullanılan dondurma yöntemi haline gelmiştir.

Ürünler dondurulduktan sonra tüketiciye ulaşana kadar çeşitli aşamalardan geçmektedirler. Frigorifik araçlar yolu ile yapılan taşıma ve ürünün perakendecilerde uygun saklama koşullarında bekletilmesi maliyeti artırıcı unsurlar olarak görülmektedir. Ancak bu sistemler üzerindeki kontrol mekanizmasının (ürünün bekleme süresi içinde sıcaklık değişimi yaşamaması, bozulmasına neden olabilmektedir) yeterli olamaması, geri dönüşümü imkansız zararlara neden olabilir ve firmaları, maliyeti daha da artırıcı, geri dönülmesi imkansız sonuçlara götürebilir.

Üretim sürecinde kullanılan soğutucu gazlardan CFC ve HCFC, ozon tabakasına zarar verdiği bilinen maddelerdir. Bu gazlara alternatif sistemlerin kullanıldığı çevre dostu sistemler kurulması teşvik edilmeli ve bu konuda yasal düzenlemeler yapılmalıdır. Böylece dondurulmuş gıda sanayiinin çevre dostu kimliği güçlendirilebilir.

1.4. Sektörde Faaliyet Gösteren Kuruluşlar ve Kapasite Kullanımı

Türkiye’de 2001 yılı itibariyle dondurulmuş gıda sektöründe faaliyet gösteren firma sayısı 27’dir. Bu firmaların büyük çoğunluğu hammadde kaynaklarının bol olarak bulunduğu Marmara ve Ege bölgelerinde bulunmaktadır. Pazar potansiyelinin büyük olmasından dolayı ABD, Lübnan, İngiltere, Hollanda gibi ülke firmaları Türk firmaları ile ortaklık kurup pazara giriş yapmışlardır ve etkinlik göstermeye çalışmaktadırlar.

Sektörde ürünlere göre sezonluk üretim yapıldığı için sezon içinde %100’e yaklaşan kapasite kullanım oranları sezon dışında sıfıra kadar düşebilmektedir. Sektörde faaliyet gösteren firmalar ve mevcut kapasiteleri Tablo 1.3’de verilmiştir.

Tablo 1.3. Sektörde Faaliyet Gösteren Kuruluşlar ve Mevcut Kapasiteleri

SIRA	KURULUŞ ADI	KURULUŞ YERİ	KAPASİTE (Ton/Yıl)
1	Kerevitaş (Y)	Bursa	22.000
2	Merko(Y)	İzmit	20.000
3	Penguen (Y)	Bursa	17.000
4	Apeks (Y)	Bursa	15.000
5	Önentaş	Çanakkale	15.000
6	Lambweston Doğuş (Y)	Bolu	14.500
7	Bidaş	Bursa	10.000
8	Martaş	Bursa	10.000
9	Mersu	Bursa	10.000
10	Nice Food	Bursa	8.000
11	Gökay	Eskişehir	7.500
12	Göztepe	Bursa	7.500
13	Tat	Bursa	7.500
14	Uçar	Balıkesir	7.500
15	Mapeks	Bilecik	6.000
16	Tartaş	Bursa	6.000
17	Frigopak (Y)	Bursa	4.800

18	Ulubay	Çanakkale	4.800
19	Konektaş	Bursa	4.500
20	Fine Food	Bursa	3.000
21	Merk Gıda	Bursa	2.400
22	Capo Food	Adapazarı	1.500
23	Kırcılar Ltd. Şti.	Hatay	1.500
24	Yenice Gıda Sanayi	Çanakkale	1.500
25	Frigomer	Mersin	1.000
26	Sanex Inc.	İzmir	900
27	Novia Gıda	İzmir	60
	Toplam		209.460

(Y) Yabancı Ortaklı

Kaynak : DPT, 2001, s.7

Türkiye’de kurulan ilk dondurulmuş gıda işletmesi olan Meybuz firması ile birlikte, daha önce bu sektörde faaliyette bulunan Beşikçiöğlü, Seb-Mey, Solak gibi firmalar sektörden çekilmişlerdir. Bunların yerine yeni işletmeler kurulmakla birlikte sektörde komple yeni yatırım yapmak üzere alınan teşvik belgeleri, tamamlanan yatırımlarla birlikte toplam kapasitenin kısa vadede %50 dolayında artabileceğini göstermektedir (Tosun, 1999, s.10). Nitekim Antalya Aksu’da 2003 yılında küçük ölçekli üretim yapan bir dondurulmuş gıda işletmesi (Üntar Gıda) hayata geçmiştir.

Dondurulmuş gıda pazarında faaliyet gösteren en büyük firma olan Kerevitaş Gıda San. Ve Tic. A.Ş. 1970’li yıllarda sadece ihracat yapmak amacı ile Bursa’da kurulmuştur. Ancak firma 1990 yılında “Superfresh” markası ile iç piyasaya da girmiştir. Yine ihracata yönelik olarak 1981 yılında Çanakkale’de faaliyete geçen Önentaş Gıda San. A.Ş. de 1980’li yılların sonunda “Dardanel” markası ile iç piyasaya yönelmiştir. Başta dondurulmuş meyve-sebze olmak üzere su ürünleri ve hamur işlerinden oluşan ürün grupları ile bu iki firma, iç pazarın büyük kısmını paylaşmaktadırlar. İç pazarda söz sahibi olan diğer iki firma ise “Natural” markası ile piyasada olan Apeks Dış Ticaret A.Ş. ile Tat Konserve San. A.Ş. ve Tamek Gıda San. A.Ş. dir. 1990’lı yılların sonlarında etkinliğini artıran Penguen Gıda’da iç pazardaki payını önemli ölçüde artırmıştır.

Bu konuda Antalya marketlerinde yapılan ampirik bir çalışmanın sonucunda iç piyasada pazarlanan ve meyve ve sebzenin dışında yer alan başlıca ürün türleri ve bunları üreten firmalar belirlenmiştir. Buna göre ihracata hiç konu olmayan hazır pizza, iç piyasada Superfresh (Kerevitaş), Pınar, Uno, Ekolezz (Kerevitaş) ve Harika markaları ile tüketiciye

yönelmiştir. Burada dikkati çeken konu Kerevitaş'ın iki ayrı marka ile piyasada olmasıdır. Firma Ekolezz markası ile piyasaya yeni giriş yapmıştır ve bu marka ile gelir düzeyi düşük tüketici grubuna hitap etmektedir. Yine bu markalardan Superfresh, Uno, Ekolezz ve Harika, milföy hamuru ile piyasadadırlar. Harika ve Superfresh, Börek ve Manti ürünleri ile geleneksel Türk lezzetlerini de dondurulmuş ürün poşetlerine koymuştur. Bu markalardan yalnızca Superfresh, mezgit balığı ile deniz ürünlerinde faaliyette bulunmaktadır. Bunun yanında ıstakoz, karides ve yengeç, ithal Vici markası ile piyasadadır. Köfte, kalamar, piliç kroket, burger, hindi ve döner ürünleri ile Pınar markası pazarda geniş bir yere sahiptir. Tüm bunların dışında yazılı kaynakların hiçbirinde yer almayan Bolpat (Bolu Patates San ve Tic) firması, Eurofrozen markası ile patates pazarına girmiştir.

Sektörde faaliyet gösteren firmalar sezonluk üretim yaptıkları için kapasite kullanım oranlarını ölçmek güçleşmektedir. Bu yüzden bu hesaplamada yıllık kapasite kullanım oranı kavramı kullanılmaktadır. Bu oran, işletmelerin bir yıllık üretim miktarlarının yıllık kapasitelerine bölünmesi ile bulunur. Sektörde yıllar itibari ile gerçekleşen kapasite kullanım oranları Tablo 1.4'de verilmektedir.

Tablo 1.4. Yıllık Kapasite Kullanım Oranları

YILLAR	KURULU KAPASİTE (ton)	ÜRETİM (ton/yıl)	ÜRETİM ARTIŞI (%)	KKO (%)
1995	200.000	70.000	-	35
1996	205.000	78.000	11,5	38
1997	207.000	65.000	-16,3	31
1998	208.000	93.000	3,34	45
1999	209.460	102.000	10	49
Değişim Oranı (%) 1995-1999	4,73	45,71	-	39,14

Kaynak : DPT, 2001, s.8

Sektörde kurulu kapasite ile birlikte üretim miktarı da yıllar itibari ile artış göstermektedir. Ancak üretim miktarı daha büyük bir hızla arttığından, kapasite kullanım oranı yükselmektedir. Kurulu kapasite 5 yıl içinde yaklaşık %5 artmış olmasına karşın üretim miktarının %45 artması, kapasite kullanım oranının yaklaşık %40 gibi bir oranda artmasına neden olmuştur.

Kapasite kullanım oranı 1995 yılından 1999 yılına %40 dolayında artarak ortalama %50 gibi bir orana gelmiştir. Sektörde kapasite kullanım oranının bu derece düşük olmasının altında neden olarak bir başka tez vardır;

Yaklaşık %50 dolayında bir ortalama kapasite kullanım oranı ile çalışan dondurulmuş meyve ve sebze sektöründe özellikle 1980'li yılların sonu ile 1990'lı yılların başlarında gerçekleştirilen kapasite artışı, hammadde arzındaki genişlemenin üzerinde olduğundan, firmalar arası rekabet hammadde temininde ortaya çıkmıştır. Diğer taraftan tarımsal üretimin Türkiye'de büyük ölçüde doğal koşullara bağlı olarak yapılması, ürün bazında yıldan yıla dalgalanmalara neden olmaktadır. Bu da hammadde rekabetini daha da artırmaktadır. Hammadde temininde görülen bu kısıtlar ve dalgalanmalar, işletmeleri en kısa sürede en fazla hammaddeyi işlemeye zorlamaktadır. Bu da tesislerin kuruluşunda mümkün olduğu kadar büyük bir kapasite seçilmesini zorunlu kılmaktadır. Bu kadar büyük bir kapasite ile çalışan firmalar bir de ürünlerin yetiştirme periyodu nedeni ile sezonluk çalışınca, kapasite kullanım oranı iyice düşmektedir (Tosun, 1999, s.10).

Dondurulmuş gıda sektöründe üretim genellikle yaz aylarında yoğunlaşmaktadır. Firmalar üretimin yoğun olduğu yaz aylarında 3 vardiya ve satış dönemlerinde tek vardiya ile çalışmaktadırlar. Kış aylarında ise üretim durmaktadır. Son yıllarda dondurulmuş narenciye ürünlerine artan dış talep nedeni ile bazı firmalar kış aylarında da dondurulmuş greyfurt ve portakal üretmeye başlamışlardır. Ayrıca firmalar, üretim dönemlerinde sorun olan hammadde sağlama konusunda, sezon dışında da bazı faaliyetler göstermektedirler. Örneğin standart ürün alınması için gerekli olan uygun kaliteli tohum ve diğer girdileri sağlamaya yönelik faaliyet gösteren firmalar üretim sezonu dışında da çalışmakta ve böylece sektörün gelişimi için de katkı sağlamaktadırlar.

Sektörde faaliyet gösteren kuruluşlardan bazıları, dondurulmuş sebze-meyve üretim sezonunun dışında dondurulmuş su ürünleri, konserve sebze-meyve, meyve suyu, reçel, marmelat ve kurutulmuş meyve-sebze üretimi de yaptıklarından, yıllık kapasite kullanım oranları yükselmektedir (Güneş, 2001, s.113).

1.5. Dünya Dondurulmuş Meyve ve Sebze Ticareti

Dünya dondurulmuş meyve ve sebze ticareti genel olarak incelendiğinde dikkat çeken en önemli nokta, ticaret hacminin miktar bazında artarken, değer olarak düşüş göstermesidir. Bu durum özellikle sebze ticaretinde net olarak görülmektedir.

Ticaretin değer olarak düşüş eğilimi içine girmesinin nedeni, gelişmekte olan ülkelerin uluslar arası pazardaki rekabet şanslarını güçlendirmek için uyguladıkları fiyat kırma politikalarıdır. Bu ülke grupları içinde en önemlileri, dünya pazarında son yıllarda etkinliğini artıran ve AB ülkelerine coğrafi yakınlıkları açısından Türkiye'nin en önemli rakipleri durumunda olan Merkezi Doğu Avrupa ülkeleridir. Söz konusu ülkelere özellikle Polonya ve Macaristan, dünya ticareti içinde önemli bir pay elde etmişlerdir. Bu ülkelerin AB'nin genişlemesi sürecinde üyeliğe alınacak ilk ülke grubunda yer alıyor olmaları, Türkiye'nin başlıca ihrac pazarı olan AB ülkelerine yapacağı ihracatın zaman içindeki gelişimini olumsuz yönde etkileyecek bir faktör olarak görülmektedir. Tablo 1.5 ve 1.6'de dünya dondurulmuş sebze dış ticaretinde pay sahibi ülkelerin ihracat ve ithalat rakamları verilmektedir.

Tablo 1.5. Dondurulmuş Sebze Ticaretinde Önemli İhracatçı Ülkeler

ÜLKE	1995		1996		1997		2001*	
	Miktar (ton)	Değer (bin \$)	Miktar (ton)	Değer (bin \$)	Miktar (ton)	Değer (bin \$)	Miktar (ton)	Değer (bin \$)
Belçika - Lüks.	463.387	433.104	497.373	458.702	582.456	446.051	807.597	516.210
Çin Halk Cum.	223.544	244.223	237.492	268.468	243.615	283.019	408.690	398.430
Meksika	212.636	133.337	224.131	148.479	224.248	157.409	229.099	184.199
Polonya	91.705	52.043	95.877	48.756	122.641	63.167	231.296	100.676
İspanya	91.457	101.357	101.210	104.819	118.985	103.515	214.214	134.481
ABD	76.268	69.253	73.579	64.865	78.187	69.260	85.649	80.602
İngiltere	62.338	53.699	63.715	63.170	68.745	69.179	55.397	44.731
Yeni Zelanda	53.631	42.946	53.226	43.531	43.764	40.365	65.657	42.468
Macaristan	42.438	26.979	46.414	25.421	36.353	18.478	64.571	30.044
Guatemala	41.087	26.804	43.457	28.735	27.666	18.363	-	-
Kanada	36.343	22.844	44.778	28.693	52.514	37.187	65.045	47.746
Tayland	33.079	47.216	42.660	54.121	26.347	30.351	26.157	40.147
Almanya	30.955	35.641	34.692	39.531	31.210	33.118	69.589	49.935
Türkiye	25.350	19.699	29.062	21.183	34.687	21.590	50.110	27.284
İtalya	21.377	27.165	18.493	27.743	18.424	26.915	16.581	25.753
İsveç	18.326	18.441	22.784	23.190	29.190	25.039	29.654	23.910
Hollanda	12.859	13.669	125.967	141.442	106.649	107.555	135.832	105.466
Mısır	12.624	10.566	14.139	10.929	13.405	14.212	20.310	11.574
Diğer	341.154	277.865	249.333	301.025	266.496	289.074	342.222	322.051
TOPLAM	1.890.558	1.779.891	2.018.382	1.902.803	2.125.582	1.853.847	2.917.670	2.185.707

Kaynak: Tosun, 1999, s.27 -

* www.igeme.gov.tr (Ekim 2003)

Tablo 1.6. Dondurulmuş Sebze Ticaretinde Önemli İthalatçı Ülkeler

ÜLKE	1995		1996		1997		2001*
	Miktar (ton)	Değer (bin\$)	Miktar (ton)	Değer (bin\$)	Miktar (ton)	Değer (bin\$)	Değer (bin\$)
Almanya	309.783	325.659	357.749	356.815	364.202	318.425	332.987
ABD	298.322	218.651	311.910	223.796	319.971	243.352	297.112
Japonya	229.656	333.769	242.393	356.866	254.476	364.913	442.113
Fransa	217.234	209.660	231.871	215.650	247.903	199.725	203.545
İngiltere	146.793	119.723	124.364	121.124	146.066	120.893	153.322
Belçika - Lüks.	125.032	108.216	125.046	112.337	142.038	109.761	143.071
İtalya	82.500	102.771	89.980	110.082	98.018	113.777	124.400
Hollanda	80.513	73.163	77.024	62.963	75.548	58.341	65.159
İspanya	54.064	49.742	43.732	44.075	64.516	45.172	48.413
Kanada	31.843	26.721	30.881	25.346	34.419	28.800	37.187
İsveç	23.406	27.887	22.913	25.445	25.259	27.557	34.482
Avusturya	22.374	32.841	23.342	30.617	21.913	24.912	25.160
Avustralya	18.800	14.848	23.811	20.988	19.000	16.700	25.274
Hong Kong	15.013	14.876	12.089	13.314	14.458	14.943	12.836
Kuveyt	14.517	18.167	12.126	14.918	14.614	15.459	13.127
Danimarka	14.058	14.383	15.900	15.960	28.589	23.922	20.655
Portekiz	11.462	13.908	14.611	16.135	15.732	15.142	19.097
İrlanda	11.134	13.462	13.187	18.353	13.428	17.962	27.902
Rusya Fed.	10.529	11.933	18.133	18.332	18.133	18.332	14.020
Suudi Arabistan	10.235	8.933	7.141	5.896	7.141	5.896	-
Çin Halk Cumhuriyeti	8.986	7.789	10.641	8.110	16.113	12.091	10.183
Brezilya	3.670	4.938	3.851	5.185	6.482	8.582	-
Diğer	151.186	152.630	143.795	143.822	165.351	155.947	201.442
TOPLAM	1.891.110	1.904.669	1.956.129	1.966.129	2.113.370	1.960.605	2.251.487

Kaynak: Tosun, 1999, s.28

* www.igeme.gov.tr (Ekim 2003)

Dünya dondurulmuş sebze ticaretinde önemli ihracatçı ülkeler Belçika-Lüksemburg, Çin Halk Cumhuriyeti, Meksika, Polonya, İspanya ve Hollanda'dır.

Önemli ithalatçı ülkeler ise Japonya, Almanya, ABD, Fransa ve İngiltere'dir.

Bu ülkelerden Belçika, fasulye, bezelye, mısır ve domates ithal ederken, özellikle konserve edilmiş sebze ile havuç ve ıspanak ihracatında yoğun faaliyet göstermektedir. ABD, brokoli, karnabahar ve bezelye ithal etmektedir. Çin Halk Cumhuriyeti, kendisi de patates üretmesine karşın özellikle fast food sektöründe son yıllarda yaşanan yoğun talep artışının etkisi ile dondurulmuş parmak patates ithalatında öne çıkmıştır. Çünkü kendi ürettiği patatesler bu sektörde kullanılacak kadar kaliteli değildir. Bunun yanında Çin, bezelye ve fasulye ihracatında ön plandadır. Meksika, dünyanın en büyük brokoli ve karnabahar ihracatçılarında

biridir. İngiltere, patates; Japonya, patates, yeşil soya fasulyesi, ıspanak, tatlı mısır ve fasulye; Almanya, patates, bezelye ve fasulye ithal etmektedir (İGEME, 1999s 25-80).

Türkiye, dondurulmuş sebze ihracatından 2001 rakamlarına göre miktar olarak %1.71, değer olarak ise %1.25 oranında bir pay almaktadır. Bu durum Türkiye'nin ihracatında esas olarak, katma değeri düşük ürünlerin ağırlık kazandığını göstermektedir. Bunun bir başka göstergesi de kg başına ortalama fiyatın düşük olmasıdır. Belçika-Lüksemburg, Çin Halk Cumhuriyeti, Meksika gibi ülkelerde kg başına ortalama 1\$ ve üstü fiyat düşerken, Türkiye, Kanada, Mısır,Guatemala gibi ülkelerde kg başına ortalama 0.5 ila 0.8 arası fiyat verilmektedir.

Dünya dondurulmuş meyve dış ticaretinde ülkeler itibari ile ithalat ve ihracat rakamları Tablo 1.7 ve Tablo 1.8'de verilmektedir.

Tablo 1.7. Dondurulmuş Meyve Ticaretinde Önemli İhracatçı Ülkeler (1000\$)

ÜLKE	1995	1996	1997	1998*	1999*	2000*	2001*
Polonya	162.980	188.235	198.445	251.644	234.618	215.045	180.092
ABD	77.190	79.325	79.398	91.579	88.509	85.487	79.750
Meksika	50.125	37.137	43.786	44.566	63.090	53.645	45.448
Hollanda	74.193	71.338	48.180	56.036	23.240	16.132	13.274
Şili	65.333	68.055	43.963	47.974	54.367	56.151	53.579
İspanya	31.791	23.549	25.920	41.705	40.492	26.703	24.354
Kanada	43.992	51.170	54.875	64.930	81.724	92.277	86.077
Belçika - Lüks.	44.432	46.191	44.291	**	57.029	51.315	51.840
Almanya	39.240	40.695	38.507	59.187	44.942	41.872	37.741
Çin Halk Cum.	27.840	21.904	26.918	34.258	45.736	37.507	43.706
Fransa	34.480	34.309	34.386	34.869	31.238	26.505	28.587
Yunanistan	23.498	23.462	19.926	28.150	22.031	14.703	12.891
Macaristan	24.031	25.050	23.768	25.095	26.699	20.189	18.039
Türkiye	17.875	25.690	34.711	33.808	29.271	17.385	18.996
İtalya	19.654	21.907	23.772	33.761	28.035	25.603	21.828
İsveç	23.769	32.271	24.407	20.944	21.655	24.510	20.955
İsrail	21.941	19.200	14.553	13.336	13.496	14.004	**
Tayland	16.350	**	20.958	19.435	22.916	30.869	24.287
TOPLAM	798.714	809.488	774.844	901.277	929.088	849.902	761.444

Kaynak: Tosun, 1999, s.29

(*) www.igeme.gov.tr (Ekim 2003)

(**) Veri yoktur.

Tablo 1.8. Dondurulmuş Meyve Ticaretinde Önemli İthalatçı Ülkeler (1000\$)

ÜLKE	1995	1996	1997	1998*	1999*	2000*	2001*
Almanya	284.001	299.203	324.752	387.114	343.561	295.592	275.970
ABD	82.949	93.175	99.748	97.634	140.129	132.717	127.192
Fransa	129.676	113.093	109.982	137.938	141.881	126.995	123.926
Hollanda	79.214	75.169	71.724	79.846	77.440	58.951	49.873
Japonya	96.354	101.877	98.452	96.578	132.299	122.632	132.076
İngiltere	71.135	70.015	75.821	85.255	70.574	70.169	58.584
Belçika - Lüks.	45.128	42.662	36.175	47.810	52.690	52.828	50.370
İtalya	46.165	46.680	35.232	45.966	52.140	52.924	50.457
Kanada	30.199	35.041	35.076	40.941	47.096	47.656	44.747
Avusturya	30.745	35.618	**	40.148	35.351	34.289	29.445
Danimarka	24.247	20.823	23.832	32.402	23.897	21.164	26.420
İsviçre	25.345	22.101	22.937	25.014	25.998	25.367	23.429
İsveç	21.123	23.454	24.065	27.258	29.867	23.550	23.249
Avustralya	17.180	18.283	17.519	15.967	18.558	19.161	15.959
G.Kore	17.364	11.046	**	3.721	7.643	9.143	9.488
Finlandiya	12.242	15.740	15.235	15.907	16.109	14.356	12.452
Norveç	14.794	13.541	13.575	15.827	12.465	11.189	10.105
TOPLAM	1.027.861	1.037.521	1.041.125	1.195.326	1.227.698	1.118.683	1.063.742

Kaynak: Tosun, 1999, s.29

(*) www.igeme.gov.tr (Ekim 2003)

(**) Veri Yoktur

Dünya dondurulmuş meyve ticaretinde önemli ihracatçı ülkeler Polonya, ABD, Hollanda, Şili ve Meksika'dır. Önemli ithalatçı ülkeler ise Almanya, ABD, Fransa ve Hollanda'dır. ABD ve Hollanda'nın Dünya dondurulmuş meyve ticaretinde gerek ithalatçı, gerekse ihracatçı olarak öne çıktıkları görülmektedir.

Bu ülkelerden Polonya, çilek üretiminde ve ihracatında dünyanın başta gelen ülkesidir. ABD, elma, şeftali, erik ve çilek ihraç etmektedir.

Almanya, çilek, böğürtlen, ahududu ve Frenk üzümü ithal ederken ABD, portakal suyu, çilek, yaban mersini, böğürtlen ve ahududu ithal etmektedir.

Dünya dondurulmuş meyve ve sebze ticaretinde ağırlık dondurulmuş sebze bulunmaktadır. 2000'li yıllarda toplam yaklaşık 2.700.000 tonun üzerinde gerçekleşen dünya dondurulmuş meyve ve sebze ihracatı içinde dondurulmuş sebzenin payı %77'dir. Başta belirtilen merkez ve doğu Avrupa ülkelerine ek olarak dünya üretim ve ihracatında söz sahibi olan bir başka ülke grubu da doğu ve güneydoğu Asya ülkelerinden Çin Halk Cumhuriyeti ve

Tayland'dır. Düşük işçilik maliyetleri ile ithalatçı ülkelere daha uygun fiyatlar sunabilen bu ülkelerin dünya ihracatındaki payı gittikçe artmaktadır.

Orta Amerika'da karasal iklimin yanı sıra tropik iklimin de mevcut olması, tarımsal üretimde ürün çeşitliliğini ve zenginliğini sağlamaktadır. Bu durum özellikle Meksika ve Guatemala'da dondurulmuş meyve ve sebze sanayinin gelişmesine neden olmuştur. Uluslar arası ticarete de öne çıkan bu ülkelerden Meksika'nın 2001 yılı rakamlarına göre dünya dondurulmuş sebze ihracatındaki payı %8 , meyve ihracatındaki payı ise %6 düzeyindedir.

Türkiye'nin dondurulmuş meyve ihracatındaki payı 2001 rakamlarına göre %2,5 dolayındadır.

2. DAVRANIŞ

2.1. Hammadde

Dondurulmuş meyve ve sebze işleme endüstrisinin hammaddesi olan değişik tür meyve ve sebzelerin üretimleri yıl içinde belli dönemlerde gerçekleştirilebilmektedir. Bu nedenle endüstri bu dönemleri en iyi şekilde değerlendirmek ve en fazla hammaddeyi işleyerek kapasitesinden en yüksek düzeyde yararlanmak zorundadır. Hammadde üreticisi, elde ettiği ürünü ilk günlerde taze tüketim piyasa fiyatlarının yüksek olması nedeni ile doğrudan pazara yönlendirecektir. Ancak hammadde üretimindeki artışa paralel olarak fiyatlarda belli bir düşüş olduktan sonra hammadde, sebze ve meyve işleme endüstrisine yönelmektedir. Yıl içinde belli bir dönemi kapsayan hammadde işleme süresi, bu gibi üretici davranışları nedeniyle kısalmaktadır. Bazı yıllarda hammadde fiyatlarının üretim dönemi boyunca düşmediği de görülmektedir. Bu yıllarda tesisler yeterli üretimi gerçekleştiremedikleri için üretim maliyetleri, sabit maliyetler yüzünden yükselmektedir.

Meyve ve sebze dondurma sanayinin tüm faaliyetleri belli bir dönemi kapsadığından, bu dönemi çok iyi planlamak ve değerlendirmek zorunluluğu vardır. Bu dönemde, kaybedilecek bir günde yapılacak üretimin telafi edilmesi mümkün değildir. Tüm üretim girdilerinin zamanında ve yeterli miktarlarda temin edilmeleri, kapasite kullanımının yüksek olması yönünden gereklidir. Aksi durumda, yeterinden az hammadde ve diğer girdilerin temini kapasite kaybına, fazla hammadde stoku ise hammadde ziyanına ve maliyetlerin artışına neden olmaktadır. Bu nedenle üreticiler, gerek duydukları hammaddenin üretim alanlarına çok yakın

olmasını ve hammaddenin tesislere en kısa zamanda gelmesini sağlamak zorundadır. Aksi halde meyve ve sebzeler niteliklerini yitirirler.

Fabrikanın günlük kapasitesi gelen hammaddeyi işlemek için yeterli değilse, hammaddenin soğuk depolarda kısa süre tutulması söz konusu olabilir. Her bir hammaddenin özelliğine göre saptanmış uygun nem ve sıcaklık şartlarının soğuk depolarda sağlanması gerekir.

Dondurulmuş meyve ve sebze endüstrisinde işlenecek hammaddenin belirli özellikler göstermesi istenmekte ve bunlar kalite faktörleri olarak tanımlanmaktadır. Türkiye’de diğer gıda sektörü dallarında olduğu gibi, dondurulmuş meyve ve sebze endüstrisinde de en önemli hammadde sorunlarından biri standart çeşitli hammadde olmayışıdır. Hammaddenin standart olmayışı, bundan elde edilecek mamul maddenin de standart olmamasına nede olmakta, bu da özellikle dış satımda önemli engeller yaratmaktadır (Akdemir, 1995, s.22).

Dondurulmuş gıdanın kalitesi tarladan nihai tüketiciye kadar pek çok etkenle ilişkilidir. Kullanılan hammadde, hammaddeye uygulanan ön işlemler, dondurma yöntemi, depolama koşulları ve nihayet dondurulmuş ürünün tüketilmesi esnasında tekrar çözülmesi, kaliteyi etkileyen faktörlerdir. Ancak bunlar arasında en önemli olanı hammaddedir. Çünkü kötü bir hammadde ne kadar iyi bir üretim sürecinden geçerse geçsin sonuç kötü olacaktır.

Dondurulmuş meyve ve sebze sektöründe ihracat yapılacak ülkeler tarafından kullanılacak hammaddenin hastalık ve zararlı etkilerden, tarımsal ilaç kalıntılarında arınmış olması veya uluslar arası toleranslar dahilinde bulunması istenmektedir (Akdemir, 1995, s.24).

Türkiye, dondurulmuş meyve ve sebze üretimine konu olan her tür ürünün yetiştirilmesi için gerekli olan tarımsal kaynaklara sahip bir ülkedir. Bu mevcut potansiyelin iyi kullanılması ile üretim için gerekli tüm hammadde ve yardımcı maddeler yurt içinden karşılanabilmektedir. Özellikle Marmara ve Ege bölgeleri ile İç Anadolu’nun bazı kesimleri bu konuda oldukça verimli yerlerdir. Tablo 2.1 ve Tablo 2.2’de dondurulmuş meyve ve sebze sektöründe işlenen ürün çeşitlerinin yetiştirildikleri yerler ve işleme dönemleri verilmiştir:

Tablo 2.1. Sebze Yetiştirilen Yerler ve İşleme Dönemleri

SEBZELER	YETİŞTİRİLEN YERLER	İŞLEME DÖNEMLERİ
Pırasa	Bursa, Mersin	Kasım – Nisan
Yeşil Biber	Bursa, Çanakkale, Mersin	Ağustos – Kasım
Kırmızı Biber	Bursa, Çanakkale, İzmir	Ağustos – Kasım
Domates	Bursa, Balıkesir, İzmir	Ağustos – Ekim
Soğan	Adapazarı, Bursa, Ankara	Eylül – Mart
Brokoli ve Brüksel Lahanası	Bursa	Ekim – Şubat
Patates	Nevşehir, Afyon, İzmir, Bursa	Haziran – Nisan
Kabak	Bursa, Afyon	Haziran – Ekim
Enginar	Bursa, İzmir	Mayıs – Temmuz
Fasulye	İzmir, Bursa, Balıkesir	Temmuz – Ekim
Bamya	Balıkesir – İzmir	Ağustos – Ekim
Bakla	Balıkesir, İzmir	Temmuz – Eylül
Bezelye	Bursa	Haziran
Barbunya	Bursa	Ekim

Kaynak: DPT, 2001, s.10

Tablo 2.2. Meyve Yetiştirilen Yerler ve İşleme Dönemleri

MEYVELER	YETİŞTİRİLEN YERLER	İŞLEME DÖNEMLERİ
Çilek	Bursa, Silifke, Balıkesir	Mayıs – Temmuz
Vişne – Kiraz	Afyon, Kütahya, Denizli, Isparta, Tokat, Ankara, Bursa	Haziran – Ağustos
Erik	Bursa, Konya	Ağustos – Eylül
Kayısı	Kars, Konya, Eskişehir, Çanakkale, Kayseri	Haziran – Ağustos
Narenciye	Mersin, Balıkesir, İzmir, İskenderun	Kasım – Mart
Elma	Bursa, Isparta	Ekim – Mart
Üzüm	Manisa	Ağustos
Dağ Çileği	Bursa, Bolu, Kastamonu	Haziran – Temmuz
Ahududu	Bursa	Haziran – Temmuz

Kaynak: DPT, 2001, s.11

Tablo 2.1 ve 2.2'den de anlaşılacağı üzere özellikle Bursa ili hem sebze, hem de meyve yetiştiriciliği açısından dondurulmuş gıdalara en fazla hammaddeyi sağlayan ildir. Bu nedenle dondurulmuş gıda üreten firmaların Bursa ilinde yoğunlaşması, hammaddeye yakınlık anlamında normal bir sonuçtur.

Yine bu tablolarda görüldüğü gibi, sebze ve meyve üretimi özellikle Haziran, Temmuz, Ağustos, Eylül ve kısmen Ekim aylarında yoğunlaşmaktadır. Yeterli hammaddenin sağlandığı bu dönemlerde dondurulmuş gıda üretimi de yoğunlaşmakta ve kapasite kullanımları maksimum düzeye yükselmektedir. Kasım ayından itibaren ise sadece Pırasa üretimi yapan firmalar üretimlerine kısmen devam etmektedirler. Buna ek olarak uzun süre depolanabilen patatesin dondurulması ise 10 ay boyunca gerçekleşebilmektedir.

Üretilen ürünlerin büyük çoğunluğunun ihraç edildiği sektörde kısmen sözleşmeli tarım uygulaması da yapılmaktadır. Dondurulmuş gıda üreten firmalar, ihtiyaçları olan dondurulmaya elverişli ürünlerin tohumlarını yurt dışından getirip üreticilere vermekte ve ürünleri almak için onlarla sözleşme yapmaktadırlar. Böylece hem üreticiler ürünlerini satma garantisi elde etmekte ve teknik bilgi sahibi olmaktadır, hem de firmalar istedikleri kalite ve miktarda ürün sağlama garantisine kavuşmaktadırlar.

Sözleşmeli tarım daha çok Marmara bölgesinde yaygınlaşmıştır. Bezelye, patates, domates, biber, brokoli ve brüksel lahanası sözleşmeli üretimi en çok yapılan ürünlerdir. Sektöre gerekli hammaddenin yaklaşık %30-40'ı bu yolla sağlanmaktadır (DPT, 2001, s.9). Geri kalan bölüm ise küçük üreticilerden ve toptancılardan elde edilmektedir.

Sektörde faaliyet gösteren firmaların tümü üretici ve ihracatçı niteliğindedir. İşletmelerin büyük bölümü dondurulmuş meyve ve sebzelerin yanında dondurulmuş su ürünleri, konserve meyve ve sebze, meyve suyu, reçel, marmelat ve kurutulmuş sebze üretimi de yapmaktadırlar.

2.2. Üretim

Meyve ve sebzeler, içerdikleri yüksek su oranı ve fiziksel yapıları nedeni ile kısa sürede besin değerlerini yitirmektedirler. Her meyve yada sebze yapısına bağlı olarak belli bir sürede niteliğini yitirir. Bu sürenin uzunluğu, gıdaya uygun depolama koşullarına bağlıdır. Eğer gıdada depolama öncesi ve sonrasında bir hasar meydana gelmez ve uygun koşullarda depolama sağlanırsa bu süre maksimuma çıkar. Yapılan tüm çalışmalar sonucunda, dondurma işlemi ile muhafaza, diğer tüm koruma yöntemlerine göre önemli avantajlar sağlamakta ve en iyi depolama yöntemi olarak görünmektedir. Soğuk muhafaza ile karşılaştırıldığında dondurma yöntemi, ürünün depolama süresini 5 ile 50 kat arasında artırmaktadır.

Dondurma işleminde besinin içindeki su dondurulur ve böylece içindeki biyolojik etkinlik neredeyse durdurulur. Böylece besin uzun süre, bozulmadan tazeliğini korur. Burada önemli olan besinin doğal kalitesinin korunmasıdır ve bunda da pek çok kriter etkilidir. Dondurulan ürünün tipi, tarım ve iklim koşulları, hasat olgunluğu, taşıma şekli ve süresi, işleme biçimi, dondurma yöntemi ve çözündürme metodu, bu süreci etkileyen temel kriterlerdir. Ürünün ekiminden, gıdanın tüketilmesine kadar işleyen bu süreç dondurulmuş gıdalar için ürün-proses-ambalaj konsepti olarak adlandırılır. Bu konsept faktörleri ürünün maruz kalacağı sıcaklık ve süre koşullarına göre değişebilir ve her işletme için bu faktörler birbirinden farklı olabilirler. Bu nedenle her işletmenin kendi ürünleri için bir depolama süresi belirlemesi gerekmektedir.

Dondurma sürecinde ürünler zorunlu ön işlemlerden geçirildikten sonra kasalar yada özel hazırlanmış sepetler içinde blok halinde dondurulmaktadır. Ayrıca raflara yerleştirilen yatay sepetler içine tek hat halinde dizilmiş ürünlerin şoklama tünellerinde tek tek dondurulması da mümkündür. Küçük taneli yada çeşitli şekillerde kesilmiş ve doğranmış ürünler de IQF hatlarında tek tek parçalar halinde dondurulmaktadır. Ambalajların ağırlıkları ithalatçıların isteklerine göre 10, 12, 15 ve 20 kg ambalajlı olabilmektedir. Bunun yanında bazı meyve ve sebzeler ile meyve ve sebze karışımları da 250,500, 1000 ve 2500 gr tüketici ambalajlarında ihraç edilebilmektedir (Güneş, 1999, s.25).

Sektörde üretim genellikle dış pazar taleplerine göre planlandığı için firmalar stok bulundurmamaya özen göstermektedirler. Bu şekilde ürün stok maliyetine de katlanmamaktadırlar. Ürünler, üretimin tamamlanması ile frigorifik konteynırlara yüklenmesi arasında geçen süre içinde paletler üzerinde istiflenmiş olarak $-18/-20^{\circ}\text{C}$ ' lik depolarda tutulmaktadır.

Dondurma işlemi genel olarak 4 aşamadan oluşur:

1. Ürünün başlangıç sıcaklığından donma sıcaklığına kadar soğutulması (ön soğutma)
2. Üründe ilk buz kristallerinin oluşmaya başlaması ve ürünlerdeki suyun önemli bir bölümünün donmasına kadar donma sıcaklığının sabit kalması
3. Ürün sıcaklığının düşmesi sonucu geri kalan suyun donması
4. Tüm su tamamen donduktan sonra faz değişimi oluşmadan sıcaklığın düşmesi (DPT, 2001, s. 13).

Ürünün merkez ısı -18°C ' ye indiğinde donma işleminin tamamlanmış olduğu kabul edilir. Bu sıcaklıkta ürünün içindeki su, buz kristallerine dönüşmüş olur. Dondurma işleminin temel amacı gıdanın doğal yapısının mümkün olduğunca korunmasıdır. Besinin içerdiği su oranı ile bağlantılı olarak sıcaklığın düşürülmesi, gıdanın yapısında önemli değişimler

meydana getirebilir. Bu değişimin minimuma indirilebilmesi için gerekli en önemli faktör dondurma süresidir. Bunun yanında dondurulacak gıdanın boyutları ve içerdiği su miktarı da dondurma işlemi için önemli olup, bu özellikler dikkate alınmalıdır.

Gıdalarda dondurma işlemi için 3 temel yöntem kullanılmaktadır :

a- Klasik Dondurma (Sharp Freezing) yönteminde ürün, sıcaklığı -18 ile -29°C arasında olan ortama sokularak dondurulur. Gıdanın donması için uzun bir süre gerekir yani yavaş bir dondurma yöntemidir. Soğuk depo odaları ve derin dondurucular bu tip donduruculardır.

b- Kısa Süreli Dondurma (Quick Freezing) yönteminde hasat edilmiş taze gıdalar -24 ile -46°C arasında hızlı bir şekilde dondurulur ve -18°C ' de depolanır. Ürünün dondurulma süreleri, kalitenin korunumu ile doğru, depolama süresi ile ters orantılıdır. Bu nedenle bu sistem, dondurma işlemlerinde en yaygın biçimde kullanılmaktadır. Bu sistemin temeli, ürünlerin kısa bir zaman aralığında soğuk bir yüzeye temas ettirilmeleri temeline dayanmaktadır. Dondurma işlemi 30 dakika ve altında bir sürede gerçekleşebilmektedir. Bazı özel durumlarda yüzeyin sıcaklığı daha da düşürülerek dondurma süresi kısaltılabilmektedir. Ürünün boyutu da donma süresinde etkili olduğundan bu süre 5 dakikaya kadar indirilebilmektedir. Bu yöntemle her zaman yüksek kaliteli ürün elde etmek mümkün olmaktadır.

c- Sıvıya Daldırarak Dondurma (Snap Freezing) yönteminde ürün, sıvı azot, sıvı karbondioksit, freon 12 gibi kaynama sıcaklıkları çok düşük maddelere daldırılırlar. Veya bu maddeler ürünün yüzeyine direk püskürtülürler. Bu yöntem meyve yada sebzenin yapısında değişikliklere neden olabilmektedir (DPT, 2001, s.18).

Dondurma işlemi sırasında ürünün tat verici maddeleri, besin maddeleri ve pigmentler önemli bir değişikliğe uğramazlar. Ancak bu yöntemlerden birinin uygulanmasından sonra, depolama süreci içinde bu faktörler değişiklik gösterebilmektedirler. Burada en önemli nokta depolama ortamının sıcaklığı ve bu sıcaklığın istikrarıdır.

Dondurulmuş gıdalar için istenen depolama ömrü ve gıda güvenliği, tüm soğuk zincir boyunca uygun olan sıcaklığın korunması ile sağlanabilmektedir. Bunun dışında dondurulacak ürünün başlangıç kalitesi, başlangıç sıcaklığı, gıdanın ısıl özellikleri, ambalajın şekli ve büyüklüğü, gıdanın bulunduğu ortam ile arasındaki ısı transferi, soğutma havasının hızı, ambalaj materyalinin türü gibi faktörler de kalitenin korunması açısından önemlidir. Örneğin ürün hasat edildikten sonra dondurucu makineye getirilene kadar uygun sıcaklıkta muhafaza

edilmez ve sıcaklığı yüksek kalırsa, makineye sokulduğunda yaşanacak ani sıcaklık değişimi ürünün kalitesini doğrudan etkileyebilir.

Dondurulmuş ürünün kalitesi, depolama sıcaklığı ile ters orantılıdır. Ancak sıcaklık düştükçe depolama maliyetleri kavramı önem kazanmaya başlamaktadır. Ürünün raf ömrü açısından da önemli olan uygun depolama sıcaklığı pek çok ülkede -18°C ve altıdır. Ürünün donma sıcaklığının hemen altındaki sıcaklıklarda (-5 , -10 gibi) gıdanın içindeki mikroorganizma faaliyetleri sürebilmektedir. Bunun yanında bu sıcaklıklarda biyokimyasal tepkimeler de gerçekleşebilmekte yada ürün içindeki enzimler de aktif olabilmektedirler. Ancak -18°C ' de tüm bu faaliyetler durmaktadır. Yapılan düzenlemelerle, bu sıcaklığın korunabilmesi için soğuk zincir zorunlu kılınmıştır.

Dondurulmuş ürünlerin depolanması sırasında dikkat edilmesi gereken bir diğer nokta, depolama sıcaklığının sabit kalmasıdır. Ürünün sıcaklığının yükseltilmesi, içerdiği buzun çözülmesine neden olur. Sıcaklık tekrar düşürüldüğünde bu sefer donma yavaş gerçekleşecektir. Bu da hem mikroorganizma hareketlerini hızlandıracak, hem de ürünün hücre yapısını bozacaktır. Ürünü sürekli -18°C ' in altında tutmak başlangıçta yüksek maliyetli bir uygulama olarak görünmekle birlikte uzun vadede dondurulmuş gıdayı pazarlamanın başka yolu yoktur. Sıcaklık değişimi bir daha geri dönülemeyecek olumsuz sonuçların ortaya çıkmasına neden olur.

Dondurulmuş meyve ve sebze sektöründe kalite ve düzenlemeler dış alıcılar tarafından belirlenmektedir. İthalatçı ülke çoğunlukla hammaddenin temini aşamasından üretimin tamamlanması aşamasına kadar kendi uzmanlarını göndermekte ve kalite kriterlerini kontrol ettirmektedir. Bu konudaki yurt dışı kriterler, yurt içi standartlarla uyumludur.

Gıdaların taşınması ve depolanması ile ilgili olarak ise Türk Gıda Mevzuatı onuncu bölüm, madde 32'de "Depolar ve taşıma araçları ürün özelliği göz önüne alınarak, derin dondurulmuş ürünlerde -18°C ' den daha düşük sıcaklıkta olmalı ve ayarlandığı sabit dereceden $\pm 0,5^{\circ}\text{C}$ ' den sapmaya izin vermeyecek sistemlerde olmalıdır. Soğuk zincir bozulmamalıdır." İfadesi yer almaktadır.

Konu ile ilgisi olan TSE standartları Tablo 2.3'de yer almaktadır.

Tablo 2.3 Dondurulmuş Meyve ve Sebze TSE Standartları

TSE Numarası	ADI
11667	Dondurulmuş Meyve ve Sebze Fabrikası – Genel Kurallar
TS – 5391	Derin Dondurulmuş Çilek
TS – 5392	Derin Dondurulmuş Vişne
TS – 5393	Derin Dondurulmuş Kiraz
TS – 7999	Sakız Kabağı – Dondurulmuş
TS – 8642	Patates – Dondurulmuş
TS – 8643	Patlıcan – Dondurulmuş
TS – 8644	Bezelye – Dondurulmuş
TS – 8905	Havuç – Dondurulmuş
TS – 9132	Pırasa – Dondurulmuş
TS – 9133	Karnabahar – Dondurulmuş
TS – 9255	Lahana – Dondurulmuş
TS – 9496	Taze Fasulye – Dondurulmuş
TS – 9974	Taze Bakla – Dondurulmuş
TS – 10933	Biber – Dondurulmuş
TS – 10934	Bamya – Dondurulmuş
TS – 11166	Barbunya – Dondurulmuş
TS – 11241	Türlü – Dondurulmuş
TS – 11242	Enginar – Dondurulmuş
TS - 10932	Mısır – Dondurulmuş

Kaynak: DPT, 2001, s.24

Bu standartların içinde en başta bulunan 11667 numaralı standart, 12.4.1995 yılında kabul edilmiş olup halen yürürlükte. Hizmet standartları hazırlık kurulu ihtisas grubu tarafından oluşturulmuş olan 13 sayfalık bu standart, dondurulmuş meyve ve sebze fabrikalarının kuruluş ve çalışmaları ile ilgili genel kuralları kapsar. Bunun altında sıralanan mamullere ilişkin standartlar ise mamul gıdalar hazırlık grubu ihtisas grubu tarafından 1985-1993 arası çeşitli yıllarda, uluslar arası organizasyon ve standartlar kaynak alınarak hazırlanmıştır ve ürünlerin hazırlanması ve sunulması aşamasında uyulması zorunlu olan kuralları her ürün için ayrı ayrı açıklamaktadır.

Bunların dışında, gıda sanayinin tüm alanlarında (İşleyici, Dağıtıcı, Satıcı) uygulanabilen HACCP (Hazard Analysis Critical Control Point, Kritik Kontrol Noktalarında Tehlike Analizi) sistemi, dondurulmuş meyve ve sebze işletmelerinde de yaygınlaştırılmalıdır.

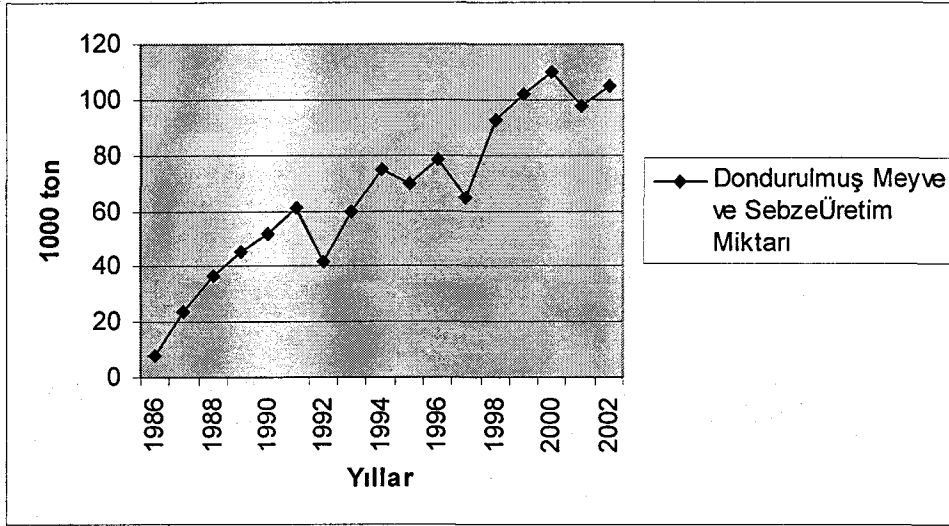
Günümüzde gerçekleştirilen üretimin yaklaşık %70'inin ihraç edildiği dondurulmuş gıda sektöründe dondurulmuş meyve ve sebze üretiminin yıllara göre değişimi Tablo 2.4 de, bu üretimin 1994 yılı fiyatları ile TL cinsinden üretim değerlerinin yıllara göre değişimi de Tablo 2.5' de verilmiştir.

Tablo 2.4. Dondurulmuş Meyve ve Sebze Üretim Miktarı (Bin Ton)

Yıllar	Üretim Miktarı	Yıllık Değişim (%)* (Önceki Yıla Göre)	DPT ** Hesaplaması
1986	8	-	
1987	24	193	
1988	37	54	
1989	45	22	
1990	52	16	
1991	61	17	
1992	42	-31	
1993	60	43	
1994	75	25	
**1995	70	-7	(-17,1)
**1996	78	11,5	(9,1)
**1997	65	-16,6	(-12,5)
**1998	93	43	(7,4)
**1999	102	9,6	(10,3)
***2000	110	7,8	
***2001	98	-11	
***2002	105	7,1	

*Yıllık değişim oranları yeniden hesaplanmıştır.

Kaynak: Tosun, 1999, s.18; ** DPT, 2001, s.25; *** www.igeme.gov.tr (Ekim 2003)

Şekil 2.1. Dondurulmuş Meyve ve Sebze Üretim Miktarı

Tablo 2.5. Dondurulmuş Meyve ve Sebze Üretim Değeri (1994 Fiyatlarıyla)

Yıllar	Üretim Değeri (Milyar TL)	Yıllık Değişim (%)
1995	1.882	-
1996	2.098	11,4
1997	1.748	-16,7
1998	2.493	42,6
1999	2.743	10
2000	2.962	8
2001	2.665	-10
2002	2.851	7

Kaynak: DPT, 2001, s.25

Üretim dış pazara odaklı gerçekleştiği için dış pazarda oluşan değişiklikler sektörü doğrudan etkilemektedir. Örneğin 1997 yılındaki ani üretim düşüşü, o yıl Avrupa'da hasadın bol olması ve bu nedenle talebin azalmasından kaynaklanmıştır.

Bu üretim rakamları kurulu kapasite ile karşılaştırıldığında kapasite kullanım oranının düşük olduğu (yaklaşık %50) gözlenmektedir. Sektörde üretimin mevsimlik olarak yapılması bu oranı etkileyen en önemli faktör olmakla birlikte, başka birtakım faktörler de kapasite

kullanımını etkilemektedir. Düşük kapasite kullanımına neden olarak şu temel faktörler sıralanabilir:

- Hammaddenin kalite ve miktar açısından yetersizliği
- İşletmelerin yetersiz sermaye ile çalışmaları ve kredi kullanma zorluğu
- Yüksek satış fiyatları, yetersiz talep ve kalite düşüşünün neden olduğu pazarlama

zorlukları

- Çalıştırılan işçilerin nitelik sorunları ve kaliteli eleman bulmada zorluklar
- Üretim tekniği ve yedek parça zorlukları
- Alt yapı ve kaynak sorunları (Su, elektrik, fuel-oil)
- Kuruluş kapasitesinin yüksekliği ve kullanılan girdilerin yetersizliği (Güneş, 1999,

s.26).

Üretim miktarlarının yıllar itibari ile bu kadar dalgalı seyir göstermesinin nedeni, üretimin ihracata dayalı olarak yapılmasıdır. Bunun yanında bir başka neden, dış pazarda rekabet edilen ülkelerin üretim ve fiyat politikalarıdır. Diğer yandan işlenen ürünlerin hava koşullarına bağlı olması ve rekoltenin bu nedenle yıldan yıla değişiklik göstermesi, üretimi doğrudan etkilemektedir. Bu nedenle sektörde üretim planlaması yapılırken birbirinden bağımsız bu çok sayıda faktörü göz önünde bulundurmak zorunludur.

Dondurulmuş meyve ve sebze sanayi, üretim değeri bakımından gıda sanayinin %0,3'ünü, meyve ve sebze işleme sanayinin ise yaklaşık %10'unu oluşturmaktadır. Meyve ve sebze işleme sanayi içinde üretim değeri bakımından meyve ve sebze konservesi, domates salçası, incir, zerdali ve zeytin ürünleri, dondurulmuş ürünlerden daha ön plana çıkmaktadır. Benzer biçimde, dondurulmuş meyve ve sebze sanayinin tüm gıda sanayi içindeki ihracat değeri oranı %2 ve meyve ve sebze işleme sanayi içindeki ihracat değeri oranı da %11'dir. Ancak bu rakamlar, ekonomik ve sosyal etkenler, kullanım alışkanlıkları, hızlı servis ihtiyacı ve nüfus artışı gibi nedenlerle hızlı bir artış göstermektedir.

Ayrıca, bu alana yapılan yatırımlar, her geçen yıl artmaktadır. Yapılan yatırımlar genel olarak şoklama, soğuk ve donmuş muhafaza, işleme, paketleme ve ambalaj konularında olmaktadır. Yatırımlar genellikle teşvik belgelidir. 1994-1999 yılları arasında bu alanda yapılan yatırımların gelişimi ve istihdama sağladığı katkı Tablo 2.6-1'de verilmiştir.

Tablo 2.6-2 ise 2000-2003 yılları arasındaki gelişmeyi göstermektedir.

Tablo 2.6-1. Meyve ve Sebze Sanayinde Yatırım ve İstihdamın Gelişimi (1994-1999)

YILLAR	YATIRIM TUTARI (Milyon TL)	İSTİHDAM (Kişi)
1994	1.326.370	1.234
1995	5.662.697	1.036
1996	5.086.649	1.245
1997	13.097.723	1.160
1998	10.379.390	1.574
1999	13.967.963	916
TOPLAM	49.520.792	7.165

Kaynak: Güneş, 1999, s.34

Belirtilen yıllar arasında toplam olarak 322 adet belge düzenlenmiş, bu yatırımlarda 7.165 kişi istihdam edilmiştir. Sabit yatırım tutarı ise 49.520.792 milyon TL olarak gerçekleşmiştir (Güneş, 1999, s.34). 1994 yılı sabit fiyatları ile hesaplanarak verilen yatırım tutarlarındaki artış ile bunun istihdamda yarattığı etki arasında doğru yönlü bir ilişki çıkmamıştır. Yani yapılan yatırım tutarındaki bir artış, istihdam edilen kişi sayısını aynı oranda artırmamıştır.

Tablo 2.6-2. Meyve ve Sebze Sanayinde Yatırım ve İstihdamın Gelişimi (2000-2003)

Yıllar	Düzenlenen Belge Sayısı	Toplam Yatırım (Milyon TL)	Döviz Tahsisi (1000 \$)	Yaratılan İstihdam (Kişi)
2000	1	1.200.200	598	31
2001	1	4.807.520	1.618	60
2002	2	2.711.981	227	70
2003	1	2.036.000	341	12
Toplam	5	10.755.701	2.784	173

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı Kayıtları, www.treasury.gov.tr (Aralık 2003)

2000-2003 yılları arasını kapsayan 4 yıllık dönemde ise gelişme, 1994-1999 yılları arası 6 yıllık ivmeden çok uzaktır. Söz konusu 4 yılda yaratılan toplam istihdam, önceki 6 yılda yaratılan istihdamın %2'si düzeyinde kalmıştır. Bu 4 yıl boyunca yapılan toplam yatırım ise yalnızca 1998 yılında yapılan 1 yıllık yatırımın düzeyindedir. Önceki 6 yılda düzenlenen 322 belgeye karşılık son 4 yılda düzenlenen belge sayısı 5 ile bunun %1,5'i düzeyinde kalmıştır.

2.3. Pazarlama Yapısı ve Organizasyon

Türkiye'de dondurulmuş meyve ve sebze üreten işletmeler, üreticiden serbest yada sözleşmeli olarak aldıkları hammaddeleri işledikten sonra satılacak ürünleri bölge müdürlükleri ve pazarlama teşkilatları aracılığı ile toptancı ve bayilere dağıtmaktadırlar. Pazarlama ya direk yapılmakta yada bayiler ve toptancılar aracılığı ile perakende olarak marketlere ürün akışı sağlanmaktadır. İşletmelerde bölge müdürlüklerinin görevi, satış yapmadan kendilerine bağlı bölgelerdeki bayileri yada toptancıları kontrol etmek, taleplerini belirlemek ve karşılamak ile tesis ve bayi arasındaki ilişkiyi sağlamaktır. Büyük firmaların ise kendi pazarlama teşkilatları vardır.

Satışlar genel olarak yurt içine vadeli, yurt dışına ise peşin satış sistemi ile gerçekleştirilmektedir. İşletmelerin yurt dışına ürün pazarlamaları, ihracatçı firmalar yada satış teşkilatları aracılığı ile veya büyük marketlere doğrudan satış biçiminde yapılmaktadır. Bazı işletmeler dış ticaret bölümlerinde satış yönlendirme yada piyasa araştırmalarına (ürün tanıtımı, fiyatlandırma, pazar potansiyelini belirleme) büyük önem vermektedirler. Bu faaliyetler ürün pazarlamasında işletmelerin başarısını artırmaktadır. Bazı firmalar ürünlerini tanıtmak yada imaj yaratmak için reklam yapmaktadırlar. Bu tanıtım faaliyetleri medya kuruluşları aracılığı ile yapılmaktadır.

Bazı işletmeler, piyasada talep gören ürün gruplarını reklam ve pazar araştırması yaparak belirlemektedirler. Bazı işletmeler ise her yıl aynı firmalarla anlaşmalar yaparak ürünü herhangi bir promosyona ihtiyaç duymadan pazarlamaktadırlar. İşletmeler, pazarlama hizmetlerini geliştirebilmek için, ürün işaretleme, kalite standartları belirleme ve tüketici isteklerini araştırma gibi yöntemlere başvurumaktadırlar. Bu işletmelerin pek çoğu bu konuda uluslar arası standardı yakalayabilmek ve tüketiciye güven verebilmek amacı ile ISO kalite belgesi buldurmaya çalışmaktadırlar. ISO, kalite güvencesi için oluşturulmuş bir standart kümesidir. Kalite yönetim sistemi, üründe standart kaliteyi yakalamak için üretim aşamasında gerekli olan işlemleri ve tüm kaynakları organize eden ve nasıl kullanılacağını belirleyen sistemler bütünüdür. Sanayide özellikle büyük ölçekli ve organize olmuş işletmeler ISO kalite belgesi almaktadırlar (Güneş, 1999, s.32).

2.4. İç Talep

Türk halkının meyve ve sebze taze olarak tüketme alışkanlığı ve taze ürünlere her zaman kolay ulaşabilme avantajına rağmen dondurulmuş meyve ve sebze tüketimi artış eğilimindedir. Sektör, önemli ölçüde ihracata dayalı üretim yapmakla birlikte, üretim planlamasında yurt içi talebin önemi giderek artmaktadır (Tosun, 1999, s.19). Özellikle döviz kuru gibi etkilerle ihracatta sıkıntı yaşanan dönemlerde yurt içi talep, sektör için daha önemli bir hal almaktadır.

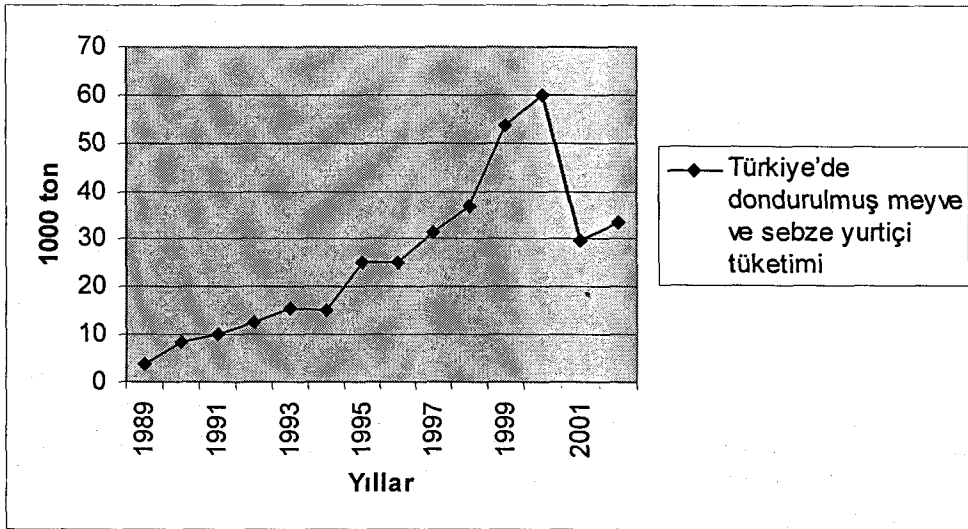
Türkiye’de dondurulmuş meyve ve sebze iç talebi AB ülkeleri ile karşılaştırıldığında oldukça küçük olmakla birlikte belirgin bir artış eğilimindedir. AB ülkelerinde dondurulmuş gıdaların toplam gıda tüketimi içindeki payı %4’ dür. Türkiye’de 1990 yılında 8.333 ton olarak gerçekleşen dondurulmuş meyve ve sebze iç tüketimi 1995 yılında bu rakama göre 3 kat artarak 25.053 tona, 1998 yılında ise 36.694 tona yükselmiştir. 2000 yılında bu rakam yaklaşık 60.000 ton olarak gerçekleşmiştir. Bu dönem içinde kişi başına tüketim ise 0,007 kg’ dan (1995) 0,887 kg’ a (2000) yükselmiştir. 2002 yılında ise kişi başına tüketim yaklaşık 0,484 kg olmuştur. Aynı dönemde bu rakam AB ortalamasında kişi başına yaklaşık 9-10 kg’ dır. 1999 ve 2000 yıllarında görülen iç tüketim ve kişi başına tüketim artışı, şu anki verilerle arızı bir durum gibi görünmektedir. Nitekim, ilgili yıllar incelendiğinde yurt içi üretim miktarı değişmemesine karşın ihracat oldukça azalmış, yurt içine mal sürümü daha büyük miktarlarda gerçekleşmiştir. İzleyen yıllarda tablo önceki yıllar ortalamasına dönmüştür (Tablo 2.7.).

1990’lı yıllar boyunca meyve ve sebze iç talebi artış ortalaması yaklaşık %17 olmuştur. Penguen, Kereviş, Öntaş, Apeks ve Tamek firmaları yurt içinde faaliyet gösteren başlıca kuruluşlardır. Süper ve özellikle hiper marketler bu ürünlerin satışlarının en yoğun olduğu yerlerdir. Bunların dışında bazı firmalar küçük marketlere ve bakkallara verdikleri derin dondurucularla satış halkalarını genişletmeye çalışmaktadırlar. Bunun dışında turistik tesisler, tatil merkezleri ve yemek fabrikaları talebin yoğunlaştığı diğer yerlerdir. Dondurulmuş bezelye, yeşil fasulye ve patates iç piyasada en fazla satılan ürünlerdir. En fazla talep edilen bezelye aynı zamanda dondurulmuş gıda ithalatının da %62’ sini oluşturmaktadır. Yerli üretim bezelye iç talebini karşılayamamaktadır. Tablo 2.7, dondurulmuş meyve ve sebze Türkiye’nin iç tüketimini göstermektedir.

Tablo 2.7. Türkiye’de dondurulmuş meyve ve sebze yurtiçi tüketimi

Yıllar	İç Satışlar (1000 ton)	İthalat (1000 ton)	İç Tüketim (1000 ton)	Artış Oranı (1989=%100)	Artış Oranı % (Önceki Yıla Göre)	Nüfus (Milyon)	Kişi Başına Düşen Tüketim (kg)
1989	-	-	3,787	100	-	54,9	0,07
1990	7,652	0,681	8,333	220	120	56,4	0,148
1991	9,516	0,484	10	264	20	57,3	0,174
1992	10,95	1,488	12,4	328	24	58,6	0,212
1993	12,38	2,871	15,3	403	23	59,9	0,255
1994	14	1,209	15,2	401	-0,6	61,1	0,249
1995	22	3,053	25	662	64	61,8	0,405
1996	24	1,276	25,3	667	1,2	62,4	0,405
1997	27	4,383	31,4	829	24	62,9	0,499
1998	29	7,694	36,7	969	17	64,1	0,572
1999	46*	7,8*	53,8	1421	47	64,3*	0,837
2000	52*	7,9*	59,9	1582	11	67,5*	0,887
2001	28*	1,6*	29,6	782	-50	68,5*	0,432
2002	32*	1,7*	33,7	890	14	69,6*	0,484

Kaynak: Güneş, 1999, s.34; * www.die.gov.tr (Ekim 2003)

Şekil 2.2. Türkiye’de dondurulmuş meyve ve sebze yurtiçi tüketimi

Dondurulmuş gıdaların gıda tüketimi içinde önem kazanmasına neden olan faktörler iki ana başlıkta incelenebilir:

a) Sosyo-ekonomik Faktörler

Gelir düzeyinin yükselmesi, hızlı kentleşme, endüstrileşme, batı kültürünün etkileri, çalışan kadın sayısının artışı, boş zamanın azalması, kitle iletişim araçlarının etkisi, daha rahat yaşama isteği, sağlıklı ve doğal beslenmenin öneminin artması ve yaşam tarzında meydana gelen değişimler, dondurulmuş gıdaların önemini artırmıştır. Buna ek olarak oteller, restoranlar, hastaneler, okullar, ordu, hastaneler ve fabrikalar gibi tüketimin topluca yapıldığı yerlerde hızlı, sağlıklı, kaliteli, standart ve ucuz beslenme sistemlerinin aranması, dondurulmuş gıdalara ilgiyi artırmıştır.

b) Teknik Gelişim ve Ürün Özellikleri

Dondurulmuş gıdaların uzun süre depolanabilmeleri, kolay işlenebilir olmaları, tüketimde mevsimselliğin azalması, pratikliği, besin değerini neredeyse hiç yitirmemesi, depolama ve hazırlamada ev araçlarına uyumluluğu ve kullanım kolaylığı gibi faktörler de ilgiyi artırmaktadır.

Tüm bunlar dikkate alındığında, dondurulmuş gıda piyasasında hesaplanmış veriler olmamakla birlikte, talebin gelir esnekliğinin yüksek olduğu söylenebilir. Tüketicilerin gelirleri yükseldiğinde hazır gıdalara olan talepleri artmaktadır. Bunlar içinde hazırlanması en kolay ve en sağlıklı olan dondurulmuş gıdalara olan talep de gelire birlikte önemli ölçüde artmaktadır. Gelire birlikte dondurulmuş gıda talebini artıran bir diğer faktör de dışarıda tüketimdir. Restoranlar, fast food dükkanları, kafeler ve benzeri hazırlanmış gıda sunan işletmeler dondurulmuş gıdaların yoğun tüketildiği yerlerdir. Gelir arttıkça beslenme biçiminin bu yönde değişmesi de dondurulmuş gıda tüketimini dolaylı yoldan artırmaktadır.

Talebin fiyat esnekliğinin ise düşük olduğu söylenebilir. Özellikle Türkiye gibi gelir düzeyi düşük olan, ayrıca bir Akdeniz havzası ülkesi olarak taze meyve ve sebzenin bol ve kolay bulunduğu ve tüketim alışkanlıklarının halen taze ürünlerden yana olduğu bir ülkede dondurulmuş gıda fiyatındaki belirgin bir artış, talebin fiyat artışındaki orandan daha büyük bir oranda düşmesine neden olur.

2.5. Dış Ticaret

Türkiye’de dondurulmuş gıda üretimi büyük ölçüde iç talepten çok dış talebe göre yönlendirilmektedir. Çünkü gerçekleştirilen üretimin yaklaşık %70’i ihraç edilmektedir. Bu nedenle dondurulmuş ürünlerin dış ticaretinin incelenmesi ayrı bir önem kazanmaktadır.

2.5.1. İthalat

Türkiye, doğal kaynakları açısından oldukça zengin bir ülkedir. Dondurulmuş gıda üreten işletmeler uygun hammaddeyi büyük ölçüde yurt içinden karşılamaktadırlar. Sektör ihracata dayalı üretim yaptığından, ithalat yüksek boyutlara ulaşmamıştır. İşlenmiş ürün ithalatı, yerli üretim yetersiz olduğu durumlarda yapılabilmektedir. Bazı işletmeler ise işleyip tekrar ihraç etmek üzere zaman zaman hammadde ithalatı yapabilmektedirler. Bunun temel nedeni yurt içi tarımsal üretimde miktar ve kalite açısından yıllar itibari ile görülen dalgalanmalardır.

Dondurulmuş sebze ithalatında konserve edilmiş sebzeler ağırlıktadır ve işlenmiş ürün ithalatının yaklaşık %60’ını konserve patates oluşturmaktadır. İşlenmeden dondurulmuş ürün ithalatında ise bezelye %62’lik bir paya sahiptir. Bunun yanında tatlı mısır da ithalatta önemli bir yer tutmaktadır. Dondurulmuş meyvede ise vişne, ithalatımızın yarısından fazlasını oluşturur.

1990’lı yılların ortalarına kadar ithalatta AB üye ülkeleri ağırlıkta iken, piyasa ekonomisine adım atan Merkez ve Doğu Avrupa ülkeleri 1990’lı yılların sonlarına doğru ithalatta ağırlığı elde etmişlerdir. 1998 yılından sonra bu ülkelerin payı, toplam ithalat içinde %50’yi aşmıştır. 1995-1998 yılları arasında gerçekleştirilen ithalat miktarları ve değerleri Tablo (2.8)-(2.16) ’da verilmiştir.

Tablo 2.8. 1995 Yılı Dondurulmuş Meyve ve Sebze İthalat Değerleri

GTİP No(*)	GTİP Adı	1995	
		Miktar (kg)	Değer (\$)
35. Grup	Dondurulmuş Sebze		
07101000	Patates	92.410	158.911
07102100	Bezelye	196.000	160.875
07102200	Fasulye	20.000	15.098
07104000	Tatlı Mısır	426.680	501.389
07108030	Mantarlar	15.000	31.555
07108050	Enginarlar	20160	53.599
07108062	Havuç	20.250	19.661
07108069	Diğer Sebzeler	29.120	27.507
TOPLAM		819.620	968.595
36. GRUP	Dondurulmuş Meyve		
08111090	Çilek	413.824	297.877
08112029	Frenk Üzümü	1.000	1.480
08119022	Tropikal Meyveler	401.645	502.775
08119031	Vişne	1.003.740	1.051.876
08119032	Kiraz	50.894	31.124
08119042	Kayısı	70.436	14.948
08119049	Diğerleri	3.400	7.841
TOPLAM		1.944.939	1.907.921
49. GRUP	Sebze Konserveleri		
20041029	Patates (Flokun Halinde)	10.960	10.683
20041039	Patates (diğer hallerde)	75.000	87.413
20049051	Domates (asitsiz konserve)	100	11.429
20049052	Mantar (asitsiz konserve)	333	710
20049064	Biber Salçası (asitsiz konserve)	20	297
200490 65	Sebze Karışımları (asitsiz konserve)	4.045	10.329
20049069	Diğer Konserve Sebzeler	9.124	22.679
20049010	Tatlı Mısır (asitsiz konserve)	55.696	51.557
20049061	Havuç (asitsiz konserve)	1.370	64.521
TOPLAM		156.648	259.618
GENEL TOPLAM		2.920.754	3.135.200

Kaynak: DPT, 2001, s.26

(*) GTİP: Gümrük Tarife İstatistik Pozisyonu

Tablo 2.9. 1996 Yılı Dondurulmuş Meyve ve Sebze İthalat Değerleri

GTİP No	GTİP Adı	1996	
		Miktar (kg)	Değer (\$)
35.Grup	Dondurulmuş Sebze		
07101000000	Patates	39.330	22.464
07102100000	Bezelye	934	1.996
07104000000	Tatlı Mısır	315.419	279.874
07108010000	Zeytinler	7.000	1.761
071080510000	Tatlı Biberler	37.600	47.849
071080690000	Mantarlar	19.350	136.136
071080700000	Domatesler	12.400	1.473
071080800000	Enginarlar	21.600	57.004
071080950012	Havuç	20.610	18.013
071080950015	Lahana	39.550	22.360
071080950019	Diğer Sebzeler	45.030	31.607
071090000000	Sebze Karışımları	630	1.219
TOPLAM		557.889	621.756
36.Grup	Dondurulmuş Meyve		
081110900000	Çilek	32.058	35.840
081120310000	Ahududu	16.520	6.686
081120900000	Üzüm	3.000	4.176
081190310000	Tropikal Meyveler (Şekerli)	57.258	82.526
081190750000	Vişne	449.867	307.264
081190850000	Tropikal Meyveler	20.790	12.645
081190950012	Kayısı	19.512	11.848
081190950019	Diğer Meyveler	17.720	2.216
TOPLAM		617.725	463.201
37. Grup	Salamura Zeytinler	53.036	110.366
49. Grup	Sebze Konserveleri		
200410990000	Patates	121.341	93.206
200490300012	Kebereler	8.350	12.731
200490980012	Mantar	408	677
200490980024	Biber	4.104	16.421
200490980025	Sebze Karışımları	16.928	50.106
200490980029	Diğer Sebzeler	20.258	42.994
TOPLAM		107.981	215.458
GENEL TOPLAM		1.399.631	1.410.781

Kaynak: DPT, 2001, s.27

Tablo 2.10. 1997 Yılı Dondurulmuş Meyve ve Sebze İthalat Değerleri

GTİP No	GTİP Adı	1997	
		Miktar (kg)	Değer (\$)
35. Grup	Dondurulmuş Sebze		
07101000000	Patates	52.470	48.418
07102100000	Bezelye	87.342	61.462
07102200000	Fasulye	4.724	14.100
07104000000	Tatlı Mısır	399.878	216.609
071080510000	Tatlı Biber	5.130	3.756
071080590000	Capsicum Pimenta Türü Meyveler	26.470	8.474
071080690000	Mantarlar	8.110	8.385
071080800000	Enginarlar	20.000	32.830
071080950011	Soğan	20.000	13.400
071080950012	Havuç	10.500	7.112
071080950015	Lahana	20.500	2.050
071080950019	Diğer Sebzeler	10.670	9.167
TOPLAM		665.794	425.763
36. GRUP	Dondurulmuş Meyve		
081110190000	Çilek	36.040	19.291
081120900000	Üzüm	3.171	7.114
081190850000	Tropikal Meyveler	168.847	169.597
081190750000	Vişne	11.670	1.165
081190950012	Kayısı	87.324	25870
081190950014	Elma	61.000	7.180
081190950019	Diğer Meyveler	63.560	6.356
TOPLAM		429.689	235.524
37. GRUP	Zeytinler	48.505	84.526
49. GRUP	Sebze Konserveleri		
200410990000	Patates	3.013.904	1.856.612
200490100000	Tatlı Mısır	3.180	3.544
200490300012	Kebereler	30.000	3.000
200490500012	Taze Fasulye	17.340	9.839
200490910000	Soğan	11.700	17.181
200490980014	Kuşkonmaz	8.160	18.045
200490980015	Bamya	2.040	1.224
200490980024	Biber	1.020	2.717
200490980025	Sebze Karışımları	1.920	5.059
200490980029	Diğer Sebzeler	17.145	34.175
TOPLAM		3.108.175	1.954.604
GENEL TOPLAM		4.252.163	2.700.417

Kaynak: DPT, 2001, s.28

Tablo 2.11. 1998 Yılı Dondurulmuş Meyve ve Sebze İthalat Değerleri

GTİP No	GTİP Adı	1998	
		Miktar (kg)	Değer (\$)
35. Grup	Dondurulmuş Sebze		
071021000000	Bezelye	383.790	291.990
071040000000	Tatlı Mısır	383.811	266.821
071080590000	Capsicum ve Pimenta cinsi meyve	76.128	24.361
071080690000	Mantar	2.000	1.572
071080800000	Enginarlar	10.000	35.347
071080950012	Havuç	18.200	13.247
071080950015	Lahana	168.700	17.420
071080950019	Diğer Sebzeler	63.400	58.950
TOPLAM		1.106.029	711.419
36. Grup	Dondurulmuş Meyve		
081110190000	Çilek	11.500	90.767
081120310000	Ahududu	22.733	34.402
081120590000	Böğürtlen ve Dut	5.282	9.710
081120900000	Üzüm	608	1.544
081190750000	Vişne	2.734.757	307.167
081190850000	Tropikal Meyveler	53.120	71.593
081190950011	Erik	18.500	16.765
081190950012	Kayısı	60.057	17.777
081190950014	Elma	18.500	3.020
TOPLAM		3.023.082	552.305
37. Grup	Salamura vb. Zeytin		
200490300013	Siyah Zeytin (5 kg Üstü)	1.500	2.723
200570100011	Siyah Zeytin (5 kg Altı)	729.678	1.317.408
TOPLAM		731.178	1.320.131
49. Grup	Sebze Konserveleri		
200410990000	Patates	4.415.075	2.481.249
200490100000	Tatlı Mısır	40.000	30.542
200490980012	Mantar	843	1.503
200490980024	Biber	581	2.911
200490980025	Sebze Karışımları	11.369	25.173
200490980029	Diğer Sebzeler	10.319	23.898
TOPLAM		4.476.763	2.565.276
GENEL TOPLAM		9.337.052	5.149.131

Kaynak: DPT, 2001, s.31

Tablo 2.12. 1999 Yılı Dondurulmuş Sebze Konserveleri İthalat Değerleri

GTİP No	GTİP Adı	1999	
		Miktar (kg)	Değer (\$)
49. Grup	Sebze Konserveleri		
200410990000	Patates	2.069.808	1.163.221
200490100000	Tatlı Mısır	370	283
200490980012	Mantar	1.528	2.724
200490980025	Sebze Karışımları	9.500	21.035
200490980029	Diğer Sebzeler	45.241	104.775
TOPLAM		2.126.447	1.292.038

Kaynak: DİE kayıtları, Ocak 2004

Tablo 2.13. 2000 Yılı Dondurulmuş Sebze Konserveleri İthalat Değerleri

GTİP No	GTİP Adı	2000	
		Miktar (kg)	Değer (\$)
49. Grup	Sebze Konserveleri		
200410990000	Patates	3.680.812	2.068.597
200490100000	Tatlı Mısır	13.763	10.527
200490980012	Mantar	1.009	1.800
200490980025	Sebze Karışımları	23.031	50.995
200490980029	Diğer Sebzeler	30.014	69.510
TOPLAM		3.748.629	2.210.429

Kaynak: DİE Kayıtları, Ocak 2004

Tablo 2.14. 2001 Yılı Dondurulmuş Sebze Konserveleri İthalat Değerleri

GTİP No	GTİP Adı	2001	
		Miktar (kg)	Değer (\$)
49. Grup	Sebze Konserveleri		
200410990000	Patates	733.679	434.773
200490980024	Biber	5.138	25.743
200490980025	Sebze Karışımları	8.535	18.898
200490980029	Diğer Sebzeler	13.345	30.905
TOPLAM		760.697	510.319

Kaynak: DİE Kayıtları, Ocak 2004

Tablo 2.15. 2002 Yılı Dondurulmuş Sebze Konserveleri İthalat Değerleri

GTİP No	GTİP Adı	2002	
		Miktar (kg)	Değer (\$)
49. Grup	Sebze Konserveleri		
200410990000	Patates	333.480	197.618
200490980024	Biber	8.821	44.196
200490980029	Diğer Sebzeler	3.906	8.357
TOPLAM		345.910	205.171

Kaynak: DİE Kayıtları, Ocak 2004

Tablo 2.16. 2003 Yılı Dondurulmuş Sebze Konserveleri İthalat Değerleri (ilk on ay)

GTİP No	GTİP Adı	2003	
		Miktar (kg)	Değer (\$)
49. Grup	Sebze Konserveleri		
200410990000	Patates	179.830	106.566
200490980024	Biber	5.460	27.356
200490980029	Diğer Sebzeler	2.928	6.265
TOPLAM		188.218	140.187

Kaynak: DİE Kayıtları, Ocak 2004

1995-2003 yılları arasındaki ithalat rakamları incelendiğinde, 1996 yılındaki düşüş dışında 1999 yılına kadar genel bir artış eğilimi olduğu söylenebilir. Ancak 1999 yılından sonra, elde edilen konserve sebze rakamları incelendiğinde ithalat miktarında ciddi bir düşüş yaşandığı gözlenmektedir. Bu yıllar boyunca sebzelerde patates, tatlı mısır ve bezelye, meyvelerde ise vişne, tropikal meyveler ve çilek en çok ithal edilen mamuller olmuşlardır.

Bu yıllar itibari ile dondurulmuş patatesin birim fiyatı düşüş göstermiştir. 1995 yılında dondurulmuş patatesin birim değeri 1,7 \$/kg iken bu rakam 1998'de 0,6 \$/kg' a düşmüştür. Tatlı mısırdaki da düşüş eğilimi vardır. 1995 yılında 1,2 \$/kg dolayında olan fiyat 1998 yılına gelindiğinde 0,7 dolara inmiştir. 1995 yılında 0,8 \$/kg olan bezelyenin fiyatı fazla bir değişime uğramayarak 1998'de yine 0,8 \$/kg dolayında kalmıştır. Sadece 1996 yılında bezelye birim fiyatı 2,1 \$/kg ile yüksek bir düzeye çıkmıştır. Fiyatlar 1999-2003 yılları arasında daha istikrarlı bir seyir izlemiştir.

En çok ithal edilen meyve olan vişnede ilginç bir gelişme olmuş 1995 ve 1996 yılında yaklaşık 1 \$ olan vişnenin kg fiyatı 1997 ve 1998 yıllarında 10 sente kadar gerilemiştir. Çilek

fiyatları 1995 ile 1997 yılları arasında 0,5 \$ ile 1 \$ arasında seyrederken 1998 yılında fiyat birdenbire 8 \$'a kadar bir sıçrama yapmıştır. Tropikal meyvelerin fiyatlarında ise istikrarlı bir yapı söz konusudur. 1995 yılında 1,25 \$ olan kg fiyatı, 1998'de 1,4 \$'a yükselmiştir.

Sebze ve meyve ithalatına 1999 yılına kadar bakıldığında dondurulmuş sebze konservelerinin ithalatındaki artış oranının, dondurulmuş sebze ithalatındaki artış oranından yüksek ve istikrarlı olduğu görülmektedir. Örneğin sebze ithalatı 1995-1997 yılları arasında yatay bir seyir gösterirken 1998 yılında artış eğilimine girmiştir. Sebze konserveleri ise 1995'ten 1998'e önemli miktarda artmıştır. 1995'te 99.129 kg olan sebze konservesi ithalatı 1997'de yaklaşık 3 milyon kg' a ve 1998'de 4,5 milyon kg' a yükselmiştir. Ancak bu yıldan sonra konserve sebze ithalatı ciddi biçimde düşmüş, 2002 yılı ithalatı 346 bin kg'a kadar gerilemiştir. 2003 yılının ilk 10 ayında ise 188 bin ton dolayında kalmıştır.

Meyvelerde ise durum daha farklıdır. 1995'ten 1997'ye ithalat miktarı dörtte bir oranında azalırken, 1998'de ithalat 1995 yılı miktarının 1,5 katıdır.

Bu yıllar arasında gerçekleşen dondurulmuş sebze ithalatının büyük kısmı, yıldan yıla değişiklik göstermekle birlikte genel olarak Macaristan, İran, Yugoslavya, İspanya, Belçika, Lüksemburg ve Bulgaristan'dan gerçekleşmiştir. Dondurulmuş meyvelerde göze çarpan ülkeler Polonya, Yugoslavya, Bulgaristan ve ABD'dir. 1998 yılında toplam dondurulmuş meyve ithalatının %50'si Polonya'dan gerçekleştirilmiştir. Dondurulmuş sebze konservelerinde ise Hollanda toplam ithalatımızın %90'ını tek başına karşılamıştır (DPT, 2001, s.32,33).

Dondurulmuş meyve ve sebze üretim sektörü gerçekleştirdiği üretimin tamamında yerli hammadde kullanmaktadır. Doğa koşullarına bağlı olarak zaman zaman iç piyasanın taleplerine göre hammadde ithalatı yapılabilmektedir. Nadir durumlarda da ihraç edilmek kaydı ile hammadde ithalatına gidilebilmektedir.

2.5.2. İhracat

Türkiye, gerçekleştirdiği dondurulmuş gıda üretiminin büyük bir kısmını ihraç eden bir ülkedir. 1980'li yılların ortalarından bu yana dondurulmuş gıda üretimi, dış talebin artmasına paralel olarak hızla artmıştır. İhracatın yoğun olarak gerçekleştiği AB ülkelerinde herhangi bir ürün arzının azlığı, Türkiye'nin ihracatını artırmaktadır. Bu durum iç pazardaki hammadde talebini artırarak hammadde fiyatlarının da yükselmesine neden olmaktadır.

Çalışmanın ihracat bölümünde dondurulmuş meyve ve sebzeler ile bunların dışında kalan dondurulmuş ürünler ayrı iki başlık halinde incelenmiştir. 1. bölümde meyve ve sebze dışındaki dondurulmuş ürünler ele alınmıştır.

2.5.2.1. Meyve ve Sebze Dışındaki Dondurulmuş Ürün İhracatı

Dondurulmuş meyve ve sebzeler dışında Türkiye tarafından dondurularak ihraç edilen ürünler üç ana başlık altında toplanmaktadır. Bunlar dondurulmuş et ve et ürünleri, dondurulmuş deniz ürünleri ve dondurulmuş unlu mamullerdir. Aşağıda 1990 yılından 2001 yılına kadar gerçekleştirilen ihracat miktarları verilmiştir.

Tablo 2.17. Meyve ve Sebze Dışında İhraç Edilen Ürün Miktarları*

YILLAR	ET VE ET ÜRÜNLERİ		DENİZ ÜRÜNLERİ		UNLU MAMULLER		TOPLAM	
	MİKTAR (ton)	DEĞER (1000 \$)	MİKTAR (ton)	DEĞER (1000 \$)	MİKTAR (ton)	DEĞER (1000 \$)	MİKTAR (ton)	DEĞER (1000 \$)
1990	733	1.968	2.080	10.704	406	683	3.220	13.355
1991	846	797	1.800	8.228	659	1.326	3.305	10.350
1992	983	2.969	1.566	7.908	1.810	3.061	4.359	13.939
1993	1.374	4.159	1.916	8.583	2.564	5.017	5.854	17.760
1994	5.920	6.156	3.914	15.466	2.028	4.003	11.862	25.625
1995	3.902	3.742	3.638	18.719	4.686	9.390	12.227	31.851
1996	4.141	3.207	2.482	11.808	15.175	19.496	21.799	34.511
1997	6.635	4.252	3.643	17.386	6.783	13.509	17.061	35.148
1998	7.821	4.194	3.004	13.308	4.797	8.924	15.622	26.426
1999	7.952	3.959	3.596	14.618	2.683	4.331	14.230	22.908
2000	3.802	3.683	3.315	12.442	1.520	3.040	8.636	19.164
2001	14.691	7.444	4.146	14.145	2.191	5.655	21.029	27.244

Kaynak: DİE Kayıtları

* Ürünler ve ülkeler bazında ayrıntılı bilgilerin tamamı, Ek (1.1)-(1.36)'da tablolarla verilmiştir.

Dondurulmuş gıda sanayinde dondurulmuş meyve ve sebzelerin dışındaki diğer tüm ürünlerin toplam ihracatına bakıldığında, istikrarsız bir seyir göstermekle birlikte bir artış eğilimi olduğu görülmektedir. Miktar ve değer olarak 1996 yılına kadar düzenli bir artış eğilimi gösteren ürün ihracatı 1996 yılından itibaren hem miktar, hem de değer olarak düşmüştür. 2001 yılına gelindiğinde miktar olarak büyük bir sıçrama hareketi görülmekle birlikte bunun \$ cinsinden değere yansıdığı söylenemez. 2001 yılında ihracat miktarının 2000 yılına göre 8.500'den 21.000'e yaklaşık 3 kat Artmasına karşılık elde edilen gelir 20.000 \$'dan yalnızca 27.000 \$'a çıkabilmiştir. Bu da 2001 yılında ürün fiyatlarının oldukça düştüğünü göstermektedir.

Et ve et ürünleri ihracatında dikkati çeken ilginç bir nokta, 1994 yılına kadar gerçekleşen ihracatın tavuk eti ve sığır ürünleri ağırlıklı olmasına karşılık, bu yıldan itibaren ivmenin tavuk ve horoz parçaları ile bunların sakatatlarına kaymasıdır. Tablolar incelendiğinde bu yıldan itibaren uzak doğu ülkelerine ihracat yapılmaya başlandığı görülür. Kemikli tavuk parçaları ve tavuk sakatatları ihracatında birden bire gerçekleşen bu yükselmenin nedeni, Uzakdoğu ülkelerinde bu ürünlere olan yoğun taleptir.

Deniz ürünleri ihracatında da ilginç bir tablo ortaya çıkmaktadır. İhracatın Avrupa ülkelerine yoğunlaştığı yıllarda en çok ihraç edilen ürünler ahtapot, levrek, alabalık ve karides gibi ürünler olmakla birlikte ihracat uzak doğu ülkelerine yöneldiğinde omurgasız deniz hayvanları toplam ihracat içindeki payını yükseltmektedir. Bu durum coğrafyalar arasındaki mutfak kültürü farkını ortaya koyması açısından da ilginçtir.

Dondurulmuş unlu mamuller ihracatında durum daha istikrarlı görülmektedir. 1996 yılında makarnanın miktar olarak yoğunlaşması dışında tüm yıllar boyunca dondurulmuş unlu mamul ihracatında başı çeken ürünler kakaolu ve çikolatalı ürünlerdir. Toplam unlu mamul ihracatının çok büyük bir kısmını bu ürünler oluşturmaktadır. Bir diğer husus çikolatalı ürünlerden elde edilen birim başına gelirin makarnaya göre çok yüksek olmasıdır. 1996 yılında makarna ihracatının, çikolatalı ürünlere göre %50 daha fazla olmasına rağmen elde edilen toplam gelir, çikolatalı mamullerden elde edilenin üçte biri düzeyinde kalmıştır. Unlu mamuller ihracatında bir diğer dikkat çeken nokta pizza, milföy hamuru ve geleneksel Türk mutfak ürünleridir. Bu ürünler yurt içi dondurulmuş ürün piyasasında önemli yer tutarken ihracata konu olmamışlardır.

Tüm ürün gruplarına ortak bakıldığında, toplam ihracat açısından et ürünleri ve unlu mamullerin, deniz ürünlerinden farklı olarak bir ortak noktası vardır. Et ve et ürünleri ile dondurulmuş unlu mamullerde ihracatı en fazla gerçekleştirilen ilk üç ürün grubunun toplamı, toplam ihracatın %80'ini, zaman zaman %90'ını geçmektedir. Deniz ürünlerinde bu oran %50 dolayında kalmaktadır.

Meyve ve sebzenin dışında yer alan dondurulmuş et ve et ürünleri, deniz ürünleri ve unlu mamuller ihracatı, meyve ve sebze ile karşılaştırıldığında göze çarpan ilk şey bu ürünlerde yaratılan katma değer in meyve ve sebze ye göre daha yüksek olduğudur. Et ve et ürünleri, deniz ürünleri ve unlu mamuller ihracatında kg başına elde edilen gelir, her dönemde mutlaka 2\$'ın üzerindedir. 1990-1998 yılları arasında geçerli olan bu durum meyve ve sebze de tersine dönmekte, kg başına fiyat hiçbir yılda 1 \$'ın üzerine çıkamamaktadır. Bu durum diğer ürün grubu üretim ve ihracatının verimlilik ve gelir açısından daha fazla avantaj yaratabileceğini göstermektedir. Ancak gerçekleşen duruma bakıldığında durumun bunun tam tersi olduğu görülmektedir. Yıllar itibari ile değişmekle birlikte, dondurulmuş meyve ve sebze ihracatının, diğer ürün grubuna göre oldukça baskın olduğu gözlenmektedir. Öyle ki, 1990-1998 yılları arasında gerçekleştirilen dondurulmuş gıda ihracatının miktar olarak en az %80'inin meyve ve sebze olarak gerçekleştiği görülmektedir. Bu da çalışmanın neden meyve ve sebze kısmında ağırlık gösterdiğinin en açık kanıtıdır.

2.5.2.2. Dondurulmuş Meyve ve Sebze İhracatı

Dondurulmuş meyve ve sebze sanayinin gıda sanayi ve meyve ve sebze işleme sanayi içindeki ihracat değerine bakıldığında bu oranın sırası ile %1,7-2,3 ile %2,1-3,9 arasında değiştiği görülmektedir. Meyve ve sebze işleme sanayi ihracatında fındık ve fındıklı ürünler önemli yer tutmaktadır ve yıllara göre değişmekle birlikte bu ürünler ihracatın %40-70'ini oluşturmaktadır. Ayrıca salça, kuru üzüm, sebze ve meyve konservesi de sanayi ihracatı içinde önemli yere sahiptir.

Tablo 2.18, dondurulmuş meyve ve sebze sanayinin, gıda sanayi ve meyve sebze işleme sanayi ihracatının içindeki yerlerini göstermektedir.

Tablo 2.18. Dondurulmuş Meyve ve Sebze Sanayi İhracatının Gıda Sanayi İhracatındaki Yeri
(Milyar TL)

Yıllar	Gıda Sanayi (1)	Meyve ve Sebze İşleme Sanayi (2)	Dondurulmuş Meyve ve Sebze İşleme Sanayi (3)	3/1 (%)	3/2 (%)
1990	50.275	36.528	1.066	2,1	2,9
1991	55.143	35.349	1.189	2,2	3,4
1992	59.700	34.754	806	1,4	2,3
1993	64.983	38.153	1.099	1,7	2,9
1994	75.760	43.544	1.705	2,3	3,9
1995	85.072	49.051	1.178	1,4	2,4
1996	84.101	46.496	1.068	1,3	2,3
1997	92.736	45.565	963	1,0	2,1
1998	86.828	47.610	1.740	2,0	3,7

Kaynak: Güneş, 1999, s.18

Dondurulmuş meyve ve sebze işleme sanayinin gıda sanayi toplam üretimi içindeki payı 1997 yılında %1 ile en düşük seviyesine inmiştir. Bu pay en yüksek değerini ise 1994 yılında %2,3 ile yapmıştır. Aynı yıllar meyve ve sebze işleme sanayi içindeki paylar açısından da tavan ve taban değerleri oluşturmuştur. En düşük pay %2,1 ile 1997 yılında, en yüksek pay ise %3,9 ile 1994 yılında gerçekleşmiştir. Gıda sanayi toplam ihracatının 1997 yılı içinde en yüksek düzeyine ulaşması ile birlikte aynı yıl içinde dondurulmuş meyve ve sebze ihracatı azalınca oran da düşmüştür. 1994 yılındaki yüksek pay ise dondurulmuş ürün üretiminin artışından kaynaklanmıştır.

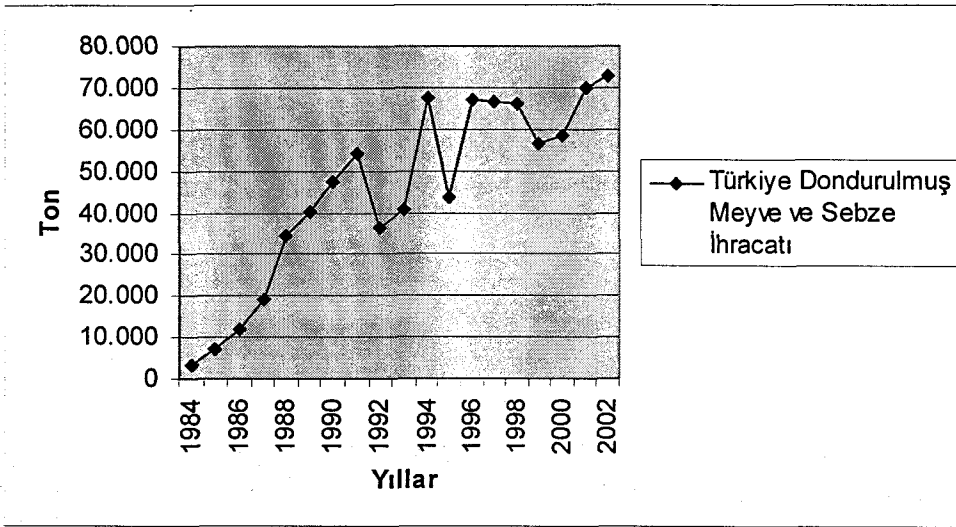
Tablo genel olarak incelendiğinde gıda sanayi ihracatında ve kısmen de olsa meyve ve sebze sanayi ihracatında istikrarlı bir yapı ve düzenli bir artış eğilimi görülmesine rağmen dondurulmuş meyve ve sebze işleme sanayinde bunlara göre biraz daha düzensiz ve istikrarsız bir yapı göze çarpmaktadır. İhracatın yoğun olarak gerçekleştiği AB ülkelerinde tarımsal üretimin yıllık değişimi ve ihracatta rakip konumunda olan Doğu Avrupa ülkelerinin üretim ve fiyat politikaları bu dalgalanmada etkili olmakla birlikte, Türkiye piyasasında görülen ve özellikle hammaddeye dayanan üretim dalgalanmaları, ihracatı ve dolayısı ile istikrarı etkilemektedir.

Tablo 2.19, 1984 yılından başlayarak Türkiye'nin toplam dondurulmuş meyve ve sebze ihracatını göstermektedir.

Tablo 2.19. Türkiye Dondurulmuş Meyve ve Sebze İhracatının Gelişimi

Yıllar	Sebze		Meyve		Toplam			
	Miktar (ton)	Değer (1000 \$)	Miktar (ton)	Değer (1000 \$)	Miktar (ton)	İndeks 1984=100	Değer (1000 \$)	İndeks 1984=100
1984	2.547	1.526	838	311	3.385	100	1.837	100
1985	3.426	2.151	3.999	1.150	7.425	219	3.301	179
1986	5.295	4.055	6.449	2.998	11.744	347	7.043	383
1987	7.156	7.020	12.219	7.188	19.375	572	14.208	773
1988	8.525	7.859	26.156	15.033	34.681	1.025	22.892	1.246
1989	11.729	10.761	28.589	15.144	40.318	1.191	25.905	1.410
1990	15.603	17.788	31.723	27.982	47.326	1.398	45.770	2.492
1991	18.658	21.241	35.405	27.907	54.063	1.597	49.148	2.675
1992	13.419	16.735	22.779	16.975	36.198	1.069	33.710	1.835
1993	17.153	18.027	23.446	14.042	40.599	1.199	32.069	1.746
1994	24.011	30.762	43.715	30.019	67.726	2.000	60.781	3.308
1995	12.533	17.988	30.918	24.575	43.451	1.283	42.563	2.316
1996	21.434	25.690	45.781	28.319	67.215	1.985	54.009	2.940
1997	38.731	24.780	27.952	34.711	66.683	1.969	59.491	3.238
1998	41.779	28.243	24.268	33.359	66.047	1.951	62.202	3.386
1999*	31.505	20.422	25.003	29.459	56.508	1.669	49.881	2.715
2000*	42.639	23.225	15.877	17.554	58.516	1.728	40.779	2.219
2001*	50.148	27.301	19.935	19.063	70.083	2.070	46.364	2.523
2002*	52.172	27.681	20.430	23.629	72.603	2.144	51.310	2.793

Kaynak: Güneş, 1999, s.36; * www.igeme.gov.tr (Ekim 2003)

Şekil 2.3. Türkiye Dondurulmuş Meyve ve Sebze İhracatının Gelişimi

Türkiye dondurulmuş meyve ve sebze ihracatı, 1984 yılından 1998 yılına kadar istikrarlı olduğu söylenebilecek bir artış eğilimindedir. Ancak 1998 - 2002 yılları arasında ihracat miktarının artış eğilimi göstermesine karşın, bundan elde edilen gelir önceki birçok yıldan bile düşük bir düzeyde kalmıştır. Bunun anlamı birim karşılığı elde edilen gelirin 1998 yılından sonra azalmış olduğudur. 1984 yılında 3,4 bin ton karşılığı 1,84 milyon dolar olan ihracatımız, 1991 yılında 54 bin ton karşılığı 49,2 milyona ve 1998 yılında 66 bin ton karşılığı 62 milyona yükselmiştir. 2002 yılında ise ihracatımız 72 bin tona ulaşmış ancak bunun karşılığı elde edilen gelir 51 milyon dolarda kalmıştır.

Aşağıda Tablo 2.20'den itibaren Türkiye'nin dondurulmuş meyve ve sebze ihracatı ayrıntılı olarak incelenmiştir. Tablolarda en yüksek üç değer gösterilmiş, tabloların tamamı ekler kısmında verilmiştir.

Tablo 2.20. Dondurulmuş Meyve ve Sebze Sektöründe 1995 Yılı İhracat Değerleri

GTİP NO	GTİP ADI	1995	
		Miktar (kg)	Değer (\$)
35.GRUP	Dondurulmuş Sebze		
07108021	Tatlı Biber	12.644.241	9.448.529
07108040	Domatesler	3.063.083	1.296.352
07108063	Pırasa	2.935.211	1.653.150
Toplam		25.739.676	19.996.730

36.GRUP	Dondurulmuş Meyve		
08111090	Çilek (Şekersiz)	6.413.715	10.401.470
08119041	Erik	2.080.331	1.398.550
08119042	Kayısı	1.314.202	1.594.665
Toplam		12.532.583	17.987.036
49. GRUP	Sebze Konserveleri		
20041039	Patates	3.773.020	2.963.437
20049064	Biber Salçası	682.857	936.960
20049031	Bezelye	170.941	122.492
Toplam		4.994.991	4.428.237
	GENEL TOPLAM	43.324.310	42.461.149

Kaynak: DPT, 2001, s.36-37

*Listenin tamamı Ek.2.1' de verilmiştir

Tablo 2.21. Dondurulmuş Meyve ve Sebze Sektöründe 1996 Yılı İhracat Değerleri

GTİP NO	GTİP ADI	1996	
35.GRUP	Dondurulmuş Sebze	Miktar(kg)	Değer (\$)
071080000510	Tatlı Biberler	12.214.043	8.738.238
071010000000	Patates	10.002.905	1.365.849
071080700000	Domatesler	5.866.849	2.465.374
Toplam		39.069.529	22.556.722
36.GRUP	Dondurulmuş Meyve		
801110900000	Diğer Çilekler	9.610.262	12.450.800
801190950011	Erik	4.586.652	2.929.997
801190750000	Vişne	3.254.840	4.251.073
Toplam		21.432.685	25.688.622
49. GRUP	Sebze Konserveleri		
200410990000	Patatesler	2.537.842	1.926.479
200490980011	Domates	1.137.331	972.498
200490980024	Biber	396.768	414.640
Toplam		5.195.685	4.502.793
	GENEL TOPLAM	67.203.745	54.001.526

Kaynak: DPT, 2001, s.38-39

*Listenin tamamı Ek.2.2' de verilmiştir

Tablo 2.22. Dondurulmuş Meyve ve Sebze Sektöründe 1997 Yılı İhracat Değerleri

GTİP NO	GTİP ADI	1997	
		Miktar(kg)	Değer (\$)
35.GRUP	Dondurulmuş Sebze		
071080000510	Tatlı Biberler	17.391.831	10.274.003
071080700000	Domatesler	5.634.009	2.195.063
071080950013	Pırasa	2.420.256	1.311.903
Toplam		35.223.392	22.002.506
36. GRUP	Dondurulmuş Meyve		
081110900000	Diğer Çilekler	12.689.688	15.792.905
081190750000	Vişne	6.762.670	9.191.175
081190950011	Erik	2.054.963	1.229.137
Toplam		27.951.833	34.711.308
49. GRUP	Sebze Konserveleri		
200490980017	Nohut	1.105.925	517.700
200490500011	Bezelye	377.423	299.639
200490980024	Biber	105.633	156.347
Toplam		2.177.672	1.703.481
	GENEL TOPLAM	66.577.871	59.399.916

Kaynak: DPT, 2001, s.40-42

*Listenin tamamı Ek.2.3 'de verilmiştir

Tablo 2.23. Dondurulmuş Meyve ve Sebze Sektöründe 1998 Yılı İhracat Değerleri

GTİP NO	GTİP ADI	1998	
		Miktar(kg)	Değer (\$)
35.GRUP	Dondurulmuş Sebze		
071080000510	Tatlı Biberler	20.592.371	13.192.991
071080700000	Domatesler	5.674.531	2.380.149
071080950011	Soğan	4.382.320	2.726.773
Toplam		39.419.168	26.030.861
36.GRUP	Dondurulmuş Meyve		
801110900000	Diğer Çilekler	15.786.567	23.136.266
801190750000	Vişne	1.769.938	2.386.505
801190950012	Kayısı	1.179.048	1.174.555
Toplam		24.267.651	33.952.736
49.GRUP	Sebze Konserveleri		
200410990000	Patates	567.878	373.942
200490980024	Biber	263.002	446.460
200490500011	Bezelye	133.503	101.027
Toplam		1.805.724	1.872.914
	GENEL TOPLAM	71.873.620	71.344.962

Kaynak: DPT, 2001, s.42-44

*Listenin tamamı Ek.2.4 'de verilmiştir

Tablo 2.24. Dondurulmuş Sebze Konserveleri 1999 Yılı İhracat Değerleri

GTİP NO	GTİP ADI	1999
49.GRUP	Sebze Konserveleri	Miktar(kg)
200410990000	Patates	110.565
200490100000	Tatlı mısır	5.690
200490300011	Turşuluk Lahana	4.940
200490300012	Kebereler	59.882
200490300013	Siyah Zeytin	94.719
200490300014	Yeşil Zeytin	4.445
200490500011	Bezelye	340.747
200490500012	Taze Fasulye	130.321
200490980011	Domates	4.259
200490980012	Mantar	10.483
200490980015	Bamya	54.260
200490980016	Patlıcan	15.773
200490980017	Nohut	9.112
200490980018	Barbunya	54.061
200490980022	Pırasa	2.500
200490980024	Biber	68.235
200490980025	Sebze Karışımları	169.525
200490980029	Diğer Sebzeler	574.971
Toplam		1.714.488

Kaynak: DİE Kayıtları, Ocak 2004

Tablo 2.25. Dondurulmuş Sebze Konserveleri 2000 Yılı İhracat Değerleri

GTİP NO	GTİP ADI	2000
49.GRUP	Sebze Konserveleri	Miktar(kg)
200410990000	Patates	107.906
200490100000	Tatlı mısır	2.800
200490300011	Turşuluk Lahana	705
200490300012	Kebereler	1.099
200490300013	Siyah Zeytin	24.749
200490300014	Yeşil Zeytin	2.801
200490500011	Bezelye	190.817
200490500012	Taze Fasulye	65.797
200490980011	Domates	15.635
200490980012	Mantar	6.238
200490980015	Bamya	34.709
200490980016	Patlıcan	19.594
200490980017	Nohut	9.675
200490980018	Barbunya	18.809
200490980024	Biber	121.156
200490980025	Sebze Karışımları	150.101
200490980029	Diğer Sebzeler	242.829
Toplam		1.015.420

Kaynak: DİE Kayıtları, Ocak 2004

Tablo 2.26. Dondurulmuş Sebze Konserveleri 2001 Yılı İhracat Değerleri

GTİP NO	GTİP ADI	2001
49.GRUP	Sebze Konserveleri	Miktar(kg)
200410990000	Patates	464.886
200490100000	Tatlı mısır	124
200490300011	Turşuluk Lahana	14.287
200490300012	Kebereler	731
200490300013	Siyah Zeytin	57.049
200490300014	Yeşil Zeytin	7.740
200490500011	Bezelye	314.303
200490500012	Taze Fasulye	37.549
200490980011	Domates	80.433
200490980012	Mantar	1.922
200490980015	Bamya	25.208
200490980016	Patlıcan	2.402
200490980017	Nohut	33.469
200490980018	Barbunya	12.724
200490980023	Karnabahar	14.742
200490980024	Biber	222.441
200490980025	Sebze Karışımları	108.394
200490980029	Diğer Sebzeler	61.562
Toplam		1.459.966

Kaynak: DİE Kayıtları, Ocak 2004

Tablo 2.27. Dondurulmuş Sebze Konserveleri 2002 Yılı İhracat Değerleri

GTİP NO	GTİP ADI	2002
49.GRUP	Sebze Konserveleri	Miktar(kg)
200410990000	Patates	2.181.692
200490100000	Tatlı mısır	1.163
200490300011	Turşuluk Lahana	8.288
200490300012	Kebereler	28.620
200490300013	Siyah Zeytin	17.552
200490300014	Yeşil Zeytin	3.481
200490500011	Bezelye	129.997
200490500012	Taze Fasulye	74.643
200490980011	Domates	24.183
200490980012	Mantar	2.388
200490980015	Bamya	74.972
200490980016	Patlıcan	8.208
200490980017	Nohut	49.117
200490980018	Barbunya	11.351
200490980023	Karnabahar	1.350
200490980024	Biber	119.268
200490980025	Sebze Karışımları	30.888
200490980029	Diğer Sebzeler	72.254
Toplam		2.839.415

Kaynak: DİE Kayıtları, Ocak 2004

Tablo 2.28. Dondurulmuş Sebze Konserveleri 2003 Yılı İhracat Değerleri (ilk on ay)

GTİP NO	GTİP ADI	2003
49.GRUP	Sebze Konserveleri	Miktar(kg)
200410990000	Patates	1.813.317
200490100000	Tatlı Mısır	3.006
200490300012	Kebereler	720
200490300013	Siyah Zeytin	4.612
200490500011	Bezelye	48.992
200490500012	Taze Fasulye	14.481
200490980011	Domates	2.175
200490980012	Mantar	4.426
200490980015	Bamya	31.754
200490980016	Patlıcan	3.332
200490980017	Nohut	15.216
200490980018	Barbunya	9.350
200490980023	Karnabahar	580
200490980024	Biber	41.032
200490980025	Sebze Karışımları	60.917
200490980029	Diğer Sebzeler	44.519
Toplam		2.098.429

Kaynak: DİE Kayıtları, Ocak 2004

Rakamlar incelendiğinde dış ticarete önemli ürünlerden bir olan patates ihracatının 1995 yılından 1998'e kadar önemli ölçüde düştüğü gözlenir. Yalnız 1996 yılında patatete anormal bir gelişme olmuş, ihracat miktarı 10 bin tona çıkmış olmasına rağmen patates fiyatlarındaki aşırı düşme neticesinde, elde edilen gelir yüksek olmamıştır. Diğer yıllarda patatesin kg fiyatı ortalama 1 \$'a yakınken 1996'da kg fiyatı 0,1\$'a kadar düşmüştür. Diğer bir önemli ürün olan tatlı biberde ise ihracat miktarı gözle görülür bir biçimde artmıştır. Domates, 1995 yılından sonraki yıllarda 3,5 ile 4 bin ton arasında istikrarlı bir seyir izlemektedir. 1980'li yılların ortalarına kadar en önemli ihraç ürünü olan pırasa 90'lı yıllara doğru yerini parmak patatese bırakmış olmakla birlikte yıllık 2,5 – 3,5 bin tonluk ihracatı ile sebzeler arasında önemli bir yere sahiptir.

Meyve ihracatında ise çilek, tüm yıllarda en önemli paya sahip üründür. Birim fiyatı 2,5-3\$ dolayında seyreden çileğin ihracat miktarı da yüksek düzeylerde seyredince, çilek önemli bir gelir kaynağı olmaktadır. Meyvelerde diğer önemli ihraç ürünleri ise erik, kayısı, vişne ve kirazdır. Bu beş ürün, toplam dondurulmuş meyve ihracatının %90'ını oluşturur.

Konserve edilip dondurulan sebzeler arasında patates yine en ön sıradadır. Bunun yanında bezelye, domates ve biber konserveleri, dondurulmuş konserveler içinde önemli ihraç ürünleridir. Ancak konserve sebzelerde dikkati çeken durum, ihracat miktarlarının istikrarsızlığıdır. Örneğin 1995-96 yıllarında 3.500 ve 2.500 tonun üzerinde gerçekleşen patates ihracatı 1997 yılında listenin sonlarında yer almış, sonraki yıllarda 110 ton olarak gerçekleşen ihracat 2002 ve 2003 yıllarında 2.000 ton dolayına yükselmiştir. Bu durum diğer sebzeler için de geçerlidir. Burada dikkat edilmesi gereken bir diğer husus, konserve edilen ürünlerde katma değer artışıdır. Böylece fiyatı yükselen ürünler, birim başına daha yüksek gelir elde edilmesine neden olmaktadır.

Ancak Türkiye'de gerek üretim miktarı ve gerekse dondurma işlemine uygunluğu açısından önemli bir potansiyele sahip olan fasulye, bezelye, havuç, ıspanak ve mısır ürünlerinde ihracat, dikkate değer bir artış göstermemiştir. Çünkü bu ürünler, hasatları emek yoğun olduğu için hammadde maliyetleri yüksek ürünlerdir (Güneş, 1999, s.39).

Tablo 2.29 ve 2.30, Türkiye'nin 1996-1998 yılları arasında ülkeler itibariyle ihracat miktarlarını ve değerlerini göstermektedir. Tabloları kısaltmak için her ürün grubunda yalnızca ilk 5 ülke verilmiş, diğer ülkeler ekler kısmında bütünüyle ele alınmıştır.

Tablo 2.29. Türkiye'nin Ülkeler İtibari İle Dondurulmuş Meyve-Sebze İhracatı

(Miktar: kg)

ÜLKELER	YILLAR		
	1996	1997	1998
0811 Dondurulmuş Sebzeler			
Almanya	7.542.169	8.006.967	8.483.841
Fransa	4.983.107	4.725.667	7.017.713
Belçika-Lüksemburg	4.095.195	7.078.352	7.953.802
İngiltere	4.080.610	4.869.169	6.650.378
Irak	3.198.010	0	0
TOPLAM	39.813.992	35.250.392	39.520.011
0811 Dondurulmuş Meyveler			
	1996	1997	1998
Almanya	8.426.277	10.880.363	8.700.772
İngiltere	3.524.546	5.107.754	5.698.930
Fransa	2.288.088	2.588.647	1.705.284
Hollanda	2.100.890	2.044.815	2.061.491
Danimarka	1.428.445	118.600	26.000
TOPLAM	21.433.765	27.951.833	24.268.286
2404 Dondurulmuş Sebze Konserveleri			
	1996	1997	1998
Yunanistan	1.843.131	30.630	340.266
Romanya	1.295.552	1.072.143	538.019
Japonya	1.060.981	0	196.934
Almanya	670.998	228.699	295.667
İngiltere	265.872	5.176	80.410
Toplam	6.563.533	3.507.951	2.355.682

Kaynak: DPT, 2001, s.44-48

*Listenin tamamı Ek.3.1' de verilmiştir

Tablo 2.30. Türkiye'nin Ülkeler İtibari İle Dondurulmuş Meyve-Sebze İhracatı (Değer: \$)

ÜLKELER	YILLAR		
	1996	1997	1998
0811 Dondurulmuş Sebzeler			
Almanya	5.697.225	5.235.451	5.326.235
Fransa	3.765.646	2.964.096	5.514.905
İngiltere	2.384.367	2.905.231	4.049.939
Belçika-Lüksemburg	2.015.020	3.401.733	4.210.497
Hollanda	1.463.068	1.434.000	1.707.678
TOPLAM	22.557.327	22.002.506	26.034.053
0811 Dondurulmuş Meyveler			
Almanya	9.676.387	13.176.707	11.492.517
İngiltere	4.913.762	6.972.156	8.870.749
Fransa	3.093.657	3.204.287	2.334.902
Hollanda	2.192.133	2.438.755	2.283.411
İtalya	1.428.448	1.385.602	1.989.652
TOPLAM	25.345.805	33.963.008	33.952.736
2404 Dondurulmuş Sebze Konserveleri			
Yunanistan	1.259.867	19.061	174.613
Japonya	912.088	0	304.809
Romanya	894.224	754.750	367.926
Almanya	871.912	303.431	373.884
İngiltere	270.732	6.430	79.478
Toplam	5.809.427	2.777.572	2.212.002

Kaynak: DPT, 2001, s.49-52

*Listenin tamamı Ek.3.2' de verilmiştir

Türkiye dondurulmuş meyve ve sebze ihracatı ülke bazında incelendiğinde AB ülkelerinin ağırlıkta olduğu görülmektedir. Dondurulmuş (işlenmemiş) sebzede Fransa, Belçika-Lüksemburg, Almanya ve İngiltere, ihracatımızın %70'den fazlasını oluşturmaktadır. Konserve edilmiş sebzeler incelendiğinde ise ihraç pazarımızda merkezi doğu Avrupa ülkelerinin yoğunlukta olduğu görülmektedir. AB ülkelerinden Almanya, 1998 yılında

ihracatın önemli miktarlarda olduğu tek ülkedir. Türkî Cumhuriyetlere yönelik dondurulmuş sebze ihracatında, konserve edilip dondurulmuş sebzeler ön plana çıkmaktadır.

Dondurulmuş meyvede ise Almanya önemli bir pazarımız olup 1998 yılında dondurulmuş meyve ihracatının üçte birinden fazlası bu ülkeye yönelmiştir. Önemli diğer ihraç pazarları ise İngiltere, Hollanda, Fransa, Belçika-Lüksemburg olup, Ortadoğu pazarında ise Suudi Arabistan ve İsrail dikkati çekmektedir.

Bu sektörün ihracat yapısı incelendiğinde ise sektörün bir çok dağıtım kanalına (hipermarketlere yönelik ambalajlı ürünler, gıda servis sektörüne yönelik dökme üretim vb) ihracat yaptığı gözlenmektedir.

Dondurulmuş meyve ve sebze sektörünün bu kadar farklı kollara bölünmesi uzun vadede bazı sorunlara yol açabilmektedir. Türkiye’de ihracata dayalı olarak çalışan bu sektörün özellikle rekabet koşullarının zor olduğu gelişmiş ülke piyasalarında tanınmaya yönelik çalışmalara ağırlık vermesi faydalı olabilir. Uzun vadede dış pazarda tutunabilmek ve ürünlerin tüketiciler tarafından tercih edilmesini sağlamak için ürün çeşitlendirmesine gidilmesi, AR-GE faaliyetlerine gereken önemin verilmesi ile gerçekleşir. Dondurulmuş meyve ve sebze sektöründe son derece düşük olan AR-GE faaliyetlerinin geliştirilmesi, firmalara yeni ürünler geliştikçe rekabet avantajı kazandıracak olup, uluslar arası pazarda firmaların daha güçlü olmasını sağlar (DPT, 2001, s.54).

Türkiye’nin dondurulmuş meyve ve sebze ürünleri de Avrupa pazarlarında her bir ülkede genellikle belli bir veya iki komisyoncu tarafından pazarlanmaktadır. Sektörde ürünün kalite ve özellikleri dış alıcılar tarafından belirlenmektedir. İthalatçı, çoğunlukla hammadde temininden üretimin tamamlanmasına kadar geçen süre zarfında kendi uzmanlarını göndererek ürünün kalite ve özelliklerini kontrol etmektedir.

Türk Standartları Enstitüsü’nce dondurulmuş meyve ve sebzelerde bazı ürünler için standart hazırlanmış olmasına karşın standartlar zorunlu uygulamaya tabi değildir.

Ürünler ülkelere kara yolu ile, frigorifik kamyonlarda taşınmaktadır. Bu kamyonlar Avrupa’nın önemli alım merkezleri olan Hamburg ve Rotterdam’a 4-5 günde, Londra’ya ise 6-7 günde ulaşmaktadır. Donmuş tertibatlı gemilerle yapılan deniz yolu taşımacılığı, daha ekonomik olmakla birlikte, gerek frigorifik konteynır sayısının yetersizliği ve gerekse Avrupa’nın belirli merkezlerine olan sefer sayısının azlığı nedeni ile pek kullanılmamaktadır (Güneş, 1999, s.42).

Serbest bölgelerde dondurulmuş meyve ve sebze sektörü ile ilgili olarak yatırım ve benzeri ticari bir faaliyet görülmemektedir. Bu, serbest bölgeler içinde bu tip ürünlerin depolanması için gerekli soğuk depoların olmamasından kaynaklanmaktadır. Zaman içinde dondurulmuş ürün depolarının serbest bölgelerde yapılması durumunda bu faaliyetlerin hızla gelişeceği söylenebilir (DPT, 2001, s.53).

2.6. Fiyat ve Maliyet Yapısı

Dondurulmuş meyve ve sebze sektöründe AB, ABD, Rusya, Ortadoğu ve Uzakdoğu ülkelerine ortalama (\pm)%15 fiyat değişimli ve GTIP ana pozisyonları belirtilerek ihraç edilen ülkelere bazılarında ait ortalama ihracat fiyatları Tablo 2.31'de verilmiştir.

Tablo 2.31. Dondurulmuş Meyve ve Sebze Ortalama İhraç Fiyatları

İhraç Edilen Ürün Cinsi	GTIP Ana Pozisyonu	(\pm)%15 Ortalama Satış Fiyatı (FOB, DM/kg)
Biber	07108051	1,00
Domates	07108070	0,65
Pırasa	07108095	0,70
Üzüm	08119095	2,00
Vişne	08119075	2,10
Kiraz	08119080	2,40
Erik	08119095	1,10
Kayısı	08119095	1,80
Greyfurt	08119095	1,90
Portakal	08119095	1,80
Çilek (10/18 mm)	08111090	2,90
Çilek (10/22 mm)	08111090	2,60
Çıkma Çilek	08111090	1,00
Dağ Çileği	08111090	7,00
Patates	20041099	1,00
Bezelye	07102100	1,25

Kaynak: DPT, 2001, s.54

Ana mallar itibari ile ürün bazında değişken fiyatlar olsa da üretimden tüketime kadar geçen evrede fiyat artış oranları yaklaşık olarak aynı kalmaktadır.

İşletmelerin sahip oldukları mali, teknik özellikler ve idari yapı, ürünler için kullanılan ambalaj işgücü, hammadde, enerji ve diğer girdiler, üretim maliyetinde farklılıklara yol açmaktadır. İşletmelerde özellikle kapasite kullanım oranlarının düşüklüğü, üretim maliyetini artıran ve sanayinin yurt dışı ürün satışını yada rekabetini etkileyen en önemli faktör olmaktadır (Güneş, 1999, s.28) .

Türkiye’de üretim giderlerinin büyük bir kısmı yurt içinden sağlanmaktadır. Hammadde giderinin maliyet içindeki oranı biberde %50,58 , pırasada %48,37 ve brokolide ise %45,05 olarak belirlenmiştir. Ayrıca meyve ve sebze üretiminde maliyet içindeki en önemli unsurlar %50-60 ile hammadde ve yardımcı maddelerdir. Seçilmiş bazı ürünler için maliyet unsurları Tablo 2.32’de verilmiştir.

Tablo 2.32. Bazı Dondurulmuş Sebzelerde Maliyet Unsurları (%) (1996)

Maliyet Unsurları	Biber	Pırasa	Brokoli
Hammadde	50,58	48,37	45,05
Yardımcı Madde	1,38	0,95	1,36
İşçilik	11,47	10,62	16,52
Üretim Giderleri*	4,07	6,02	5,89
Ambalaj Malzemesi	3,72	4,82	3,95
Amortisman	5,33	5,35	5,73
Sanayi Maliyeti (A)	76,51	76,13	78,50
Finansman-Satış Gideri (1)	14,78	16,64	12,75
Genel İdari Giderler (2)	8,71	7,23	8,75
(B)=(1+2)	23,49	23,87	21,50
Toplam Maliyet (A+B)	100	100	100

* Tamir-bakım, vergi, sigorta, enerji, elektrik, fuel-oil, depolama ve benzeri giderlerden oluşmaktadır.

Kaynak: Güneş, 1999, s.30

Ürün maliyetleri içinde yer alan hammadde, mamul ürünlerin maliyetinin önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Hammaddenin yanında çeşitli yardımcı maddeler de mamulün içinde yer almaktadır. Ürün maliyetlerinin içinde işçilik de önemli bir maliyet unsurudur ve bu maliyet ücret yada maaş olarak değerlendirildiği gibi, prim, ikramiye, tazminat adı altında da görülmektedir. Ayrıca mamul ürünün oluşumunda işletme içinden yada dışından sağlanan nakliye, enerji, elektrik ile tamir, bakım ve sigorta giderleri de yer almaktadır.

Dondurulmuş meyve ve sebze sanayinde ürünlerin korunduğu ambalaj türleri farklıdır ve genellikle polietilen ambalaj kullanılmaktadır. Bu bakımdan ambalaj, ürün maliyetleri içinde önemli yer almaktadır.

İşletmelerde bir yıldan daha uzun kullanılmak sureti ile kendisinden yararlanılan bina, alet-makineler ve diğer demirbaşların ürün maliyeti içindeki payları, amortisman olarak karşımıza çıkmaktadır. Diğer yandan işletmelerin kendi öz sermayeleri yada borç olarak aldıkları kredinin faizi ile pazarlama harcamaları (satışı geliştirme faaliyetleri, tanıtım vb) ürün maliyeti içinde satış ve maliyet gideri olarak değerlendirilmektedir.

Türkiye’de dondurulmuş meyve ve sebze işletmeleri, dondurulmuş ürünlerin yanında konserve, salça, meyve suyu imalatında da bulunabilmektedir. Bu yönü ile işletmeler tek üretim faaliyeti riskini ortadan kaldırmak amacındadır.

Ürünlerin gerçek maliyetleri, sezonlarında yani üretildikleri tarihte oluşan maliyet tutarlarına, depolanma süreleri boyunca (satışa verilmeye kadar geçen süre) yapılan finansman, depolanma ve enerji giderleri eklenerek bulunur.

Bir ürünün üretildiği tarihteki fiyatını A, depolama süresince oluşan enerji-depo-finansman yükünü B olarak kabul edelim. Bu durumda üretici firma maliyeti $C=A+B$ olacaktır. Bulunan bu maliyet tutarı $A=65$, $B=35$ ve $C=100$ birim olarak alındığında üreticiye ulaşana kadar ürün maliyeti üzerine etki eden diğer faktörler Tablo 2.33 'de verilmektedir. Burada her bir adımdaki artış, bir önceki üzerinden artarak % olarak yapılmaktadır (DPT, 2001, s.55).

Tablo 2.33. Dondurulmuş Ürün Maliyetine Etki Eden Faktörler

Maliyete Etki Eden Faktörler	Etki Oranları (Ortalama)
Üretici Firma Kârı	%10-20
Toptancı Payı (Ana Bayii)	%14-20
Ödeme Gecikmesi (Vade Farkı)	%15-20
Perakendeci Payı	%20-25
KDV Oranı	%17
Toplam (Nihai Fiyat)	226

Kaynak: DPT, 2001, s.55

Ürünün üretildiği tarihteki maliyetini 65 birim olarak kabul etmiştik. Bu durumda $226/65=3,48$ kat olacak şekilde Maliyet-Satış Tutarı ilişkisi ortaya çıkacaktır. Bu açıdan bakıldığında ürünün üretildiği tarihteki fabrika maliyeti ile tüketicinin ödediği satış fiyatı arasında ortalama 3,5 katlık bir fark olduğu görülmektedir. Ürünün piyasaya arz edilmesinde bu aşamalardan geçilmesi gerekliliği, fiyat artışlarını zorunlu kılmaktadır.

Ürün maliyetine tüketiciler açısından bakıldığında ise ortaya başka bir ilginç sonuç çıkmaktadır. Dondurulmak üzere fabrikalara sokulan hammaddeler yıkama, seçme, boyutlara ayırma, kabuk soyma, kesme ve parçalama, sap ve çekirdek çıkarma ve haşlama gibi pek çok aşamadan geçmekte ve bu aşamaların her birinde ağırlık kaybına maruz kalmaktadırlar. Örneğin 100kg ıspanak dondurulmuş hale gelene kadar ağırlığının yaklaşık %60'ını yitirmektedir. Aynı fire oranı karnabaharda %65, taze fasulyede %35, bamyada, biberde ve pırasada %30, soğanda %25, Çilekte %40 ve Vişnede %30 dolayındadır. Tüm bu kayıplar, ürünler brüt alındığında tüketime kadar geçen aşamalarda oluşacak kayıplar da göz önüne alındığında, birim fiyatta brüt ile dondurulmuş arasındaki farkı azaltmaktadır. Yani marketten örneğin 1kg dondurulmuş ıspanak alındığında elde edilen besin, pazardan alınan 2,5kg ıspanağınkine eşittir. Üstelik hazırlamak için yıkanmasına ve temizlemek için gereken emeğe ihtiyaç kalmaz. Kısaca, brüt ürünler ile dondurulmuş ürünler arasında fiyat farkı büyük görünmesine karşın, nihai miktarlar değerlendirildiğinde, gerçekte fiyat farkı fazla değildir.

2.7. İstihdam

Dondurulmuş meyve ve sebze sektöründe çalışan personelin %70'i, dondurulmuş gıdaların yoğun üretim sezonu olan Mayıs-Kasım döneminde sezonluk işçi olarak çalışmakta ve sezon sonunda işlerini kaybetmektedir. Bu yüzden istihdam durumu ile ilgili detaylı bilgi vermek oldukça güçtür. Ancak tüm sanayi kolları ile karşılaştırıldığında yatırılan sermaye miktarı başına işçi istihdamı en yüksek olan sektörlerden birisi dondurulmuş gıda sektörüdür. Tablo 2.34'de sektörde yoğun biçimde faaliyet gösteren bir kuruluşun genel durumu örnek olarak verilmiştir.

Tablo 2.34. Sektördeki İstihdam Durumu

		Örnek Firma Yapısı	Genel Yapı
Yüksek	Teknik	65	4-5
	İdari	130	10
Orta	Teknik	90	5
	Memur	20	10
İşçi	Düz	700	500
	Kalifiye	350	50

Kaynak: DPT, 2001, s.56

3.PERFORMANS

3.1. Sektörün Rekabet Gücü

1973 yılında F.M.Scherer tarafından arz ve talep koşulları göz önüne alınarak açıklanan ve yapı, davranış, performans ilişkisine dayalı analiz metodu (Türkkan, 2001, s.16) kullanılarak dondurulmuş meyve ve sebze sektörünün rekabet gücü incelendiğinde, sektörün karşı karşıya olduğu tehdit ve fırsatlar gösterilebilir:

TEMEL KOŞULLAR

Arz Koşulları

Hammaddeler

Teknoloji

Ürünlerin Ömrü

Değer/Ağırlık Oranı

Meslek Kuralları

Sendikal Koşullar

Talep Koşulları

Fiyat Esnekliği

Büyüme Oranı

İkame İmkanları

Pazarlama Koşulları

Satın Alma Metotları

Mevsimsel ve Devrevi Özellikler

PİYASA YAPISI

Alıcı ve Satıcı Sayısı

Ürün Farklılaştırması

Giriş Engelleri

Maliyet Yapısı

Dikey Entegrasyon

DAVRANIŞLAR

Fiyat Politikası

Üretim Politikası

AR&GE Politikası

Tanıtım Politikası

Hukuki Araçlar

SONUÇLAR

Üretimde Etkinlik

Kaynak Tahsisinde Etkinlik

Teknolojik İlerleme

İstihdam

Arz koşulları arasında yer alan hammaddeler açısından bakıldığında sektör hem avantaja, hem de dezavantaja sahiptir. Sektör, üretim için ihtiyaç duyduğu hammaddenin hemen hemen tümünü yurt içinden karşılayabilmektedir. Ancak kaliteli ve ucuz hammaddeyi temin edebilmek, sözleşmeli üretim yaptıran işletmeler dışında sorun olmaktadır. Bir firma bir yıl başarıyla ihraç ettiği ürünün hammaddesini bir diğer yıl bulmakta zorluk çekebilme ve bu konuda diğer firmalarla rekabete girmek zorunda kalabilmektedir. Sözleşmeli üretim yaptıranlar ise hukuki sorunlarla karşılaşabilmektedir.

Sektörün kullandığı teknoloji, Türkiye'ye rakip ülkelerde kullanılanlardan daha yeni ve moderndir. Türkiye'de dondurulmuş gıda üretimi rakip ülkelere, özellikle AB ülkelerinden daha sonra başladığı için üretimde kullanılan makineler daha modern ve yenidir. Ancak sektörün kendisi bu konuda bir dezavantaja sahiptir; modernizasyon henüz sorun olmamakla birlikte üretimde kullanılan makineler, yaşanan ısı farklılıkları nedeni ile diğer sanayi makinelerine göre daha kısa ömürlü olmaktadır.

Sektörde üretilen malların uzun ömürlü olmaları, özellikle son yıllarda piyasada yaygınlaşan No-Frost tipi soğutucular göz önüne alındığında bir avantaj gibi görünmektedir. Eğer ürün tüketiciye ulaşana kadar soğuk zincir bozulmazsa ürünler uzun bir süre dayanıklılıklarını koruyabilmektedirler. Ancak soğuk zincirin korunması başlı başına bir maliyet unsurudur. Ayrıca bozulan ürünlerin telafisi de imkansızdır. Fakat bu koşullar piyasada faaliyet gösteren tüm işletmeler için geçerlidir.

Değer/Ağırlık oranı açısından bakıldığında ürünler pahalı gibi görünebilirler. Ancak brüt alınan ürünler işlenip tüketime hazır hale getirilirken oluşan maliyet, harcanan emek gücü ve zaman ve atılacak kullanılmayan kısımlar (sap, çürük, çekirdek kısmı...) hesaba katıldığında brüt ürünler ile dondurulmuşlar arasındaki fiyat farkının aşırı olmadığı görülebilir.

Meslek kuralları ve sendikal koşullar açısından bakıldığında sektörün şu anki durumu ile dezavantajlı durumda olduğu söylenebilir. “Yapılması gereken düzenlemeler” başlığında bu konu ayrıntısı ile incelenmiştir.

Dondurulmuş gıda sektöründe talebin fiyat esnekliği yüksektir. Bunun en başta gelen nedeni ise ikame imkanlarının çok yüksek olmasıdır. Dondurulmuş ürünlerin fiyatında oluşacak bir yükselme, tüketicilerin taze ürünlere hızla kaymasına neden olacaktır.

Büyüme oranları açısından bakıldığında sektör oldukça avantajlı ve fırsatlara sahip gibi görünmektedir. Türkiye, gelişmekte olan bir ülke olarak kişi başına milli gelirin yükselmekte olduğu bir ülkedir. Ayrıca kentlerde çalışan nüfus artışı ve çalışan hanım sayısının gitgide yükselmesi, dondurulmuş ürünlerin kendine yeni pazarlar bulması açısından avantaj sağlamaktadır. Yurt içi talepte düzensiz de olsa genel olarak bir artış eğilimi göze çarpmaktadır. İhracat ise yıllık %4 gibi bir hızla her yıl artmaktadır.

Dondurulmuş ürünlerin yoğunlukla satın alındığı yerler süper ve hiper marketlerdir. Bu tür marketlerin son yıllarda iyice yaygınlaşması ve her geçen yıl sayılarının biraz daha artması, dondurulmuş ürünlerin pazarlanmasında kolaylık sağlamaktadır.

Mevsimsel özellikler ise şu an sektörün karşılaştığı en önemli sorunlardan biridir. Dondurularak pazarlanan yada pazar bulunabilen ürünlerin belli bir üretim periyodunda yetişmeleri, sektörün bu aylar dışındaki zamanlarda atıl kalmasına neden olmaktadır. Türkiye’de işlenen ürünleri yetiştirme periyodu yaz aylarına rastladığından, kış mevsiminde pek çok firma faaliyetlerini durdurmakta ve bu da kapasite kullanımını düşürmektedir.

Sektörde, özellikle yurt içi pazarda tüketimi gerçekleştiren kesimin belli bir gelir düzeyinin üzerinde olması dolayısı ile alıcı sayısının yeterli olduğu söylenemez. Bu yüzden sektörde faaliyet gösteren az sayıdaki firmanın büyük çoğunluğu yurt dışına yönelik üretim yapmaktadır. Ayrıca alıcı sayısının az olması ve bunun yanında ilk yatırım ve işletme maliyetlerinin yüksekliği sektöre girişi de güçleştirmektedir. Bu da özellikle yurt içinde rekabet şansını olumsuz yönde etkilemektedir.

Maliyetlerin yüksekliğinin en başta gelen nedenlerinden biri enerji maliyetinin yüksekliğidir. Bunun yanında son yıllarda pazarda kendine yer arayan Çin ve Hindistan gibi ülkelerde işgücü maliyetinin son derece düşük olması, rekabet şansını azaltmaktadır.

Özellikle yurt dışında rekabet şansı yakalayabilmek ve belli bir fiyat politikası belirleyebilmek için iyi kaliteli özel ürünler üretebilmek gereklidir. Bu üretimi gerçekleştirebilmek için ise en başta AR&GE çalışmalarına ağırlık verilmelidir. AR&GE çalışmaları ile gerçekleştirilecek ürün çeşitlendirmesi ve ürün farklılaştırması sonrasında gerçekleştirilecek iyi bir tanıtım ve reklam faaliyeti, yurt dışı pazarda Türk ürünlerinin markalaşmasını sağlayarak bir rekabet avantajı yaratabilecektir.

1980'den sonra dondurulmuş meyve ve sebze sektöründe dışa açılma ve gelişme, ivme kazanmıştır. Özellikle dondurulmuş meyve ve sebze tüketimi yüksek olan Avrupa ülkeleri tarafından Türkiye'nin dondurulmuş meyve ve sebze potansiyeli fark edilmiş ve bu ülkelerin talebini karşılamaya yönelik üretim yapılmaya başlanmıştır. AB ülkeleri, Türkiye'nin dondurulmuş meyve ve sebze konusundaki başlıca pazandır.

Türkiye'nin uygun iklim koşulları, hammadde bakımından dondurulmuş meyve ve sebze sektörü için önemli avantajlar sunmaktadır. Doğal kaynaklar bakımından zengin olan Türkiye, bu sektörü ihracata dayalı üretim yaptığından, bu ürünlerdeki ithalat miktarı yüksek düzeylere ulaşmamıştır. İthalat zaman zaman yerel üretim yetersiz olduğunda gerçekleştirilmektedir. Bazı firmalar hammaddeleri tekrar işleyip ihraç etmek amacı ile ithalat yapmaktadırlar. İthalatın yok denecek kadar az olması ve gelecekte de uluslar arası firmaların yerli pazara, en azından ulusal firmalarla işbirliği yapmadan girmeyeceği göz önüne alındığında, ülke dışından iç piyasaya yönelik potansiyel rekabetin bir tehdit oluşturmayacağı sonucuna varılabilir. Bu çerçevede, iç piyasada mevcut ulusal firmalar, ortaya çıkan talebi karşılamaya devam edecektir. İç piyasada tüketici açısından yüksek kaliteli ve ucuz mal ihtiyacının karşılanması, pazarda faaliyet gösteren firmaların arasında gerçekleşen ve gerçekleşecek olan etkin rekabetin varlığına bağlıdır. Etkin rekabet ortamında firmalar kaynaklarını en verimli yollarla değerlendirecek ve sonuçta düşük fiyat ve yüksek kaliteye dayalı bir mal ortaya çıkacaktır.

Sektörün ihracat yapısı incelendiğinde, bir çok dağıtım kanalına (hipermarketlere yönelik ambalajlı ürünler, gıda servis sektörüne yönelik dökme üretim vb.) ihracat yaptığı gözlenmektedir. Dondurulmuş meyve ve sebze sektörünün bu kadar farklı kollara bölünmesi, uzun vadede bazı sorunlara yol açabilmektedir. Bu sektörün, özellikle rekabet koşullarının zor olduğu gelişmiş ülke piyasalarına yönelik çalışmalara ağırlık vermesi faydalı olabilir. İthalat rakamlarının çok düşük düzeylerde seyretmesi ve ülke üretiminin yaklaşık %70'inin ihraç edildiği dikkate alındığında dondurulmuş gıda sektörünün rekabet gücünün yüksek seviyelerde olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

3.2. Diğer Sektörler ve Yan Sanayilerle İlişkiler

Dondurulmuş meyve ve sebze sektörüne hammadde sağlayan tarım sektöründe dönemler arasında ürünlerin miktar ve kaliteleri istikrarsız bir biçimde dalgalanmaktadır. Bu da sektörde önemli bir sorundur. Bir yıl kaliteli ve ucuz mamul ihraç eden bir firma, hemen bir sonraki yıl tarımdaki istikrarsızlık nedeni ile hammadde bulamamakta ve üretim miktarı azalmaktadır. Bu da maliyetleri yükselterek hem firmaların yurt dışı rekabet koşullarını olumsuz yönde etkilemekte, hem de ürün arzında meydana gelen dalgalanmalar yolu ile Türk mallarının imajını zedelemektedir.

Diğer bir yan sanayi olan ambalaj sanayi ise sektör ile uyum içinde hızlı bir gelişme göstermekte ve sektörün talepleri doğrultusunda kendisini yenilemektedir.

Hazır yemek sanayi ihtiyacının %40-50'sini karşılayabilecek durumda olan sektörde ürün devamlılığı, miktar ve kalite yönünden sorunlarla karşılaşabilmektedir.

3.3. Sektörün Sorunları

Sektörde teknolojik açıdan önemli bir sorun yaşanmamaktadır. Ancak;

- Konu ile ilgili olarak gıda mevzuatında bir düzenleme yoktur
- Depolanan ürünlerin sıcaklık hassasiyeti nedeni ile uygulanmakta olan enerji kesintileri sorun yaratmaktadır.
- Türkiye'de sektörde kullanılan hammadde ve yardımcı maddelerin tamamı yurt içinden karşılanmaktadır. Ancak standart kalite ve sürekli hammadde temininde yaşanan güçlükler sektörün en önemli sorunlarında biridir.
- Dondurulmaya uygun pek çok meyve ve sebze kendi çeşitleri içinde değişkenlik göstermekte ve bazı çeşitler donma sırasında kalite kaybına uğramaktadır.
- Üretim maliyetleri içinde en yüksek payı hammadde almaktadır. İklim koşullarına bağlı olarak hammadde fiyat ve miktarları her yıl değişiklik gösterdiğinden firmaların maliyet belirleme ve üretim planlamasını önceden sağlıklı bir biçimde yapabilmeleri oldukça güçleşmektedir. Firmalar üretim planlaması yapamadıklarından ihraç pazarlarına düzenli ürün gönderememekte, bu piyasalara Türk markalı perakende satışa yönelik küçük ambalajlı ürünler ile girilememektedir.
- Dondurulan meyve ve sebzelerin %80'inin Haziran-Eylül ayları arasında yapılması firmaları dönemsel bir kısıt içine sokmuştur.
- Erik, vişne, çilek, kiraz, ahududu, kayısı gibi meyvelerin üretim miktarları yetersizdir. Üretim miktarı yetersiz olan sebzeler ise kornişon ve dondurulmaya uygun domatestir.

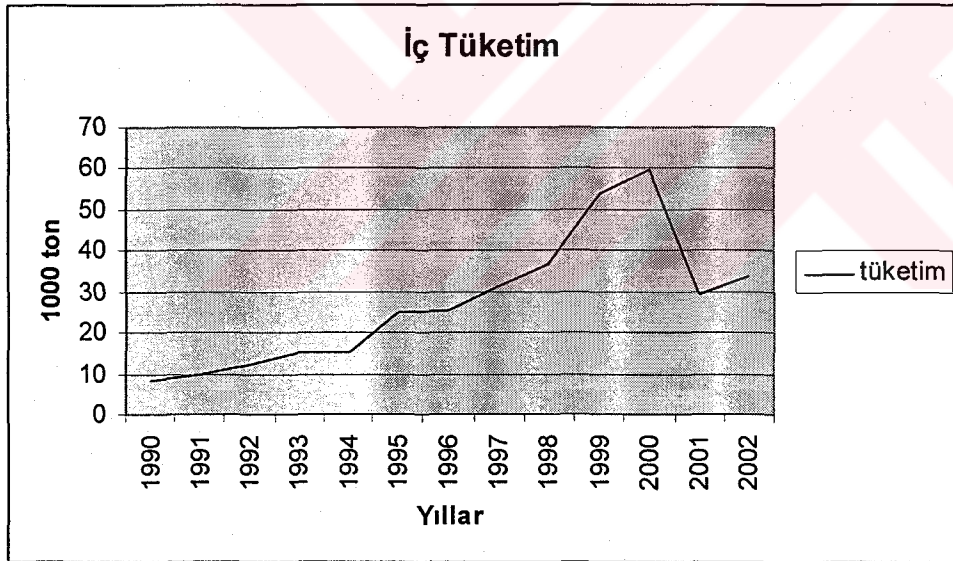
- Arazilerin parçalı olması tarımsal mekanizasyonu olumsuz etkilemektedir. Bu durum hammadde maliyetini artırdığından dondurulmuş sebze sektörünü de olumsuz etkilemektedir. Bu nedenle büyük potansiyele sahip bezelye, fasulye, ıspanak, havuç ve mısır gibi mamullerin ihracatı beklenen seviyelerde değildir.
- Tarım işletmelerinin küçük olması, sözleşmeli tarımın da yaygınlaşmasını engellemektedir. Üreticiye hammadde ve ürün kalitesinin sağlanabilmesi için gerekli tohum ve fide sağlayan, eğitim veren firmaların yaptığı hizmetler, küçük çaplı çabalar olarak kalmaktadır. Hasat sonrası fiyatların yüksek olması halinde üretici, ürününü kolayca piyasa fiyatının altına satabilmektedir.
- Üretici, domates ve biberde sözleşmeli tarıma sıcak bakmaktadır. Ancak meyve fiyatlarının yüksek olması nedeni ile bu ürünlerde üretici sözleşme yapmamaktadır.
- Geçmiş yıllarda bazı firmaların borçlarını ödememeleri yada geç ödemeleri, üreticilerin firmalara olan güvenlerini sarsmıştır. Bu durum da, sözleşmeli üretimi olumsuz yönde etkilemektedir.
- Kalifiye eleman yetersizliği, üretimi olumsuz yönde etkilemektedir.
- Küçük satış noktalarında, elektrik tasarrufu sağlamak gerekçesi ile bilinçsiz satıcılar tarafından derin dondurucuların fişi çekilmektedir. Bu durumda soğuk zincir kırıldığından ürün kalitesi bozulabilmekte ve büyük çapta iadelere sebep verilebilmektedir.
- Sektörde yıl boyunca satılacak ürün hammaddesinin 3 – 4 ay içinde satın alınması ve işlenmesi gerekmektedir. Firmalar, işleyecekleri sebze ve meyveyi üreticiden peşin parayla satın almakta ve işledikten sonra sevkıyatı yapılanaya kadar depolamaktadır. Bu aşamada firmalar hammadde sorununun yanı sıra yüksek hammadde ve mamul stoku dolayısı ile yüksek işletme sermayesi sorunu ile karşı karşıya kalabilmektedir.
- Verilen Eximbank kredilerinin miktarları az ve geri ödeme süresi kısadır.
- İhracatı teşvik eden Merkez Bankasınca navlun primi karşılığında mahsup hakkı, 3 aydan 1 yıla varan uzun vadelerle verilmekte, KDV iadeleri zamanında ödenmemektedir.
- Avrupalı alıcılar tarafından, taşıma firmalarının her bir konteynır için ATP olarak adlandırılan, gıda maddesi taşınmasına uygunluk belgesi bulundurmaları istenmektedir. Avrupa'nın, tüm standartlarını birleştirme yolundaki eğilimi göz önüne alındığında ATP belgesinin tüm Avrupa ülkelerince zorunlu hale getirileceği ifade edilebilir. Bu durum, yaşlı bir tır filosuna sahip olan Türkiye'yi olumsuz yönde etkileyebilecektir.
- Ayrıca Türkiye'de enerji maliyetinin yüksekliği, AB'nin üçüncü ülkelere yönelik uyguladığı gümrük vergilerini aşamalı olarak düşürmesi, ihracatımızın tamamına yakın bir bölümünün gerçekleştirildiği AB ve EFTA ülkelerine uzak olmamız dolayısı ile nakliye ücretinin rakip ülkelere oranla %10-20 daha fazla olması, Türkiye'nin rekabet gücünü azaltmaktadır.

3.4. - VIII. Beş Yıllık Kalkınma Planı Döneminde Muhtemel Gelişmeler

3.4.1. 2004 - 2008 Yılları Toplam Talep Tahmini

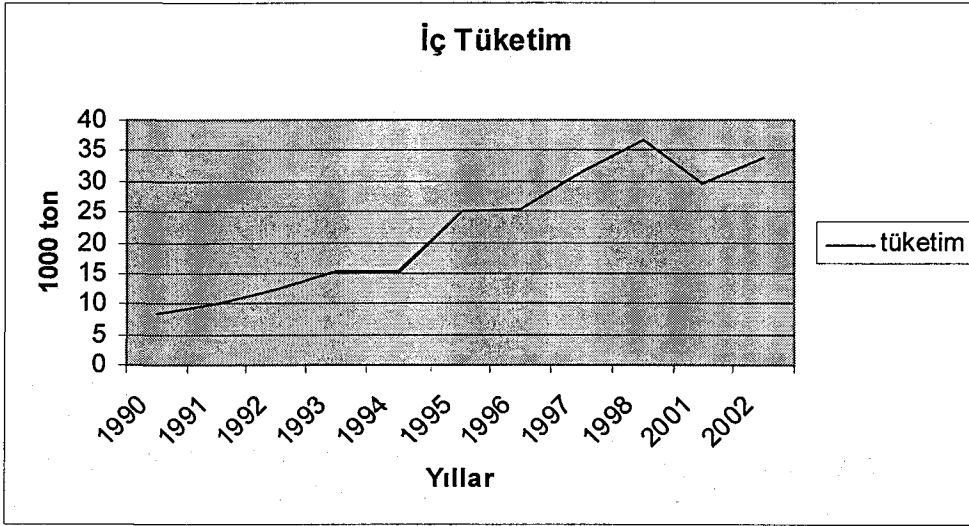
Dondurulmuş meyve ve sebze sektöründe yurt içi talep, ihracat ve her ikisinin birleşimi olan toplam talep tahminleri Tablo 3.1 ve 3.2’de verilmiştir. Üretim miktarı ihracat, nüfus, kişi başına milli gelir gibi parametrelerle istatistiksel olarak anlamlı biçimde ilişkilendirilememektedir. Bu da gelecek yıllara ilişkin bir öngörünün yapılmasını güçleştirmektedir. Tablolardaki rakamların hesaplanmasında çeşitli yöntemler kullanılmıştır.

Şekil 3.1’deki yurt içi talep rakamları hesaplanırken Tablo 2.7’deki 14 yıllık iç tüketim miktarları esas alınmıştır. Tablo 2.7 incelendiğinde 1999 yılına kadar, dengeli olmamakla birlikte makul sayılabilecek bir artış oranı izlenmektedir. Ancak 1999 ve 2000 yıllarında, önceki yıllara göre normal sayılamayacak bir artış gerçekleşmiş, 2001 ve 2002 yıllarında durum eski döneme dönmüştür. 1989-2002 yılları arasındaki durum Şekil 3.1’de gösterilmiştir.

Şekil 3.1. Türkiye’de Dondurulmuş Meyve ve Sebze Yurt İçi Tüketimi

Şekil 3.1’ de görüldüğü gibi 1999 ve 2000 yıllarına ait veriler genel yapıdan uzak bir görünüm sergilemektedir. Ancak bu yıllara ilişkin veriler göz ardı edilir ve durum yeni bir grafiğe dökülürse Şekil 3.2’deki durum ortaya çıkmaktadır.

Şekil 3.2. Türkiye’de Dondurulmuş Meyve ve Sebze Yurt İçi Tüketimi
(1999 ve 2000 hariç)

Bu durumda eğer geleceğe ilişkin öngörüler Şekil 3.2’deki yeni duruma göre yapılırsa daha gerçekçi bir sonuç ortaya çıkmaktadır. 1999 ve 2000 yılları dışında yıllık ortalama %17 oranında bir yurt içi talep artışı gözlenmektedir. Ancak her yıl artış, bir önceki yılın artış oranına göre daha düşük düzeyde gerçekleşmektedir. Bu durumda yurt içi talep 2007 yılına kadar her yıl azalan oranlarda artabilir.

İhracatta da benzer bir yöntem izlenmiş, 1999 ve 2000 yıllarındaki düşüşler göz ardı edilerek yıllık ortalama artış oranına bakılmış ve ihracatın yıllık yaklaşık %4’lük sabit bir artış oranına sahip olduğu görülmüştür. Toplam talep ise bu durumda iç talebe paralel olarak azalan oranda bir artış göstermektedir.

Tablo 3.1. Dondurulmuş Meyve ve Sebze Yurt İçi Talep Tahmini

Yıllar	İç Talep Tahmini (1000 ton)	Artış Oranı (%)
2004	45,7	-
2005	52,5	15
2006	59,9	14
2007	67,7	13
2008	75,8	12

Tablo 3.2. Dondurulmuş Meyve ve Sebze İhracat Tahmini

Yıllar	İhracat Tahmini (1000 ton)	Artış Oranı (%)
2004	77,9	4
2005	81	4
2006	84,2	4
2007	87,6	4
2008	91,1	4

Tablo 3.3. Dondurulmuş Meyve ve Sebze Toplam Talep Tahmini

Yıllar	Toplam Talep (1000 ton)	Yıllık Artışlar (%)
2004	123,6	8,1
2005	133,5	8
2006	144,1	7,9
2007	155,3	7,8
2008	166,9	7,5

3.4.2. Beklentiler

Türkiye’de dondurulmuş gıda tüketimi özellikle yüksek yaşam standardına sahip olan bölgelerde artmaktadır. Tüketici bilinçlenmesi ve sağlıklı beslenme açısından dondurulmuş sebze ve meyveler, tazeye en yakın ürünler olarak dikkat çekmektedir.

Dünyada, tüketici taleplerine paralel olarak kaliteli ve güvenli dondurulmuş ürünlerin üretimi, ürün çeşitlendirilmesi, teknolojik yenilikler ve bunlar için yoğun AR-GE çalışmaları ve yatırımlar yapılmaktadır. Gelişmiş ekipman ve tekniklerle soğuk zincir içinde sıcaklık kontrol altında tutulmakta, gereken düzenlemeler yapılmaktadır.

Dünyadaki uygulamalara paralel olarak, Türkiye’de dondurulmuş meyve-sebze işleme ve muhafaza teknolojileri ile ilgili muhtemel gelişmeler aşağıda özetlenmiştir.

Ozon tabakasına etkilerinden dolayı kullanılmakta olan halojenli hidrokarbon içeren soğutkanların kullanımı yasaklanmakta, alternatif çevre dostu çözümler üretilmektedir. Bu bakımdan CFC kullanılan mekanik dondurucuların amonyak veya hidroflorokarbonlara

dönüşüm yapabileceği belirtilmektedir. Halen CFC kullanan pek çok firma sistemlerinde daha ucuz ve performans katsayısının daha iyi olması nedeniyle amonyak kullanmaktadır.

Son yıllarda kriyojenik dondurma yöntemleri üzerinde çalışmalar yoğunlaştırılarak devam etmektedir. Burada, mekanik dondurma sistemleri ile karşılaştırıldığında;

- Dondurma zamanının kısılması,
- Nem kaybı ve aroma kayıplarını azaltması
- Donma işlemi sırasında buz kristalleri oluşumunun azalması
- Kurulma-montaj maliyetlerinin azalması
- Amonyak soğutma sistemlerinin ve bu sistemlerinin kurulması gereksinimlerinin ortadan kalkması
- Dondurucu için daha az yere gereksinim olması
- Üründe en az düzeyde hücre hasarı yapması
- Yatırım maliyeti, elektrik maliyeti ve risk faktörlerinin düşük olması
- Hızlı montaj edilebilmesi, taşınabilir özellikler göstermesi
- İsteğe göre esneklikler gösterebilmesi
- Isı transferinin yüksek olması

gibi nedenlerden dolayı, kriyojenik dondurma sistemleri tercih edilebilmektedir. Bu sistemin de kriyojenik sıvı, ürün bekletme süreleri ile ilgili bazı problemleri bulunduğu belirtilmektedir.

Kriyojenik-hava dondurma sistemlerinde; soğuk hava tünel veya spiral dondurucuya verilmekte, ürün hızla dondurulmaktadır. İşlem üründe ağırlıkça minimum %0,5 azalmaya neden olmaktadır. Konveksiyon ısı transferi kullanılmaktadır. Et, balık, kümes hayvanı, pizza, işlenmiş ve ön hazırlanmış gıdalar ve pişmiş ürünler için kullanılabilir.

Karbondioksit kullanılan dondurma sistemlerinde basınçla sıvı hale getirilmiş (300 psig) CO₂ kullanılmaktadır. Bu teknik tavuk, balık, hamburger, pişmiş ürünler, çörekler, et pateleri, pizza, sebzeler, etnik gıdalar için kullanılmaktadır.

Bu alanda yapılan yenilikler arasında CIP sisteminin dondurucu sisteme adapte edilmesi, bilgisayarlı kontrol sistemlerine geçilmesi, yeni valf ve manifold sistemleri, dondurucu duvarlarının yalıtımı ile ilgili yenilikler yapılması, dondurucu dizaynında yenilikler yapılması gibi maliyeti azaltıcı, ürün kalitesini artırıcı pek çok çalışma yapılmaktadır.

Kriyojenik sıvıların sprey halde kullanıldığı tünel soğutucular, drum dondurucu sistemleri, BioFreeze tekniği bu alanda karşılaşılan en yeni uygulamalar olarak dikkati çekmektedir.

Firmalar hammadde sağlayıcısı üreticilerle geleceğe dönük tahminlerini ve planlarını kesinleştirmek için sözleşmeli tarım yapmaktadır. Sözleşmeli tarım, sektörde faaliyet gösteren firmaların performansları bakımından hayati derecede önemlidir. Üretici ile firma arasında dikey bir ilişki kuran ve üreticinin sözleşme tarafı firmadan başka teşebbüse hammadde sağlamasını engelleyen bu sözleşmelerin hukuken geçerlilikleri için rekabet kurallarına uyumlu olmaları gerekmektedir. Bu uyum aynı zamanda sektördeki ilişkileri de netleştirecektir. Firmalar rekabet kuralları çerçevesinde uyumlu kabul edilen sözleşmeler yaparak daha etkin bir rekabet ortamında faaliyet göstereceklerdir.

Sektördeki firmaların rekabet güçlerini artırmak için devletçe sağlanan teşvik imkanlarının geliştirilmesi gerekmektedir. Ancak bu teşvikler verilirken özellikle AB ile Gümrük Birliği Anlaşması başta olmak üzere uluslararası yükümlülükler dikkate alınmalıdır. Karşılıklılık esasına dayalı bu uluslararası yükümlülüklerin çizdiği sınırlar içinde sektörün rekabet gücüne destek olmak için esnek bir teşvik sistemi sağlanmalıdır. Özellikle kriz dönemlerinde yada uluslararası rekabet koşullarının ağırlaştığı durumlarda bu teşvikler büyük önem kazanmaktadır.

Sektörün rekabet gücü için hammadde kaynaklarının sürekli ve yüksek kalitede olması yadsınamaz bir koşuldur. Bu çerçevede Tarım ve Köy İşeri Bakanlığı veya bu bakanlığa bağlı kuruluşların sektörde faaliyet gösteren firmalar ile işbirliği yapması gerekmektedir. Tarım ve Köy İşeri Bakanlığı'nın gerekli teknik yardımda bulunması ve dünyadaki gelişmeleri takip ederek bunları sektörün rekabet gücünü artırmak üzere sektöre yansıtması büyük önem arz etmektedir.

Dondurulmuş meyve ve sebzeyle yönelik son yıllarda meydana gelen talep artışı birçok gelişmekte olan ülkeyi bu alanda üretim yapmaya ve özellikle AB ülkelerinde pazar arayışına itmektedir. Özellikle son yıllarda AB'nin eski doğu bloğu ülkeleriyle yakın siyasi ve ekonomik ilişkiler içine girmesi ve hatta bu ülkelerin AB tam üyelik perspektifi kazanmaları sonucunda, dondurulmuş sebze ve meyve üreten firmalar için önemli rakipler konumunda bulunmaktadır. AB bu ülkelere karşı gümrük vergilerini kademeli olarak kaldırmıştır. Ayrıca bu ülkelerde işçiliğin ucuz olması ve sahip oldukları coğrafi yakınlık önemli rekabet avantajları yaratmaktadır. Sektördeki firmaların bu ülkelere kaynaklanan rekabete karşı dikkatli olması gerekmektedir. Söz konusu ülkelerdeki rakip pozisyonundaki firmalar yakından takip edilmeli ve AB ülkelerine yönelik belirlenecek satış ve pazarlama stratejileri önemli ölçüde hesaba katılmalıdır.

Değişen uluslararası rekabet koşulları altında pazarlarda tutunabilmek ve yeni pazarlara daha kolay girebilmek için sektörde faaliyet gösteren firmaların düşük fiyat ve yüksek kalitede üretim yapmaları hayati derecede önemlidir. Ancak bu noktada vurgulanması

gerekli çok önemli bir husus vardır: Son yıllarda bu düşük fiyat yüksek kalite denkleminde yüksek kalite unsuru daha fazla ağırlık kazanmaya başlamıştır. Teknolojik değişmelerle ve gelişmelerle global bir köy halini alan dünyada bilgi akışı son derecede hızlı olmakta, bu süreç tüketici bilincini önemli ölçüde yükseltmekte ve artık tüketiciler eskisine nazaran daha çok kaliteye önem vermektedir. Bu bağlamda, eğer ürün kaliteli ise fiyatı rakiplere göre yüksek dahi olsa tercih edebilmekte ve rekabet koşulları kalite temelinde belirlenmektedir. Dondurulmuş sebze ve meyve sektörü ürünlerine yönelik talep çoğunlukla gelişmiş ülkelerden kaynaklanmaktadır. Bu ülkeler ithalatı yapılan ürünler için yüksek kalite standartları getirmektedir.

Bu çerçevede, üreticilerin kalite artırmak için gerekli çabayı sarf etmeleri gerekmektedir. AR-GE ve teknolojik yatırıma büyük ölçüde önem verilmesi ve bu konuda başta TUBİTAK, Milli Prodüktivite Merkezi ve Üniversiteler olmak üzere teknik ve akademik düzeyde uzman kuruluşlarla işbirliği yapılması uygun olacaktır.

Ülkelerin ticari ilişkilerini belli bir sisteme bağlamak amacıyla kurulan Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ), dış ticarete liberalizasyonun sağlanması, tarifelerin ve diğer dış ticaret engellerinin önemli oranda düşürülmesi, uluslararası ticarete ayrımcı uygulamaların ortadan kaldırılması, miktar sınırlamalarının bir kez kaldırıldıktan veya tarifelerin bir kez indirildikten sonra tek yanlı olarak bir daha artırılmaması veya yeniden uygulamaya konulmaması gibi tedbirlerle gerçekleştirilmesine yönelik görevler üstlenmektedir. Özellikle DTÖ' nün kabul ettiği kurallar çerçevesinde, ülkelerin dış ticaret politikaları önemli ölçüde sınırlanmaktadır. Uluslararası ticaretin serbestleşmesiyle, piyasa ölçekleri ülkelerin piyasalarını kapsayacak şekilde büyüyeceğinden firmalar daha rekabetçi bir ortamda daha verimli çalışmak durumunda kalmaktadırlar. İthalat artınca iç piyasada rekabet artacak, bu rekabet artışı teknelci firmaların serbestçe teknelci fiyat uygulamalarını engelleyecek, böylece fiyatlar aşağı doğru bir baskı altına girecektir.

Uluslararası ticarete görülen bu serbestleşme eğilimi ile birlikte, ülkeler bir yandan dış rekabete karşı tarife ve tarife dışı diğer engelleri kaldırırken, diğer yandan ulusal pazarlarında etkin bir rekabet ortamının sağlanması için karşı tekel kuralları kabul etmekte ve bunları etkili bir şekilde uygulamaktadırlar. Türkiye, AB ile Gümrük Birliği kararı almış ve Helsinki Zirvesi ile birlikte Türkiye'nin tam üyelik için adaylık statüsü kabul edilmiştir. Ayrıca, Türkiye gerek OECD gerekse DTÖ çerçevesinde ticaretin serbestleşmesi ve bu bağlamda hem devlet politikasından hem de ulusal teşebbüslerin davranışlarından kaynaklanan rekabeti kısıtlayıcı uygulamaları sona erdirmeye veya etkilerini azaltma konusunda çeşitli yükümlülükler altına girmektedir. Aynı durum söz konusu örgütlere üye diğer devletler için de geçerlidir.

Dondurulmuş sebze ve meyve sektörünün ürünlerine yönelik talebin AB üyesi ülkelerden kaynaklandığı görülmektedir. Dondurulmuş sebze ve meyve ticareti sırasında karşılaşılan ve gerek ilgili ülke resmi kurumlarınca, gerekse o ülke hukuku altında faaliyet gösteren firmalardan kaynaklanan ve Türk Firmalarının pazara girmelerini engelleyen uygulamalar konusunda dikkatli olunmalı ve bu konularda hem Türk hem de ithalatçı ülke resmi makamları ile hemen ilişki kurulup sınırlayıcı uygulamaların kaldırılması için gerekli tedbirlerin alınması konusunda başvuruda bulunulmalıdır. Özellikle, Türkiye ile AB arasındaki Gümrük Birliği kararı her iki taraf bakımından bağlayıcı niteliğe sahiptir ve AB üyesi ülkelerle ticarete karşılaşılan sorunlar konusunda başta DTM ve Rekabet Kurumu olmak üzere ilgili resmi makamlara durum bildirilmelidir. Bunların yapılabilmesi için sektörde faaliyet gösteren müteşebbislerin ilgili uluslararası yükümlülükler konusunda bilgi sahibi olması ve bunlardan kaynaklanan hak ve yükümlülüklerini iyi derece bilmesi gerekmektedir. Bilgilendirilmek ve uluslararası ticaretin serbestleşmesinden kaynaklanan faydalardan mümkün olduğu kadar çok yararlanmak için müteşebbisler ile ilgili resmi makamlar sürekli diyalog içinde olmalıdır.

Sektörde ihracat temel ağırlığı oluşturmaktadır. Türkiye’de dondurulmuş sebze ve meyveye yönelik talep nispeten az olmakla birlikte şehirleşmenin artması ve kadınların daha fazla iş hayatında rol almaya başlamasıyla önümüzdeki dönemde bu talebin artması beklenmektedir. Türk ulusal pazarı büyüyecektir. Ulusal pazar aynı zamanda uluslar arası ticaretin kriz yada daralma içinde olduğu dönemlerde firmalar için en azından varlıklarını sürdürebilmeleri için gerekli mali kaynağı elde edebilecekleri önemli bir imkan sunacaktır. Ulusal rekabet şartları gerçekten çok önemlidir. Ulusal düzeydeki rekabet koşulları aynı zamanda firmaların uluslararası rekabet etme şartlarında da etkili olacaktır. Ulusal sınırlar içinde rekabet kurallarının etkin şekilde uygulandığı ve bunun sonucunda ilgili ürün pazarında etkin bir rekabet ortamının var olduğu yerde, firmalar mümkün olduğu kadar yüksek kalite ve daha düşük fiyat seviyesini yakalama için mücadele verecektir ve bunun sonucunda kaynaklar etkin bir şekilde kullanılmış olacaktır.

Türkiye sahip olduğu elverişli iklim koşulları nedeniyle dondurulmuş sebze ve meyve sektörü için eşsiz hammadde imkanları sunmaktadır. Bu hammadde olanakları ucuz işgücü imkanı ile birleştiğinde firmaların rekabet gücü önemli ölçüde artmaktadır. Ama firmalar etkin bir rekabet ortamından uzak şartlarda faaliyet gösterirlerse bu avantajların sağladığı rekabet gücünü istenilen seviyede kullanamazlar ve ihtiyaç duyulan rekabet kültürüne sahip olamazlar.

Aslında globalleşen dünyada, ulusal bazda sahip olunması gereken bu rekabet kültürü, uluslararası pazarlarda pay sahibi olmak için çok önemlidir. Ulusal bazda alınan kültür

firmanın uluslararası davranış kalıplarını belirler. Günümüzde dünyanın tüm gelişmiş ülkeleri ticareti serbestleştirmekte ve mal ve hizmet piyasalarını rekabet kurallarıyla etkin bir şekilde düzenlemektedir. Bu nedenle, ilgili ürün pazarı olan dondurulmuş meyve ve sebze sektöründeki firmaların rekabet kültürüne sahip olmaya ihtiyaçları vardır. Böylelikle, kazanılan dinamik anlayış sayesinde faaliyet gösterilen pazar ister ulusal ister uluslar arası olsun, ortaya çıkan talep en elverişli koşullarda karşılanacaktır.

Türkiye dondurulmuş meyve ve sebze sektöründe faaliyet gösteren firmaların rekabet güçlerini artırmak için gerekli olan bir diğer husus tanınmış markaların yaratılmasıdır. Rekabet gücü bakımından marka bağımlılığı büyük öneme sahiptir. Yüksek kaliteye dayalı bir marka imajı, Türk üreticileri için özellikle uluslararası pazarlarda önemli rekabet avantajları yaratacaktır.

3.5. GAP'ın Sektöre Olası Etkileri

Dondurulmuş meyve ve sebze sektörünün merkezler konumunda olan, meyve ve sebzelerin bol olduğu Bursa ve çevresi başta olmak üzere Marmara, Ege ve kısmen Akdeniz bölgelerinde arazilerin dolması ve ekim alanlarının daralması sebebiyle, sektörün üretime yakın yeni yatırım alanlarına ihtiyacı bulunmaktadır.

Dünyanın en büyük tarım projelerinden biri olan GAP, bu açıdan önem taşımaktadır. Bölge çok büyük bir tarım sahası olup tarım için çok elverişlidir. GAP'ın tamamlanması sonucunda bölgedeki sulanabilir arazi oranında önemli artışlar meydana gelecektir. Öyle ki projenin tamamlanmasıyla bölgede Çukurova'nın 4,5 katı büyüklüğünde olan, 1,7 milyon hektarlık bir alan sulamaya açılacaktır. Bu da tarımsal üretim miktarı ve çeşitlerinde büyük artışlar olacağı anlamına gelmektedir. Projenin hayata geçmesiyle yaklaşık 1 milyon ton meyve, 2 milyon ton yazlık sebze, 2 milyon ton kışık sebze, 600 bin ton patates ve 550 bin ton bostan ürünleri üretilecektir (GTO, 1999, s.10). Bu ürünlerin bir kısmı brüt olarak tüketilmekle birlikte önemli bir kısmı da sanayi hammaddesi olarak bölge içinde değerlendirilecektir. Dolayısı ile meyve ve sebze işleme tesisi yatırımlarının, hammaddeye yakınlık ilkesine paralel olarak bu bölgede yapılması mümkün görülmektedir. Proje sınırları içinde yer alan illerden özellikle Gaziantep, hem tarıma elverişli arazisi hem de teknolojik birikimiyle sektör için önemli bir potansiyele sahiptir.

GAP'ta meyve sebze sanayiini kurmak için henüz erkendir. GAP'ta yakın zamanda böyle bir zorlamaya gidilmesi yanlış olacaktır. Çünkü GAP'ta bu sanayiye idare edecek ve sanayide çalıştıracak işçiyi hemen bulmak mümkün görülmemektedir. Halen GAP Bölgesi'nde

tarımsal üretimle ilgili olarak, çiftçi, sanayici ve devlet işbirliğinde ekimin planlanması şarttır. Bu aşamadan sonra, GAP Bölgesi dondurulmuş gıda sektörüne ancak uzun vadede katkı sağlayacaktır.

Taze ürün yada hammadde olarak GAP'ın devreye girmesi sektörü mutlaka olumlu etkileyecektir. Fakat ürünlerin soğuk zincir kurallarına göre belirli bir sürede şoklanması gerekmektedir. Sebze ve meyvelerin tazeliğini koruyabilmek için gerekli ağırlık kurulması henüz uzak gözükmemektedir. Uzun vadede fabrika yatırımları tamamlandığında, taze ürün fiyatlarında düşme sağlanacaktır.

GAP'ın sektör açısından şöyle bir avantajı bulunmaktadır. Eğer Ortadoğu'ya taze meyve ve sebze ihracatı yapılacaksa, GAP'ta belli bölgelerde taze sebze ve meyve üretilip, tekniğine uygun olarak ambalajlanarak sevk edilebilir. Bu arada sezonunda değerlendirilemeyen yaş meyve-sebze tipi ürünlerin dondurularak muhafaza edilmesiyle, sezon dışı dönemlerde de ihracatı gerçekleştirilebilir.

GAP Bölgesi'nin sanayileşmesi için bu sektör doğru bir seçimdir. Ancak; şu anda zamanı ve alt yapısı henüz hazır değildir. Bölgedeki gelişmeler yakından izlenmeli, önce tarıma, sonra tarıma dayalı sanayiye destek verilmelidir (GTO, 1999, s.9-20).

3.6. Yapılması Gereken Yasal ve Kurumsal Düzenlemelerle Bunların Getiri ve Yükleri

Türkiye ekonomisinde diğer pek çok sektörde olduğu gibi dondurulmuş gıda sektörü için de en önemli konulardan biri, uygulanan makro ekonomik politikalarıdır. Dövizin cıpa olarak kullanıldığı, yüksek enflasyon ve yüksek faiz oranlarına karşılık döviz kurlarını düşük tutulduğu bir ekonomide, girdilerini yurt içinden temin eden ve üretiminin büyük kısmını ihraç eden bir sektörün işleyebilmesi oldukça güçtür.

Bu sektör, yatırımlarda sermaye başına en çok istihdamın sağlandığı, büyük ölçüde ihracata dönük üretim yaptığı, net döviz girdisi çok yüksek olduğu, tarımdan sanayiye geçiş için bir köprü niteliği taşıdığı ve özellikle gelişmekte olan ülkelerde en düşük gelir seviyesinde bulunan tarım kesiminin refahını artırıcı rol oynadığı için ihmal edilemez.

Türkiye'de meyve ve sebze işleme sanayi, 1980'li yılların başından itibaren, doğu Avrupa ülkelerinin yarattığı boşluktan yararlanarak hızla gelişmiş, bu gelişme 1990'lı yılların başlarında üst noktaya ulaşmıştır. Ancak son yıllarda kurulu işletmeler, rekabet

güçlerini kaybetmişlerdir. Son iki yılda ise durum rakip ülkelerin kendilerini toparlamaları ve dış ticaretteki paylarını artırmaları ile Türkiye'nin aleyhine dönmüştür. Buna ek olarak Çin ve Hindistan gibi ülkeler, işgücünden kaynaklanan çok ucuz maliyetleri ile pazardaki varlıklarını artırmaktadırlar.

Sektörde sorunların çözümü için öncelikle aşağıdaki öneriler dikkate alınabilir:

- Firmaların üretim planlaması ve uzun vadeli ihracat bağlantıları yapabilmeleri için meyve ve sebzelerde rekolte tespit çalışmaları yapılmalıdır. Söz konusu çalışmaların finansmanı firmaların yoğun olarak kayıtlı buldukları Meslek Odaları ve İhracatçı Birlikleri tarafından sağlanabilir.

- Dondurulmaya uygun çeşitlerin tesbiti için firmalar araştırma ve geliştirmeye yönelik çalışmalara önem vermelidirler. Ayrıca, firmalar kendi aralarında yaşanan aşırı rekabet nedeniyle her türlü bilgi ve belgeyi saklama yönünde davranışlarından vazgeçerek birleşebildikleri takdirde bu çeşitlerin tesbiti için araştırma kurumları (Örn. TÜBİTAK - MPM) ve üniversitelerde yaptıracakları araştırmalar ile hem daha az para harcayacaklar hem de aynı konuda ayrı ayrı çalışma yapmanın külfetlerinden kurtulabileceklerdir.

- Dondurulmuş meyve ve sebze üretiminde dönemsel kısıtın aşılabilmesi için kış ve bahar aylarında üretilen ürünlerin dondurulması konusunda da çalışmalar yapılmalıdır.

- Seminerler ve kredi olanaklarıyla fidan dağıtımı yolu ile üreticiler erik, vişne, çilek, kiraz, ahududu ve kayısı üretimi konusunda yönlendirilmelidir.

- Tarım arazilerinin parçalanmasını önlemek için Miras Hukukunda düzenleme yapılmalı ve arazi toplulaştırılmasına gidilmelidir.

- Sözleşmeli üretim ile ilgili anlaşmada her iki tarafın da kabulleneceği bir hakem müessesesi oluşturulmalıdır. Böylece, üreticilerin sözleşmeli üretime daha sıcak bakmaları sağlanabilir.

- Meslek liselerinde bu sektöre yönelik ara eleman yetiştirmek üzere bölümler açılmalıdır. Bu bölümlerin sektörde faaliyet gösteren firmaların yoğunlaştığı illerde açılmasında yarar görülmektedir.

- Firmalar tarafından küçük satış noktalarında satıcıların bilinçlendirilmesine yönelik eğitim seminerleri düzenlenmelidir.

- Enerjide sektöre özel tarife uygulanmalıdır.

- Eximbank kredilerinin miktarı arttırılmalı ve geri ödeme süresi 1 yıla çıkarılmalıdır.

- Navlun prim miktarı arttırılmalı, navlun primi karşılığında verilen mahsup hakkının tanınma süresi kısaltılmalı ve KDV iadeleri zamanında ödenmelidir.

- Ülkemiz tır filosunun gerekli altyapı hazırlanarak ATP belgesi (Gıda Maddesi Taşınmasına Uygunluk Belgesi) alması sağlanmalıdır.

Dondurulmuş meyve ve sebze sektörü, geçmişte uygulanan makro ekonomik politikalardan dolayı uğradığı kayıpların telafi edilmesi halinde, halen yıllık 50 milyon ABD Doları civarında olan ihracatını çok kısa sürede ikiye katlamak gücüne sahiptir.

- Özellikle sanayiler için uzun vadeli planlama çok önemlidir. Bu bakımdan sanayinin ana girdisi olan hammaddenin yıllar itibariyle belli bir değerle sanayiye aktarılması sağlanmalıdır. Bu sebeple, Avrupa Birliğinde kullanılmakta olan "Process Aid" sistemi getirilmeli ve mevsim öncesinde sanayiye hammadde maliyetinin ne olacağı tesbit edilerek uzun vadeli satış yapma imkanı sağlanmalıdır. Bu, GATT anlaşması ile de uyumlu bir yöntemdir.

- Acilen sözleşmeli tarım uygulaması yasal bir dayanağa oturtulmalıdır. Bu yapılırken bundan evvel yapıldığı gibi "Anlaşma yapan kuruluş anlaşma yaptığı çiftçinin Ziraat Bankası borçlarına kefil olur" gibi koşullardan kaçınılarak gerçekçi bir yol izlenmelidir.

Yukarıda sözü geçen Process Aid v.s. gibi yardımlar mutlaka ilan ve vaadedildiği şekilde zamanında tam olarak ödenmelidir. Bu yardımlar kesinlikle sanayiye yapıyormuş gibi görülmemelidir. Çünkü, aslında bu yardımlar dolaylı olarak küçük çiftçiye yapılan yardımlardır ki Türkiye'nin en düşük gelir düzeyinde olan bu insanların bu yardımlara ihtiyacı vardır. Ancak, hazineye bir yük gibi görünen bu yardımlar aslında köylünün gereksiz yere ekerek devlete pahalıya sattığı ve devletin de sonunda kullanamayarak attığı veya yaktığı tütün, şeker pancarı gibi ürünlerin önüne geçeceği ve ülkeye katma değer yaratarak döviz kazandıracak ürünlerin üretilebileceği sahaların açılmasına sebep olabileceği için, aslında çok kısa vadede hazine üzerinden yükü kaldırabilecek bir uygulamadır.

- Ürün planlaması yapılması ve buna bağlı olarak bu ürünlerin üretileceği toprakların belirlenmesi gereklidir. Aksi halde bugüne kadar olduğu gibi meyve ve sebze işleme sanayii belirsizlikler içinde kalacak ve pazarlara uzun vadeli yerleşme imkanlarından mahrum olarak sadece spot fiyat bazında satışlar yapabilecektir.

Türkiye, özellikle dış pazarda rekabet şansını yakalamış, fakat giderek artan emek maliyeti ve sosyal güvenlik ödemeleri nedeniyle artan işçilik maliyetleri, bu rekabet şansını azaltmış ve üçüncü dünya ülkelerine ciddi anlamda pazar şansı yaratmıştır.

Bu nedenlerle, dünyada değişen ve gelişen ekonomik dalgalanmaları göz önüne alarak durum değerlendirmesi yapılmalı ve milyonlarca işsizi istihdam olanağına kavuşturacak hukuki ortam hazırlanmalı ve çalışan işçiler için de istihdam güvencesi sağlanmış olmalıdır.

Avrupa Birliği ülkelerinde çalışma süreleri ile ilgili katkıların azaldığı ve çalışma sürelerinin esnekleştiği görölmektedir. Örneğin; Belçika'da 22 Ocak 1985 tarihinde çıkan bir yasayla haftalık çalışma süresinin azami sınırı esnekleştirilmiştir. Bu yasa ile daha önceden 40 saat olan haftalık azami çalışma süresi, imzalanan toplu sözleşmeler ile 45 saate çıkarılabilmektedir. İlave edilen 5 saatlik çalışma ise fazla mesai sayılmamaktadır. Ancak, yıllık çalışma süresi artmamakta, bu sürenin toplamı yine eskisi gibi haftalık 40 saat çalışmaya göre hesaplanmaktadır.

Ayrıca, 1987 yılında Belçika'da çıkarılan bir yasayla, çalışma süreleri daha esnek bir yapıya kavuşturulmuştur. Buna göre, işçi ve işveren tarafları anlaşarak toplu iş sözleşmeleri ile Pazar günü ve diğer tatil günleri fazla mesaiye girmeden çalışabilmektedir. Bununla beraber, günde 12 saati geçmemek koşulu ile, günlük ve haftalık tavan çalışma sürelerini aşabilmektedirler.

Fakat, yıllık olarak çalışma süresinde bir üst tavan mevcut olmaktadır. Aynı şekilde Fransa'da 1987'de yapılan yasal değişiklikle, yıllık ortalama 39 saati geçmemek kaydı ile, haftalık maksimum çalışma süresinin 44 saate çıkarılması mümkün olmaktadır. Bu duruma, Çalışma Sürelerinin Seneleştirilmesi (Annualization) denilmektedir. Yani, yıllık toplam çalışma süresini değiştirmeden günlük ve haftalık çalışma sürelerinde esneklik yapılarak azami sınırların artırılması veya kaldırılması olarak tanımlanmaktadır. Çalışma sürelerinin seneleştirilmesi, çıkarılan yasalarla Belçika, Danimarka, Fransa, İtalya ve Hollanda gibi Avrupa Birliği ülkelerinde görölmektedir.

Göröldüğü gibi, gerek yasal düzenlemelerle gerekse toplu iş sözleşmeleri ile çalışma sürelerinin esnekliği giderek artmaktadır. Böylece, işyerine yeni işçi almaksızın iş süreleri daha verimli bir şekilde kullanılmakta, talep değişikliklerine ve konjonktürel dalgalanmalara uyum sağlanabilmektedir. Esnek zamanlı çalışma, vardiyalı çalışma, sıkıştırılmış çalışma haftası, çağrı üzerine yarım zamanlı çalışma gibi esnek çalışma şekilleri ile çalışma sürelerinin esnekliği kolaylıkla temin edilmektedir.

1971 yılında esnek çalışma sürelerini uygulamaya başlayan İngiltere'de 1974 yılına gelindiğinde toplam 500 işletmede 100.000 işçinin esnek zaman biçiminde çalışmış olduğu belirtilmektedir. 1980 yılında, profesyonel işçiler ve yöneticiler hariç, toplam iş gücünün %8'inin bu şekilde çalıştığı tahmin edilmektedir. 1983'te ise esnek zaman biçiminde çalışanların sayısının 1.000.000'a ulaşmış olduğu, 1985 yılında ise toplam işgücünün %14'ünün esnek çalışma sürelerinde çalıştığı söylenmektedir. Özellikle tarıma bağlı sanayiinin çalışma şartlarının doğa koşullarına bağlı olması, mevcut iş mevzuatının da bu özel duruma çözüm üretmemiş bulunması Türkiye ekonomisini genişletip rahatlama düzeyine getirecek potansiyele sahip gıda sektöründe gerilemesine neden olmaktadır.

Sektörün mevsimsel özellikleri dikkate alındığında; yaz aylarında işlenecek ürün miktarlarının maksimumuna çıkması kışa doğru en düşük düzeylere inmesi ve nihayet kışın da tamamı ile sona ermesi işin doğal özelliğidir. İşte bu özellik dolayısıyla yaz aylarında 3-5 aylık üretim süresince maliyeti yüksek olan fazla mesai çalışmaları yapılmakta, sezon bitiminden sezon başlangıcına kadar da üretim olmadığı halde çalışanların ücretleri tam olarak ödenmektedir. Girdilerin en ciddi bölümü olarak yer alan işçilik bedelleri içinde çalışmadığı halde ödenmek zorunda kalınan istihkaklar ve 3-5 aylık üretim süresince ödenen aşırı fazla mesai ücretlerinin birim maliyetlerimize getirdiği artış, zaman zaman bu üretimi yapmaktan alıkoyacak düzeye getirmektedir.

Sektörün; doğaya bağlı olma ve mevsimsellik gibi özellikleri dikkate alındığında, Avrupa ülkelerinde başarı ile uygulanan esnek çalışma sistemlerinin rahatlıkla uygulanabileceği bir alan olduğu ortadadır. Başlangıç olarak üretimin çok yoğun olduğu yaz aylarında yapılan fazla mesainin çalışılmayan kış aylarının çalışma saatlerine sayılıp ücretlendirilmesi hususunun öncelikle incelenip değerlendirilmesi ve ivedilikle sonuçlandırılması, sektörün geleceği açısından hayati önem taşımaktadır.

Esnek Çalışma Modelleri üzerinde yeni fikirler üretilmesi ve gerekli yasal düzenlemelere gidilmesi yararlı olabilir.

Tarımsal üretimde en önemli hususlardan biri, Türkiye'deki zirai işletme büyüklüklerini optimum hale getirebilmektir. Bunun da en önemli unsuru Miras Kanunu'dur. Birçok ülke miras dolayısıyla işlenen toprakların belli bir büyüklüğün altına inmesine engel olurken, Türkiye'de böyle bir düzenleme olmadığı için devamlı olarak topraklar bölünerek küçülmüş, küçülen işletmeler verimliliğini kaybetmiş, verimliliğini kaybetmiş olan bu işletmelerden de geçim sağlamak mecburiyetinde olan aileler devamlı olarak devlet desteğine muhtaç kalmıştır.

Türkiye'de dekar başına verimlilik geri kalmış ülkeler arasındadır. Birinci Tarım Şurası Cumhuriyet tarihinde ilk kez ancak 1998 yılında yapabildiği.

Bu şartlar altında, Türkiye'nin ileri tarım ülkesi statüsüne kavuşması ve üretilen ürünlerin "katma değeri yüksek tarıma dayalı sanayi ürünleri" haline getirilmesi isteniyorsa, bazı düzenlemelerin tamamlanması gerekmektedir. Detaylar bir tarafa bırakılırsa bu düzenlemeler iki aşamalı olabilir:

Birinci aşama; mevcut toprak veriminin artırılması ve kullanılmayan tarıma elverişli arazilerin tarıma açılması.

İkinci aşama; buralarda üretilen hammaddelerin katma değerini yükseltici işlemlerden geçirilerek dünya pazarlarına sunulması.

Mevcut toprakların verimini arttırmak için;

- Optimum bir işletme büyüklüğü tesbit edilmelidir. Bu, ürüne göre farklılık gösteren bir büyüklük olmasına karşın, tarla bitkilerinde 200 dönüm civarında olup bahçe ziraatının yapıldığı yerlerde ise o yörede üretilen ürün cinslerine göre ayarlanmalıdır.

- Bunu sağlayabilmek için miras kanununda değişiklikler yapılmalıdır. Mesela bölünmelerin önüne geçmek için toprak tek mirasçıya teklif edilip diğerleri uzun vadeli kredi ile gayrimenkul sahibi yapıp sanayi veya diğer sektörlerde çalışmaya teşvik edilmelidir.

- Hazinesinin tarıma elverişli toprakları, bahçecilik için (ağaç bitkileri) 49 yıllığına, tarla bitkileri için 9 ila 19 yıllığına, sadece tarım amaçlı olarak kiralanabilir.

- İşlenmeyen toprağa yüksek vergi ödenmelidir.

- Tarım reformu deyince hep toprak sahibinden alıp topraksızlara dağıtmak akla gelmektedir. Bölünmüş toprakları birleştirici tedbirler alınmalı, tarıma uygun özel şirketleşme şekilleri getirilmelidir.

- Bölgesel ekim planları yapılmalıdır. Türkiye’de tarıma dayalı sanayiye hammadde olarak üretilen tarım ürünlerinden her 30 dekar araziden çıkan hammadde bir kişiye sanayide istihdam sağlamaktadır. Verimlerin normal seviyelere çıkmasıyla bu rakam 10 dekara düşebilir.

Katma değeri yüksek ürünler üretmek için;

- Yukarıda belirtilen hususlar gerçekleştirildikten sonra ikinci aşama, bu ürünlerin katma değeri yüksek sanayi ürünleri olarak işleneceği teknolojiler geliştirmek ve fabrikalar kurmaktır. Bu fabrikalar başlangıçta meyve ve sebze işleme tesisleri olur ki Türkiye kısmen bu aşamayı yaşamaktadır.

- Bir sonraki safha katma değeri daha yüksek et, süt ve su ürünleri ihtiva eden muhtelif gıdalar, hazır yemekler ve benzerleridir. Bu sebeple hayvancılık ve balıkçılık özellikle ele alınmalıdır. Yeni ürünler ve teknoloji geliştirmeler için AR-GE çalışmaları yürütülmeli ve bu çalışmalara destek verilmelidir. Türkiye’de bu potansiyele sahip AR-GE yeteneği mevcuttur.

SONUÇ

1970'li yılların başlarında Kayseri'de kurulan Meybuz firması ile, yalnızca ihracata yönelik olarak dondurulmuş meyve ve sebze üretimine başlayan Türkiye, kısa zamanda gelişmiş ve Avrupa'daki rakiplerine benzer kapasite ve kalitede üretim yapmaya başlayan ve iç piyasaya da yönelen bir ülke haline gelmiştir. Dünyada bir yılda üretilen toplam meyve ve sebzelerin yaklaşık %7'si dondurularak değerlendirilirken, Türkiye bir yılda ürettiği meyve ve sebze toplamının binde 3'lük kısmını dondurmaktadır.

Türkiye, bu sektörde üretim gerçekleştiren 30'a yakın firma ile yıllık 210 bin ton dolayında meyve ve sebze dondurma kapasitesine sahiptir. Sektör, doğal bir özelliği olarak düşük kapasitede ve mevsimsel üretim gerçekleştirmektedir. Bu nedenle bu kapasitenin yaklaşık %50'si kullanılmakta ve yıllık yaklaşık 110 bin ton dolayında üretim gerçekleştirilmektedir. yıldan yıla değişiklik göstermekle birlikte gerçekleştirilen bu üretimin yaklaşık %70'i ihraç edilmekte, geri kalan %30'luk kısmı ise yurt içinde değerlendirilmektedir. Üretilen ve ihraç edilen sebzelerin başında patates, biber, fasulye, bezelye ve sebze karışımları gelmektedir. Meyvelerde ise çilek, böğürtlen, kiraz ve vişne başta gelen ürünlerdir. Türkiye'nin en önemli ihracat pazarı AB ülkeleridir. Almanya, Fransa, Belçika ve İngiltere, sebze ihracatımızın %70'inden fazlasının gerçekleştiği 4 ülkedir. Meyvede ise ihracatımızın yaklaşık üçte biri yalnızca Almanya ile gerçekleştirilmektedir. diğer önemli ihraç pazarlarımız İngiltere, Hollanda, Fransa ve Belçika'dır. Dondurulmuş meyve ve sebze tüketimi yüksek olan AB ülkelerinin Türkiye'nin başlıca ihraç pazarı olmasının bir sonucu olarak ülkelere ve topluluklara ait ürün standartları da yaygınlaşmıştır.

Üretimde kullanılan en yaygın yöntem tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de IQF yöntemidir. Diğer yöntemlere göre oldukça kullanışlı ve her ürüne uygulanabilen bir yöntem olan IQF yönteminde ürünler tek tek ve en kısa sürede dondurulabilmektedir.

Sahip olduğu farklı iklim bölgeleri neticesinde tarımsal ürün çeşitliliği açısından son derece zengin Anadolu toprakları üzerinde kurulu olan Türkiye, bu özelliği ile teoride dondurulmuş gıdalar açısından avantaja sahip bir ülkedir. Ancak uygulanan ekonomik ve sosyal politikalar nedeni ile tarımsal açıdan sorunlara sahip olan Türkiye'de tarımsal çıktıyı girdi olarak kullanan diğer sektörlerde olduğu gibi dondurulmuş gıda sektöründe de sorunlar vardır. Aynı şekilde hayvancılık konusunda ve üç yanı denizlerle çevrili olmasına karşın su ürünleri üretiminde de sıkıntılarla karşı karşıya olan Türkiye, bu alanlarda yaratılan çıktıdan da gerektiği gibi yararlanamamaktadır. Tüm bu açılardan bakıldığında dondurulmuş gıda

sektörünün en önemli sorunu, yeterli ve nitelikli hammaddeyi düzenli olarak sağlamaktır. Üretici firmalar üretim sezonlarında yeterli hammaddeyi bulamadıklarında hammadde alımı konusunda birbirleri ile rekabete bile girebilmektedirler. Bu alanda kalite standardının sağlanması yanında fiyat ve miktar standartlarının da sağlanması gerekmektedir.

Bunun yanında Türkiye’de bir sezon içinde üretilen toplam meyve ve sebzenin yaklaşık %25-30’u tüketilemeden bozulmaktadır. Ekonomik açıdan ciddi bir kayıp olan bu kısmın dondurularak değerlendirilmesi bir yandan kaybı azaltırken, bir yandan da yarattığı katma değerle ekonomik gelişmeyi hızlandırabilecek ve dış dışsatımı artırabilecektir. Burada unutulmaması gereken konu dondurulmaya uygun ürünlerin üretilmesidir. Dondurulmuş ürünlere talep gösteren ülkelere mal pazarlayabilmenin yolu, onların isteğine uygun hammaddenin ülke içinde yetiştirilmesini sağlamaktan geçmektedir. Bu ise plansız bir ekim sistemi ile gerçekleştirilemeyecek bir durumdur. Burada devlete düşen temel görev, ülke çapında üretim planlaması yaparak çiftçilere yol göstermek ve tarımsal arazilerin parçalanmasının önüne geçmektir. Dondurulmuş gıda üreten özel şirketler ise, kontratlı ekim sistemi yolu ile çiftçilerle anlaşarak bir sonraki sezon üretimlerini garanti altına alabilir ve uzun vadeli plan yapabilirler. Bunun yanında çiftçinin eğitilmesi, kullandığı gübre ve zirai ilaçların kontrol altında tutulması ve ekim ve dikim işlemlerinin denetlenmesi de sanayicilerin istedikleri kalitede hammadde alabilmeleri için önem verilmesi gereken konulardır.

İhracat için başlıca pazar olan AB ülkeleri dışında da potansiyel mevcuttur. Ancak bu sektör, ürünlerinin yapısı ve fiyatları gibi nedenlerle yüksek gelir grubuna hitap ettiği için rekabete yönelik politikalarda ürün çeşitliliğinin artırılması önem kazanmaktadır. Sektörde bunu gerçekleştirmek için önemli oranda bir yatırım da gerekmemektedir. Bu konuda yapılması gereken en önemli çalışma, yoğun bir dış pazar araştırması ve reklam kampanyalarıdır. Ürün kalitesinin yüksekliği ve bol çeşitlilikle uzun vadede bu yolla pazarda tutunmak kolaylaşacaktır.

Dondurulmuş gıda üretiminde kullanılan en temel girdilerden biri olan elektriğin (Gıda Teknolojisi, 2002, 11) fiyatının dondurulmuş gıda ihraç eden rakip ülkelere göre yüksek olması, maliyeti artırdığı için rekabeti güçleştiren önemli bir unsurdur (dünya genelinde elektriğin ortalama birim fiyatı 4-5 sent arasında iken Türkiye’de 9 senttir) . Bunun yanında diğer bir önemli girdi olan mazot (çiftçi açısından) fiyatlarının yüksekliği de üretim maliyetlerini oldukça yükseltmekte ve rekabet şansını zorlamaktadır.

Gerçekleştirilen dondurulmuş gıda üretiminin %70’e yakın bir kısmını ihraç eden Türkiye’de, tarım sisteminde var olan bu sorunlar nedeni ile dış satımda istikrarsızlıklar söz konusudur. Bir sezonda sağlanan kaliteli ve ucuz ürünün izleyen sezonda talepleri karşılayamaması, dış pazarlarda Türk malı imajının da bozulmasına yol açabilir.

Yurt içi pazarda da artık bu ürünler toplum tarafından tanınmaktadır. Ancak tüketimi yeterince yaygınlaşmamıştır. İlk olarak 1930'lu yıllarda ABD'de tüketilmeye başlanan dondurulmuş ürünler daha sonra Avrupa'ya da yayılmış ve 1970'li yıllardan itibaren tüketimi hızla artmıştır. Gelişmekte olan ekonomilerle birlikte Türkiye'de de kişi başına gelirin artmasıyla bu ürünlere olan talep yükselecektir. Bu iki yolla olacaktır; Gelirin artması ile birlikte bu ürünleri satın almak parasal açıdan daha kolay olacaktır. Bunun yanında ekonomik gelişme ile birlikte çalışmaya daha fazla zaman ayıracak olan hane halkı bireyleri (özellikle hanımlar) tüketilmesi daha az zaman alan ve daha pratik ürünlere yöneleceklerdir. Bunların bir sonucu olarak dışarıda tüketim de artacaktır ve bu da dondurulmuş ürün talebini artıran bir başka nende olacaktır. Zaten iç pazarda 1990'lı yıllardan bu yana gerçekleşen talep artışı, perakende pazarından ziyade toplu tüketim sektörünün getirdiği bir artıştır.

Sektörün kendi yapısından kaynaklanan en temel sorunlarından biri stok devir hızının düşüklüğüdür. Faaliyet gösteren firmalar yapacaklarını 3-4 ay gibi kısa bir sürede yapıp stoklarına koymakta ve bu stoku 12 ay içerisinde satmaya çalışmaktadırlar. Bu durum stok maliyetlerini artırıp stok devir hızını düşürmekte ve firmaların finansman yapılarını zorlamaktadır.

Dondurulmuş gıda sektörü, köylünün ürününü değerlendiren, tarıma dayalı bir sektördür. Yatırım miktarı başına en çok istihdam sağlayan sektör aynı zamanda en net ve fazla döviz girdisi sağlayan sektörlerin başındadır. Bunların yanında dondurulmuş gıda sektörünün halihazırdaki teknolojisi, rakiplerine göre daha sonra kurulduğu için daha yeni ve moderndir. Özel sektör yatırımları açısından fazla bir eksiği bulunmayan bu sanayi kolunun verimli ve etkin çalışabilmesi için ihtiyacı olan en temel kaynak etkin ekonomi ve tarım politikalarıdır.

Dondurulmuş gıdaların işleme ve tüketim kolaylıklarının yanında besin kayıpları yaşamaması, mevsim dışında bulunabilmesi ve sağlıklı olması, bu ürünlere olan talebi her geçen yıl artırmaktadır. Türkiye iç pazarında bu ürünlere yönelik talep henüz yeterince gelişmemiş olmakla birlikte, yapısı itibari ile yüksek gelir grubuna hitap eden bu ürünlere olan talep, gelişen bir ülke olan Türkiye'de kişi başına milli gelir düzeyinin yükselmesi nedeni ile artış potansiyeline sahiptir. Ancak bazı istisna ürünler dışında taze ürünlerin bol olarak bulunabildiği Türkiye'de tüketim alışkanlıklarının taze ürünler yönünde olması nedeni ile dondurulmuş ürünlere olan talebin artması zaman alacaktır. Türkiye gibi gelişmekte olan Tayland, Polonya, Macaristan gibi ülkelerde de durum benzer olduğundan, bu ülkeler de sektörde yoğun üretim yapmaya başlamışlardır. Bu durumda ilerleyen yıllarda fiyat rekabeti açısından bu gibi ülkeler ciddi rakipler olarak görülmelidirler.

KAYNAKÇA

- _____, Dondurulmuş Ürünler Dış Ticaret Verileri, Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, 1990-2002
- _____, Gıda Sanayi Özel İhtisas Komisyonu Raporu (Dondurulmuş Gıda Sanayi Alt Komisyon Raporu), Devlet Planlama Teşkilatı, Ankara, 2001
- _____, "İGEME Ürün Profili (Dondurulmuş Meyve ve Sebze)", T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi (İGEME), İGEME Ürün Profili, Tarım, Sayı:2, 1994, 1-21
- _____, Meyve ve Sebze İşleme Sektörü, Türkiye Vakıflar Bankası T.A.O. Planlama ve Sosyal Hizmetler Grup Müdürlüğü, 1995
- _____, "Penguen'in Flaş Ürünleri Yolda", Gıda Dergisi, Sayı: 1, 2002, 30-31
- _____, Türkiye'de ve GAP Bölgesinde Dondurulmuş-Kurutulmuş Meyve-Sebze Sektörü, T.C. Başbakanlık Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge kalkınma İdaresi Başkanlığı, Gaziantep Ticaret Odası, Gaziantep, 1999
- AKDEMİR H., Türkiye'de Dondurulmuş Meyve ve Sebze Sektörünün Gelişimi ve Geleceği Üzerine Araştırmalar, Hazine Müsteşarlığı Teşvik ve Uygulama Genel Müdürlüğü, Ankara, 1995
- ASLAN A.N., Bursa İlinde Dondurulmuş Gıda Sanayinin Ekonomik Yapı ve Sorunları, Uludağ Üniversitesi, Bursa, 1995
- BABADOĞAN G., Dondurulmuş Meyve ve Sebze Sektör Araştırması, T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi (İGEME), Ankara, 1999
- BİNGÖL Ş., Meyve İşleme Sanayinde Girdi Sorunları ve Verimlilik, Milli Prodüktivite Merkezi Yayınları, No: 485, Ankara, 1993
- ÇAKMAKÇI B.G., Dondurulmuş Meyve-Sebze Sektöründe Gelişmeler ve Beklentiler, Türkiye Sınai kalkınma Bankası, Ankara, 1994
- GÜNEŞ E. ve ALBAYRAK M. ve GÜLÇUBUK B., Türkiye'de Gıda Sanayi, Tek-İş Gıda Sendikası, Ankara, 2001
- GÜNEŞ E. ve KESKİN G., Türkiye'de Dondurulmuş Meyve ve Sebze Sanayinin Yapısı ve Gelişim Eğilimi, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Tarım Ekonomisi Bölümü, Ankara, 1999

- KARABAĞLI A. ve ALPKENT N., Türkiye ve AB’de Dondurulmuş Gıda Sanayinin Durumu ve Dış Ticaretinde Gelişmeler, Milli Prodüktivite Merkezi Yayınları, No:628, Ankara, 1998
- KARADEMİR G., Meyve ve Sebze İşleme Endüstrisinde Üretim Teknolojileri ve Projelendirme Teknikleri, Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş., 1998
- MÜFTÜĞİL N. ve YİĞİT V., Meyve ve Sebzelerin Endüstriyel Olarak Dondurulması, TÜBİTAK Marmara Bilimsel ve Endüstriyel Araştırma Enstitüsü, İstanbul, 1984
- MÜFTÜĞİL N., Dondurulmuş Meyve ve Sebze Sektöründe Hammadde Sorunları, TÜBİTAK Marmara Bilimsel ve Endüstriyel Araştırma Enstitüsü, İstanbul, 1984
- PALA M., “Kıyasıya Rekabete Zorlanan Bir Sektör: Dondurulmuş Gıda”, Gıda Teknolojisi Dergisi, Sayı:4, (Nisan 2002), 7-19
- SOFÇU Ş., Ankara ilindeki Tüketicilerin Dondurulmuş Meuve ve Sebzeler Karşısındaki Satın Alma Tutum ve Davranışları İle Sosyoekonomik Özellikleri Arasındaki ilişkinin İncelenmesi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 1996
- TEKİN Ş., Pazarlama Araştırmasında Kısa Dönemli Satış Tahmini Yöntemleri ve Dondurulmuş Gıda Tüketimi Uygulaması, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 1996
- TOSUN M., Sektörel Araştırmalar: Dondurulmuş Meyve-Sebze Sektörü, Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş., Ankara, 1999
- TUNCER A., Dondurulmuş Gıda Sanayi, Türkiye İş Bankası, İstanbul, 1999
- TÜRKKAN E., Rekabet Teorisi ve Endüstri İktisadı, Akdeniz Üniversitesi, Antalya, 2001
- ULUSOY S., Türk Dondurulmuş Meyve ve Sebze Sanayi Mevcut Durum ve Beklentiler, T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi (İGEME), Ankara, 1991
- URAS N., Gıda Sektöründe Gelişmeler ve Beklentiler, Türkiye Sınai Kalkınma Bankası, İstanbul, 1992
- YURTMAN A. ve ÇAKAR M., İsveç Dondurulmuş Sebze ve Meyve İhracat Pazar Araştırması, İstanbul Ticaret Odası, İstanbul, 2000

www.foreigntrade.gov.tr

www.hazine.gov.tr

www.igeme.gov.tr

www.ihracatdunyasi.com

www.tokayhaber.com

www.treasury.gov.tr

www.yfas.com

EKLER**Ek 1. Dondurulmuş Meyve ve Sebze Dışındaki Ürünlerin Ülkeler İtibari İle İhracatı**

Ek Tablo 1.1. 1990 Yılı Et ve Et Ürünleri İhracatı

ÜRÜN	ÜLKE	MİKTAR(KG)	DEĞER(\$)
Sığır Eti- Karkas - Yarım Karkas	Irak-Lübnan	51.200	144.250
Sığır Eti, Kemikli	Lübya	500	4.250
Sığır Eti, Kemiksiz Döş -Kaburga	KKTC	15.000	38.926
Sığır Eti, Diğer Kemiksiz Parçalar	İran- Irak-KKTC	105.445	551.354
Evcil Domuz Eti- But-Nut Parçaları	İrak	3.850	20.530
Yabani Domuz Eti	Belçika-Lüksemburg	549	6.729
Kuzu Eti- Karkas - Yarım Karkas	İrak- Suudi Arabistan	12.000	31.660
Kuzu Eti- Karkas - Yarım Karkas	İngiltere	44.160	165.791
Koyun Eti - Karkas - Yarım Karkas	İran – Irak – Kuveyt	83.860	273.726
Koyun Eti – Kısa, Ön, ¼'ler	Suudi Arabistan	6.038	12.679
Diğer Sakatatlar – Koyun Kuyruğu	Lübnan	3.750	6.000
Sığır Sakatata	KKTC	1.050	3.431
Koyun Ve Keçilerin Karaciğerleri	Lübnan – Suudi Arabistan	2.129	6.819
Koyun Ve Keçilerin Diğer Sakatata	Suudi Arabistan	3.717	7.026
İçleri Boşaltılmış %70'lik Tavuk – Horoz	KKTC	382.719	635.368
Horoz Ve Tavuklara Ait Yarım-1/4 Parçalar	KKTC	5.718	12.203
Diğer Etler Ve Yenilen Sakatatlar	İtalya	11.721	47.446
TOPLAM		733.406	1.968.188

Ek Tablo 1.2. 1990 Yılı Deniz Ürünleri İhracatı

ÜRÜN	ÜLKE	MİKTAR(KG)	DEĞER(\$)
Kurbağa Bacağı	İsviçre – İtalya – Fransa – Suriye – Yugoslavya	375.937	1.657.848
Tatlı Su Levrek Filetoları	İsviçre – İtalya – Avustralya – Fransa	65.460	449.382
Turna Balığı Filetoları	İtalya – Almanya – Fransa	9.613	48.717
Diğer Tatlı Su Balıkları Filetoları	Almanya – Fransa	3.514	12.403
Köpek Balıkları Filetoları	İtalya – Ürdün – Fransa	86.940	148.885
Fener Balıkları Filetoları	İtalya	468	2.001
Diğer Deniz Balıkları Filetoları	İsviçre – İtalya – Fransa	18.096	61.607
Yılan Balıkları	Danimarka	500	2.548
Turna Balığı	Almanya – Fransa	4.022	18.466
Diğer Tatlı Su Balıkları	Almanya	120	85
Soğuk Su Morinası Filetoları	Almanya	120	191
Diğer Morina Balıkları Filetoları	Almanya	9.600	7.758
Kıskaçsız İstakoz	İsviçre – İtalya – Avustralya	369	6041
Diğer Deniz İstakozları	İtalya – Fransa	1.982	8.070
Homerus Türü İstakoz	ABD	2.100	11.550
Pandalidae Familyasından Karidesler	İspanya – İtalya – Fransa	285.831	2.357.177
Crangon Familyasından Diğer Karidesler	İspanya – İtalya – Almanya – Irak – Yunanistan	6.025	50.295
Diğer Böcek ve Benzeri	İspanya – İtalya – Almanya – Lübnan	156.276	1.406.616
Kral Yengeci	ABD	12.937	161.258
Pavurya Türü Yengeçler	İspanya – İtalya	3.702	14.591
Diğer Yengeçler	İsviçre – Yunanistan	145	1.070
Tatlı Su İstakozu	İsviçre – İtalya – Almanya – Avusturya – Belçika – Lüksemburg – Danimarka – Fransa	152.267	1.318.337
Diğer İstakozlar	İspanya – Fransa	862	8.840
Tarak	İsviçre	100	1.004
Diğer Taraklar	İtalya – Japonya	34.849	158.999
Mürekkep Balıkları, Derin Su Sübyesi	İtalya – Almanya – Yunanistan	115.769	285.073
Mürekkep Balıkları, Diğerleri	İtalya – Avusturya – Yunanistan	150.242	351.473
Ahtapotlar	İsviçre – İtalya – Almanya – Hollanda – Irak – Yunanistan	182.683	708.716
Tarak Cinsinden Kabuklu Havyamlar	İtalya	5.000	14.940
Suda Yaşayan Diğer Omurgasız Hayvanlar	Kore – Tayvan	394.743	1.430.314
TOPLAM		2.080.272	10.704.255

Ek Tablo 1.3. 1990 Yılı Unlu Mamuller İhracatı

ÜRÜN	ÜLKE	MİKTAR(KG)	DEĞER(\$)
Kakao Müstahzarları	Irak – Lübnan – Suudi Arabistan	6.289	15.446
Diğer Çikolatalı mamuller	ABD – KKTC – Lübnan – Romanya	187.646	563.751
Makarna (Pişirilmiş)	İsveç – Ürdün – Almanya – Belçika – Lüksemburg – Danimarka – Hollanda – KKTC – Lübnan – Suudi Arabistan	111.490	57.776
Makarna (Diğer)	İsveç – Belçika – Lüksemburg – Fransa – Hollanda – Irak – Lübnan – Suudi Arabistan	100.816	45.889
TOPLAM		406.241	682.862

Ek Tablo 1.4. 1991 Yılı Et ve Et Ürünleri İhracatı

ÜRÜN	ÜLKE	MİKTAR(KG)	DEĞER(\$)
Sığır Eti- Karkas - Yarım Karkas	KKTC – SSCB	15.090	62.796
Sığır Eti, Kemiksiz Döş -Kaburga	KKTC	160	2.121
Sığır Eti, Diğer Kemiksiz Parçalar	İran - KKTC	26.817	214.042
Kuzu Eti- Karkas - Yarım Karkas	Suudi Arabistan	3.000	9.300
İçleri Boşaltılmış %70'lik Tavuk – Horoz	KKTC	777.630	428.350
Diğer Etler, Yenilen Sakatatlar	İtalya	23.122	80.383
TOPLAM		845.819	796.992

Ek Tablo 1.5. 1991 Yılı Deniz Ürünleri İhracatı

ÜRÜN	ÜLKE	MİKTAR(KG)	DEĞER(\$)
Kurbağa Bacağı	İsviçre – İtalya – Fransa	215.351	958.254
Tatlı Su Levrek Filetoları	İsviçre – İsveç - İtalya – Avustralya – Fransa – Almanya – Avusturya – Belçika – Lüksemburg – Danimarka	235.415	1.357.378
Sazan Filetoları	İtalya	13.026	46.210
Diğer Tatlı Su Balıkları Filetoları	İtalya – Avusturya	5.100	30.837
Köpek Balıkları Filetoları	Ürdün	728	2.184
Fener Balıkları Filetoları	İtalya – Yunanistan	6.000	24.232
Diğer Deniz Balıkları Filetoları	Avustralya	200	1.285
Yılan Balıkları	İtalya	3.305	15.948
Ton Balığı	Almanya – İtalya	32.160	198.689
Diğer Tatlı Su Balıkları	Almanya	3.000	43.383
Kıskaçsız İstakoz	İtalya – Avustralya	23	298
Crangon Familyasından Diğer Karidesler	İtalya	31.690	182.907
Diğer Karidesler	İspanya – İtalya – Almanya – Lübnan	55.778	411.946
Tatlı Su İstakozu	İtalya – Almanya – Belçika – Lüksemburg– Danimarka – Fransa	153.900	1.143.117
Diğer Kabuklu Hayvanlar	Almanya	7.000	9.565
Müreккеp Balıkları, Derin Su Sübyesi	İtalya – Yunanistan	33.140	75.279
Müreккеp Balıkları, Diğerleri	İtalya – Avusturya – Yunanistan	40.650	95.006
Ahtapotlar	İsviçre – İtalya – İngiltere - Yunanistan	282.193	998.086
Suda Yaşayan Diğer Omurgasız Hayvanlar	G. Afrika – Kore – Japonya – Pakistan – Tayvan	681.600	2.633.091
TOPLAM		1.800.259	8.227.695

Ek Tablo 1.6. 1991 Yılı Unlu Mamuller İhracatı

ÜRÜN	ÜLKE	MİKTAR(KG)	DEĞER(\$)
Kakaolu Hazır Gıdalar	Almanya – Bulgaristan – Macaristan – Nijerya – Polonya – Romanya – SSCB	83.816	162.787
Diğer Kakaolu Hazır Gıdalar	Almanya – Irak – KKTC – Polonya – Romanya – Suudi Arabistan	234.452	525.612
Çikolatalı Mamuller	Avusturya – Bulgaristan – Irak – KKTC – Polonya – Romanya – Suudi Arabistan	231.735	588.200
Makarna (Balıklı)	Almanya	3.000	1.460
Makarna (Sosisli)	Avusturya – Irak	25.300	9.511
Makarna (Pişirilmiş)	Ürdün – Almanya – Belçika – Lüksemburg – Hollanda – KKTC – Lübnan – Suudi Arabistan	80.689	38.089
TOPLAM		658.992	1.325.659

Ek Tablo 1.7. 1992 Yılı Et ve Et Ürünleri İhracatı

ÜRÜN	ÜLKE	MİKTAR(KG)	DEĞER(\$)
Siğir Eti- Karkas - Yarım Karkas	Suudi Arabistan	80.050	326.565
Siğir Eti- Karkas ¼'lük	ABD – Azerbaycan – Hollanda	292.815	1.156.616
Siğir Eti, Diğer Kemiksiz Parçalar	İran – KKTC	22.627	229.653
Yabani Domuz Eti	Almanya	19.065	18.176
Koyun Eti - Karkas - Yarım Karkas	Ürdün – Lübnan	17.230	64.586
At – Eşek – Katır – Bardo	Fransa	12.000	50.997
Siğir Dili	KKTC – Polonya	9.950	27.161
Koyun Kuyruğu	Lübnan – Ürdün – Kuveyt	31.046	98.729
Koyun Ve Keçilerin Karaciğerleri	Lübnan	500	1.000
Koyun Ve Keçilerin Diğer Sakatları	Lübnan	1.000	2.000
İçleri Boşaltılmış %70'lik Tavuk – Horoz	KKTC	471.296	876.062
Diğer Etler Ve Yenilen Sakatlar	İspanya – İtalya	25.394	117.918
TOPLAM		982.973	2.969.463

Ek Tablo 1.8. 1992 Yılı Deniz Ürünleri İhracatı

ÜRÜN	ÜLKE	MİKTAR(KG)	DEĞER(\$)
Kurbağa Bacağı	İsviçre – İtalya – Fransa – Lübnan	113.156	517.604
Tatlı Su Levrek Filetoları	İsviçre – İtalya – Avusturya	87.248	639.819
Alabalık Filetoları	Belçika – Lüksemburg – Danimarka – Hollanda	59.875	505.968
Köpek Balıkları Filetoları	Ürdün	600	1.200
Fener Balıkları Filetoları	İtalya	3.600	12.323
Diğer Deniz Balıkları Filetoları	İtalya	7.628	28.583
Ton Balığı Filetoları	KKTC	790	2.010
Diğer Morina Balıkları Filetoları	Nijerya	153	5.923
Kıskaçsız İstakoz	İtalya	168	1.630
Pandalidae Familyasından Karidesler	Yunanistan	500	1.659
Crangon Familyasından Diğer Karidesler	İtalya – Bulgaristan	73.398	359.948
Diğer Karidesler	İspanya – İtalya – Almanya – Fransa	125.218	588.811
Pavurya Türü Yengeçler	İtalya	2.547	19.643
Diğer Yengeçler	İngiltere – İtalya	950	6.693
Tatlı Su İstakozu	İtalya – Almanya – Avusturya – Belçika – Lüksemburg – Fransa	157.826	1.354.364
Crustaces Denilen Diğer Kabuklu Hayvanlar	Almanya	9.830	15.303
Crangon Türü Karides	İspanya – İtalya – Almanya – Lübnan – Suriye	7.625	16.165
Mürekkep Balıkları, Derin Su Sübyesi	İtalya – Fransa – KKTC – Yunanistan	14.583	32.723
Mürekkep Balıkları, Diğerleri	İtalya – Yunanistan	53.256	100.650
Diğer Kalamaryalar	İtalya – Yunanistan	12.495	27.462
Ahtapotlar	İtalya – İsviçre – Almanya – Fransa – Hollanda – Yunanistan	112.504	402.804
Suda Yaşayan Diğer Omurgasız Hayvanlar	İspanya – Ürdün – ABD – Almanya – G. Afrika – Kore – Japonya – Tayvan	722.547	3.266.920
TOPLAM		1.566.497	7.908.205

Ek Tablo 1.9. 1992 Yılı Unlu Mamuller İhracatı

ÜRÜN	ÜLKE	MİKTAR(KG)	DEĞER(\$)
Kakaolu Hazır Gıdalar	Çek Cumhuriyeti – İsveç – Özbekistan – Arnavutluk – Bulgaristan – Gürcistan – KKTC – Katar – Macaristan – Romanya – Rusya – Ukrayna	246.252	619.279
Diğer Kakaolu Hazır Gıdalar	İran – Almanya – Arnavutluk – Azerbaycan – Irak – Kazakistan – Lübnan – Romanya – Rusya	541.574	1.090.697
Çikolatalı Mamuller	Özbekistan – Ürdün – ABD – Almanya – Arnavutluk – Avustralya – Azerbaycan – Bulgaristan – G. Afrika – Gürcistan – Irak – KKTC – Macaristan – Malta – Romanya – Rusya – Ukrayna – Yugoslavya	811.405	1.861.688
Makarna (Balıklı)	Almanya – İran	123.100	62.244
Makarna (Et ve Sakatlı)	KKTC	2.080	3.533
Makarna (Sosisli)	Avustralya – Belçika – Lüksemburg	8.700	3.835
Makarna (Pişirilmiş)	Avusturya – Rusya	1.200	594
Diğer Dondurulmuş Makarnalar	İran – Almanya – Avusturya – Belçika – Lüksemburg – Hollanda – KKTC – Romanya	75.720	38.455
TOPLAM		1.810.031	3.061.046

Ek Tablo 1.10. 1993 Yılı Et ve Et Ürünleri İhracatı

ÜRÜN	ÜLKE	MİKTAR(KG)	DEĞER(\$)
Sığır Eti – Karkas – ¼ Karkas	Azerbaycan – Rusya	612.903	2.494.282
Sığır Eti, Diğer Kemiksiz Parçalar	İran – Azerbaycan – KKTC	30.513	291.259
Sığır Karaciğerleri	Almanya	1.850	11.221
Koyun Kuyruğu	Lübnan	20.388	46.923
Sığır Sakatları	Almanya	4.035	16.128
İçleri Boşaltılmış %70'lik Tavuk – Horoz	KKTC	650.000	1.159.662
Horoz Ve Tavuklara Ait Diğer Kemikli Parçalar	Hong – Kong	25.000	10.500
Diğer Etler Ve Yenilen Sakatlar	İspanya – Fransa	29.544	129.182
TOPLAM		1.374.233	4.159.157

Ek Tablo 1.11. 1993 Yılı Deniz Ürünleri İhracatı

ÜRÜN	ÜLKE	MİKTAR(KG)	DEĞER(\$)
Kurbağa Bacağı	İsviçre – İtalya – Fransa – Lübnan	154.114	647.682
Tatlı Su Levrek Filetoları	İsviçre – İtalya – Avusturya – Almanya – Fransa – Hollanda	174.870	1.081.002
Alabalık Filetoları	Almanya – Belçika – Lüksemburg – Danimarka – Hollanda	71.822	552.233
Diğer Tatlı Su Filetoları	İtalya	495	1.238
Fener Balıkları Filetoları	İtalya – Yunanistan	8.835	22.035
Diğer Deniz Balıkları Filetoları	Fransa	14.740	23.620
Ton Balığı Filetoları	KKTC	4.673	8.704
Pasifik Morinası Filetoları	İtalya	3.000	5.550
Tatlı Su Levreği	İtalya – Avusturya – Fransa	13.400	104.751
Pandalidae Familyasından Karidesler	İspanya – KKTC	3.584	22.891
Crangon Familyasından Diğer Karidesler	İspanya – İtalya – Fransa – KKTC – Lübnan – Türkmenistan	65.115	333.550
Diğer Karidesler	İspanya – İtalya – KKTC – Lübnan	328.858	1.407.607
Diğer Yengeçler	Fransa	450	2.954
Tatlı Su İstakozu	İtalya – Almanya – Belçika – Lüksemburg – Fransa – Hollanda	180.075	1.115.991
Crustacea Denilen Diğer Kabuklu Hayvanlar	Almanya	5.920	9.061
Mürekkep Balıkları, Derin Su Sübyesi	İtalya – Avusturya – KKTC – Yunanistan	75.020	199.613
Mürekkep Balıkları, Diğerleri	İtalya – Yunanistan – Avusturya – KKTC – Lübnan	66.170	144.639
Diğer Kalamarlar	İtalya	2.400	5.484
Ahtapotlar	İtalya – İsviçre – Hollanda – Yunanistan	179.643	555.047
Tarak Cinsinden Kabuklu Hayvanlar	KKTC	20.000	11.089
Suda Yaşayan Diğer Omurgasız Hayvanlar	İspanya – Kore – Japonya – Tayvan	542.520	2.328.452
TOPLAM		1.915.704	8.583.193

Ek Tablo 1.12. 1993 Yılı Unlu Mamuller İhracatı

ÜRÜN	ÜLKE	MİKTAR(KG)	DEĞER(\$)
Kakaolu Hazır Gıdalar	Özbekistan – Arnavutluk – Bulgaristan – Gürcistan – Macaristan – Romanya – Rusya – Ukrayna – Irak – S. Arabistan – Kazakistan – ABD – Danimarka	554.211	878.256
Diğer Kakaolu Hazır Gıdalar	Arnavutluk – Azerbaycan – Irak – Romanya – Rusya – Bulgaristan – Danimarka – Gürcistan – Kırgızistan – Makedonya – Türkmenistan – Ukrayna	1.227.491	2.370.579
Çikolatalı Mamuller	Özbekistan – ABD – Arnavutluk – Azerbaycan – Bulgaristan – Gürcistan – Irak – KKTC – Romanya – Rusya – Ukrayna – Çek Cumhuriyeti – Kazakistan – Kırgızistan – Lübnan – Makedonya – S. Arabistan	773.080	1.764.441
Makarna (Sosisli)	Almanya – Hollanda	1.340	601
Makarna (Pişirilmiş)	İngiltere – S. Arabistan	612	378
Diğer Dondurulmuş Makarnalar	İngiltere – Lübnan	7.000	3.178
TOPLAM		2.563.734	5.017.433

Ek Tablo 1.13. 1994 Yılı Et ve Et Ürünleri İhracatı

ÜRÜN	ÜLKE	MİKTAR(KG)	DEĞER(\$)
Sığır Eti - Karkas - Yarım Karkas	Kes. Ve Bil.	660	2.610
Sığır Eti – Karkas – ¼'lik	Özbekistan – Kes. Ve Bil.	550	3.246
Sığır Eti, Diğer Kemiksiz Parçalar	İran – KKTC – Özbekistan – Fransa	13.305	78.388
Sığır Sakatları	Almanya – Yeni Zelanda	2.470	16.811
Koyun Ve Keçilerin Karaciğerleri	Suudi Arabistan	4.475	10.044
Koyun Ve Keçilerin Diğer Sakatları	Lübnan	2.500	2.000
İçleri Boşaltılmış %70'lik Tavuk – Horoz	KKTC – Azerbaycan – Bahreyn – Bosna-Hersek – Bulgaristan – Fransa – Gürcistan – Hırvatistan – Kuveyt – Makedonya – Romanya – Rusya – Ukrayna	5.042.384	5.221.534
Horoz Ve Tavuklara Ait Yarım-1/4 Parçalar	Azerbaycan – Makedonya	19.006	19.326
Horoz ve Tavuklara Ait Diğer Sakatlar	Makedonya	3.007	3.007
Horoz ve Tavuklara Ait Göğüs	Bahreyn – Makedonya	18.510	39.117
Horoz ve Tavuklara Ait But Parçaları	Arnavutluk – Bahreyn – Bulgaristan – Gürcistan – Irak – Makedonya – Rusya	495.484	468.695
Horoz ve Tavuklara Ait Diğer Kemikli Parçalar	Çin – Hong-Kong – Tayvan	127.400	65.310
Horoz ve Tavuk Sakatları	Çin – Hong-Kong – Tayvan – Makedonya	123.168	53.972
Diğer Kümes Hayvanlarının Karaciğerleri	Arnavutluk – Bahreyn – Makedonya	31.526	28.226
Diğer Etler, Yenilen Sakatlar	İtalya – Fransa	35.892	143.821
TOPLAM		5.920.337	6.156.107

Ek Tablo 1.14. 1994 Yılı Deniz Ürünleri İhracatı

ÜRÜN	ÜLKE	MİKTAR(KG)	DEĞER(\$)
Kurbağa Bacağı	İsviçre – İtalya – Fransa – Lübnan – Belçika – Lüksemburg	231.412	704.213
Tatlı Su Levrek Filetoları	İsviçre – İtalya – Avusturya – Almanya – Fransa – Hollanda – İsveç – ABD – Belçika – Lüksemburg – G. Kore – Macaristan – Polonya	503.512	2.029.964
Alabalık Filetoları	Almanya – Belçika – Lüksemburg – Hollanda – İngiltere	162.206	1.266.233
Pasifik Morinası Filetosu	Fransa	18.000	35.226
Diğer Morina Filetoları	ABD	19.375	19.665
Berlamlar Fileto	Yunanistan	2.955	6.796
Mahmuzlu Camgöz ve Kedi Balığı Filetosu	Belçika – Lüksemburg – Fransa	45.640	69.827
Köpekbalığı Filetosu	İtalya – Fransa	14.850	23.063
Diğer Deniz Balıkları Filetoları	Fransa – İtalya	3.260	6.415
Yılan Balığı Filetoları	Almanya	980	6.831
Kıskaçsız İstakoz	İtalya – Avusturya	3.420	27.130
Pandalidae Familyasından Karidesler	İspanya	9.496	59.580
Crangon Familyasından Diğer Karidesler	İspanya – İtalya – Fransa – KKTC – Lübnan – Türkmenistan – Özbekistan	113.404	668.686
Diğer Karidesler	İspanya – İtalya – KKTC – Lübnan – Türkmenistan – Yunanistan	492.307	2.608.595
Pavurya Türü Yengeçler	İtalya	3.835	28.788
Tatlı Su İstakozu	İspanya – İtalya – Almanya – Avusturya – Belçika – Lüksemburg – Fransa	113.208	645.440
Norveç İstakozu	İtalya	4.896	20.159
Crustaces Denilen Diğer Kabuklu Hayvanlar	İtalya	4.801	6.255
Mürekkep Balıkları, Derin Su Sübyesi	İtalya – Avusturya – KKTC – Yunanistan – Almanya – Malta	243.742	579.663
Mürekkep Balıkları, Diğerleri	İtalya – Yunanistan – Avusturya – KKTC – Lübnan	72.468	145.035
Avrupa Kalamarı	Türkmenistan	200	2.600
Ahtapotlar	İtalya – İsviçre – Hollanda – Yunanistan – İspanya – Almanya – Malta – Türkmenistan	474.981	1.292.168
Suda Yaşayan Diğer Omurgasız Hayvanlar	Kore – Japonya – Tayvan – İrlanda – G. Afrika	1.374.920	5.213.571
TOPLAM		3.913.868	15.465.903

Ek Tablo 1.15. 1994 Yılı Unlu Mamuller İhracatı

ÜRÜN	ÜLKE	MİKTAR(KG)	DEĞER(\$)
Kakaolu Hazır Gıdalar	Özbekistan – Romanya – Rusya – Ukrayna – Irak – Kazakistan – Belçika – Lüksemburg – KKTC – Libya – Türkmenistan	83.989	230.060
Diğer Kakaolu Hazır Gıdalar	Arnavutluk – Azerbaycan – Irak – Romanya – Rusya – Bulgaristan – Gürcistan – Kırgızistan – Makedonya – Türkmenistan – Ukrayna – İran – Özbekistan – ABD – Almanya – Hırvatistan – KKTC – Kazakistan – Macaristan – S. Arabistan – Tacikistan	1.372.225	2.463.187
Çikolatalı Mamuller	Özbekistan – Arnavutluk – Azerbaycan – Bulgaristan – Gürcistan – Irak – KKTC – Romanya – Rusya – Kazakistan – Kırgızistan – S. Arabistan – İran – İsrail – Ürdün – BAE – Kuveyt – Tacikistan	485.795	1.267.279
Makarna (Et ve Sakatlı)	KKTC	10.100	4.645
Makarna (Pişirilmiş)	S. Arabistan – Gürcistan – Rusya	1.200	945
Diğer Dondurulmuş Makarnalar	KKTC – Libya – Rusya	74.280	36.606
TOPLAM		2.027.589	4.002.722

Ek Tablo 1.16. 1995 Yılı Et ve Et Ürünleri İhracatı

ÜRÜN	ÜLKE	MİKTAR(KG)	DEĞER(\$)
Sığır Eti, Diğer Kemiksiz Parçalar	İran – KKTC – Özbekistan – Kuveyt – Azerbaycan	11.360	106.057
Sığır Sakatı	İtalya – Avusturya – Fransa	2.050	12.107
İçleri Boşaltılmış %70'lik Tavuk – Horoz	KKTC – Azerbaycan – İran – Kuveyt – Makedonya – Romanya – Rusya	1.389.684	2.078.534
Horoz Ve Tavuklara Ait Yarım-1/4 Parçalar	Makedonya	13.553	20.696
Horoz Ve Tavuklara Ait Bütün Kanatlar	KKTC	747	2.482
Horoz Ve Tavuklara Ait Sırt,Boyun Vb.	Romanya	4.287	3.028
Horoz ve Tavuklara Ait Göğüs	KKTC– Makedonya – Romanya	16.244	38.881
Horoz ve Tavuklara Ait But Parçaları	KKTC – Makedonya – Romanya	22.394	42.805
Horoz ve Tavuklara Ait Diğer Kemikli Parçalar	Çin – Hong-Kong – Azerbaycan – KKTC	2.242.082	1.268.447
Horoz ve Tavuk Sakatı	Çin – Hong-Kong – Romanya – Makedonya	180.776	90.888
Diğer Kümes Hayvanlarının Karaciğerleri	Makedonya	6.662	7.666
Diğer Etler, Yenilen Sakatlar	İtalya – Fransa	12.487	70.718
TOPLAM		3.902.326	3.742.309

Ek Tablo 1.17. 1995 Yılı Deniz Ürünleri İhracatı

ÜRÜN	ÜLKE	MİKTAR(KG)	DEĞER(\$)
Kurbağa Bacağı	İsviçre – İtalya – Fransa – İsveç	203.952	793.961
Tatlı Su Levrek Filetoları	İsviçre – İtalya – Avusturya – Almanya – Fransa – Hollanda – İsveç – ABD – Belçika – Lüksemburg – Macaristan – Polonya – Türkmenistan – Kanada	665.399	3.608.294
Alabalık Filetoları	Hollanda	129.996	983.956
Ton Balığı Filetoları	İngiltere	2.120	5.952
Berlamlar Fileto	KKTC	5.750	14.850
Mahmuzlu Camgöz ve Kedi Balığı Filetosu	İtalya	14.240	24.708
Köpekbalığı Filetosu	İtalya – Ürdün	9.820	20.055
Diğer Deniz Balıkları Filetoları	İtalya	5.760	15.774
Yılan Balığı Filetoları	Hollanda	3.660	53.415
Pandalidae Familyasından Karidesler	İtalya	15.730	92.032
Crangon Familyasından Diğer Karidesler	İspanya – İtalya – Türkmenistan	18.765	119.567
Diğer Karidesler	İspanya – İtalya – Türkmenistan – Belçika – Lüksemburg	61.215	541.474
Pavurya Türü Yengeçler	İtalya	535	2.966
Tatlı Su Istakozu	İtalya – Almanya – Fransa – Yunanistan	34.240	149.510
Norveç Istakozu	İtalya	13.556	101.702
Böcek, Diğer Deniz Istakozları	İtalya – Fransa	3.621	34.508
Crustaces Denilen Diğer Kabuklu Hayvanlar	İngiltere – İspanya – İtalya – Fransa – Yunanistan	15.287	57.604
Mürekkep Balıkları, Derin Su Sübyesi	İspanya – Avusturya – KKTC – Yunanistan – Almanya – İsviçre – Ürdün	74.868	273.276
Mürekkep Balıkları, Diğerleri	İtalya – Yunanistan – KKTC	83.618	274.155
Akdeniz Kalamarı	Türkmenistan	222	3.385
Ahtapotlar	İtalya – İsviçre – Yunanistan – İspanya – Almanya – KKTC	571.768	2.683.710
Suda Yaşayan Diğer Omurgasız Hayvanlar	Kore – İtalya – Hollanda – Tayvan – Tayvan – Japonya	1.703.986	8.864.083
TOPLAM		3.638.108	18.718.937

Ek Tablo 1.18. 1995 Yılı Unlu Mamuller İhracatı

ÜRÜN	ÜLKE	MİKTAR(KG)	DEĞER(\$)
Kakaolu Hazır Gıdalar	Azerbaycan – Kırgızistan – Özbekistan – Kazakistan – Libya – Türkmenistan – Lübnan – Makedonya – Moğolistan – Singapur	114.049	200.012
Diğer Kakaolu Hazır Gıdalar	Arnavutluk – Azerbaycan – Irak – Romanya – Rusya – Bulgaristan – Gürcistan – Kırgızistan – Türkmenistan – İran – Özbekistan – Almanya – Kazakistan – İsrail – İsveç – Belçika – Lüksemburg – Beyaz Rusya – Bosna-Hersek – Libya – Lübnan – Moğolistan – Sudan	3.140.438	6.003.883
Çikolatalı Mamuller	Özbekistan – Arnavutluk – Azerbaycan – Bulgaristan – Gürcistan – KKTC – Romanya – Rusya – Kazakistan – Kırgızistan – S. Arabistan – İsrail – BAE – Kuveyt – Tacikistan – Çek Cum. – İspanya – Almanya – Rusya – Libya – Makedonya – Türkmenistan – Ukrayna	1.307.557	3.115.193
Makarna (Balıklı)	Irak	50.000	27.300
Makarna (Sosisli)	Kazakistan	9.000	4.680
Makarna (Pişirilmiş)	Rusya – ABD – Almanya – Lübnan	31.900	14.540
Diğer Dondurulmuş Makarnalar	Rusya	33.200	24.280
TOPLAM		4.686.144	9.389.888

Ek Tablo 1.19. 1996 Yılı Et ve Et Ürünleri İhracatı

ÜRÜN	ÜLKE	MİKTAR(KG)	DEĞER(\$)
Sığır Eti - Karkas - Yarım Karkas	S. Arabistan	11.750	58.750
Sığır Eti – Diğer Kemikli Parçalar	Azerbaycan	829	2.480
Sığır Eti, Diğer Kemiksiz Parçalar	KKTC – Rusya	66.124	204.138
Domuz Eti – Karkas – Yarım Karkas	Kuveyt	1.000	3.800
Domuz Eti (Diğer)	Azerbaycan – Kazakistan	1.873	8.858
Kuzu Eti – Karkas – Yarım Karkas	Gabon – Kuveyt – S. Arabistan	89.094	351.358
Kuzu Eti (Kemiksiz)	S. Arabistan	8.500	39.950
Koyun Eti (Kemiksiz)	Kazakistan	1.500	7.562
Horoz ve Tavuk (Bütün Kanatlar)	Fransa – KKTC – Yunanistan	2.800	6.076
Horoz ve Tavuklara Ait Göğüs	Azerbaycan – KKTC – Makedonya	21.531	50.908
Horoz ve Tavuklara Ait But Parçaları	Özbekistan – Azerbaycan – Romanya – KKTC	161.776	342.654
Horoz ve Tavuklara Ait Diğer Kemikli Parçalar	Azerbaycan – Hong-Kong – Makedonya	33.429	13.168
Horoz ve Tavuk Karaciğeri	Fransa – KKTC – Romanya	56.191	69.837
Horoz ve Tavuk Sakatları	Çin – Azerbaycan – Hong-Kong	3.669.053	2.035.039
Kümes Hayvanlarının Diğer Sakatları	Romanya – Tayland	15.803	12.883
TOPLAM		4.141.253	3.207.461

Ek Tablo 1.20. 1996 Yılı Deniz Ürünleri İhracatı

ÜRÜN	ÜLKE	MİKTAR(KG)	DEĞER(\$)
Kurbağa Bacağı	İsviçre – İtalya – Fransa – Belçika-Lüksemburg – Lübnan	138.296	637.686
Tatlı Su Levrek Filetoları	İsviçre – İtalya – Almanya – Fransa – Hollanda – İsveç – ABD – Belçika – Lüksemburg – Macaristan – Kanada – Kazakistan – İspanya	210.036	1.085.207
Alabalık Filetoları	Hollanda – Belçika – Ege Serbest Bölgesi	62.672	410.212
Mahmuzlu Camgöz ve Kedi Balığı Filetosu	Yunanistan	1.160	2.043
Diğer Tatlı Su Balıkları Filetoları	İtalya – ABD	13.500	98.881
Bakalyaro Filetoları	İspanya – KKTC – Yunanistan	1.995	9.966
Boz Camgöz Filetoları	İtalya	6.636	16.401
İstakozlar	İtalya – Fransa	3.268	28.011
Çalı Karidesi	Lübnan	4.420	4.581
Crangon Familyasından Diğer Karidesler	İspanya – İtalya – Azerbaycan – KKTC – Kazakistan – Lübnan	6.646	38.685
Diğer Karidesler	İtalya – İspanya – Ürdün – Fransa – Japonya – KKTC – Kazakistan – Lübnan – Yunanistan	167.758	1.150.228
Pavurya Türü Yengeçler	İtalya	5.389	51.737
Diğer Yengeçler	İtalya – Etiyopya	1.209	6.883
İstiridyeler	İspanya – İtalya – Fransa	3.552	50.298
Küçük Mürekkkep Balıkları	İtalya – Yunanistan – İsviçre	10.250	30.991
Diğer Mürekkkep Balıkları	İtalya – Ürdün – Fransa – Japonya – Lübnan – Yunanistan	52.128	127.659
Ahtapotlar	İtalya – İsviçre – Yunanistan – İspanya – KKTC – Fransa	487.494	2.485.129
Akdeniz Kalamarı	İtalya – Kazakistan	290	2.087
Suda Yaşayan Diğer Omurgasız Hayvanlar	ABD – Belçika – Lüksemburg – G. Kore – Japonya – Tayland – Tayvan	1.305.771	5.571.119
TOPLAM		2.482.470	11.807.804

Ek Tablo 1.21. 1996 Yılı Unlu Mamuller İhracatı

ÜRÜN	ÜLKE	MİKTAR(KG)	DEĞER(\$)
Kakao/Çikolata İçeren Gıda Müstahzarları	Azerbaycan – Kırgızistan – Özbekistan – Kazakistan – Türkmenistan – Moğolistan – İran – İsrail – Ürdün – Almanya – Arnavutluk – Avustralya – BAE – Rusya – Fransa – Irak – KKTC – Macaristan – Moldova – Ukrayna – Yugoslavya	3.310.803	5.919.773
Diğer Çikolata ve Çikolata Mamulleri	Arnavutluk – Azerbaycan – Irak – Romanya – Rusya – Bulgaristan – Gürcistan – Kırgızistan – Türkmenistan – İran – Özbekistan – Kazakistan – İsrail – Belçika – Lüksemburg – Beyaz Rusya – Bosna-Hersek – Litvanya – Lübnan – Çin – Çek Cum. – Ürdün – Bahreyn – Ege Ser Böl – KKTC – Makedonya – Moldova – Slovenya – S. Arabistan – Tacikistan – Trabzon Ser Böl – Ukrayna – Yugoslavya	4.972.066	9.439.111
Makarna (Etili)	Almanya – Fransa	2.490	6.391
Makarna (Balıklı)	ABD – Angola – Rusya	340.220	192.325
Makarna (Sosisli)	İngiltere – Özbekistan – Almanya – Arnavutluk Azerbaycan – Belçika – Lüksemburg – Brezilya – Bulgaristan – Filipinler – Fransa – Gürcistan – Hollanda – Hong-Kong – Irak – KKTC – Kanada – Libya – Makedonya – Norveç – Rusya – Slovenya – Tayvan – Ukrayna – Yeni Zelanda	6.343.407	3.801.740
Makarna (Pişirilmiş)	Rusya – S. Arabistan	1.150	617
Diğer Dondurulmuş Makarnalar	Rusya – Özbekistan – Almanya – Gürcistan – KKTC – Kazakistan – Libya – Lübnan	204.855	136.170
TOPLAM		15.174.991	19.496.127

Ek Tablo 1.22. 1997 Yılı Et ve Et Ürünleri İhracatı

ÜRÜN	ÜLKE	MİKTAR(KG)	DEĞER(\$)
Siğir Eti, Diğer Kemiksiz Parçalar	KKTC – Özbekistan – Macaristan	1.473	11.296
Domuz Eti – Karkas – Yarım Karkas	Gürcistan	400	2.400
Kuzu Eti – Karkas – Yarım Karkas	Kuveyt – S. Arabistan	84.566	375.995
Koyun Eti – Karkas – Yarım Karkas	S. Arabistan	8.600	36.120
Koyun Eti (Kemikli)	Özbekistan	700	3.056
Diğer Siğir Sakatları	Hong-Kong	2.600	5.200
Horoz ve Tavuk (Bütün Kanatlar)	Azerbaycan – Bulgaristan – Hong-Kong	25.314	12.912
Horoz ve Tavuklara Ait Göğüs	Azerbaycan – KKTC – Makedonya – Bulgaristan – Romanya	63.298	166.119
Horoz ve Tavuklara Ait But Parçaları	Özbekistan – Azerbaycan – Romanya – Bulgaristan	94.926	179.483
Horoz ve Tavuklara Ait Diğer Kemikli Parçalar	Azerbaycan – Hong-Kong – Makedonya – Çin – Bulgaristan – KKTC – Ukrayna	2.413.645	1.167.144
Horoz ve Tavuk Karaciğeri	Fransa – Romanya – Özbekistan – Azerbaycan – Bulgaristan	185.498	229.296
Horoz ve Tavuk Sakatları	Çin – Azerbaycan – Hong-Kong – Bulgaristan – KKTC	3.743.997	2.037.780
Kümes Hayvanlarının Karaciğerleri	Romanya	9.270	17.480
Bıldırcın	Azerbaycan	924	7.751
TOPLAM		6.635.211	4.252.032

Ek Tablo 1.23. 1997 Yılı Deniz Ürünleri İhracatı

ÜRÜN	ÜLKE	MİKTAR(KG)	DEĞER(\$)
Kurbağa Bacağı	İsviçre – İtalya – Fransa – Belçika-Lüksemburg – Lübnan – İspanya – Avusturya – Macaristan – Suriye	251.835	984.959
Tatlı Su Levrek Filetoları	İsviçre – İtalya – Almanya – Fransa – Hollanda – İsveç – ABD – Belçika – Lüksemburg – Macaristan – Kanada – İspanya – Özbekistan	491.167	2.474.156
Alabalık Filetoları	Hollanda – Belçika – Ege Serbest Bölgesi – Macaristan – Özbekistan – Avusturya	92.469	549.815
Mahmuzlu Camgöz ve Kedi Balığı Filetosu	Yunanistan	800	2.400
Diğer Tatlı Su Balıkları Filetoları	ABD – İspanya – Almanya – Belçika-Lüksemburg – KKTC	50.777	239.926
Pasifik-Atlantik Tuna Salmanlarının Filetoları	Özbekistan	784	7.135
Yılan Balığı Filetoları	Fransa	1.000	3.772
Uskumru Filetoları	KKTC – İrlanda – Özbekistan	2.340	10.725
Sığ Su Barlem Filetoları	KKTC	1.275	6.861
Boz Camgöz Filetoları	İtalya	23.927	74.068
Diğer Balık Filetoları	İspanya – Fransa – Kazakistan	14.515	44.181
Diğer Deniz İstakozları	İspanya	744	3.923
Diğer İstakozlar	İtalya – Fransa – İspanya – Azerbaycan – Lübnan	10.515	45.465
Pandalidae Familyasından Karidesler	İspanya – İtalya	25.651	212.318
Çalı Karidesi	İspanya – Lübnan	12.330	166.626
Crangon Familyasından Diğer Karidesler	İspanya – İtalya – Azerbaycan – KKTC – Rusya – Lübnan	20.684	69.291
Pembe Derin Su Karidesi	İspanya – İtalya – Almanya – Fransa – Lübnan – Yunanistan	183.030	1.404.247
Diğer Karidesler	İtalya – İspanya – Lübnan – Yunanistan	49.518	338.201
Pavurya Türü Yengeçler	İtalya – Lübnan	2.933	26.765
Diğer Yengeçler	İtalya – Lübnan – İsviçre – İspanya	4.054	17.580
Kral ,Tabak, Mavi Türü Yengeçler	Fransa – Lübnan – Macaristan	3.680	8.486
İstiridyeler	İspanya – İtalya – Yunanistan	37.000	53.616
Küçük Mürekkep Balıkları	İtalya – Yunanistan – İsviçre	9.788	29.211
Diğer Derin Su Sübyeleri	İrlanda – İspanya – İsviçre – İtalya – Özbekistan – KKTC – Avusturya – Yunanistan	145.824	438.042
Diğer Mürekkep Balıkları	İtalya –Fransa –Mısır– Lübnan – Yunanistan – İspanya	223.015	645.062
Ahtapotlar	İtalya – İsviçre – Yunanistan – İspanya – KKTC – Fransa – İngiltere	643.811	3.175.397
Akdeniz Kalamarı	İspanya – Özbekistan – Yunanistan	5.510	40.044
Suda Yaşayan Diğer Omurgasız Hayvanlar	Yunanistan– Belçika – Lüksemburg – G. Kore – Japonya –Tayvan	1.334.304	6.314.182
TOPLAM		3.643.280	17.386.454

Ek Tablo 1.24. 1997 Yılı Unlu Mamuller İhracatı

ÜRÜN	ÜLKE	MİKTAR(KG)	DEĞER(\$)
Kakao/Çikolata İçeren Gıda Müstahzarları	Azerbaycan – Kırgızistan – Özbekistan – Kazakistan – Türkmenistan – İran – İsrail – Rusya – Ukrayna – Bangladeş – Bosna-Hersek – Fas – Gürcistan – Lübnan – Romanya – Sudan – S. Arabistan – Umman	713.584	1.223.122
Diğer Çikolata ve Çikolata Mamulleri	Arnavutluk – Azerbaycan – Romanya – Rusya – Bulgaristan – Gürcistan – Kırgızistan – Türkmenistan – İran – Özbekistan – Kazakistan – İsrail – Belçika – Lüksemburg – Beyaz Rusya – Bosna-Hersek – Litvanya – Lübnan – Çin – Çek Cum. – KKTC – Makedonya – S. Arabistan – Ukrayna – İtalya – Ürdün – Almanya – BAE – Fas – Katar – Letonya – Malta – Nijerya – Slovakya – Yemen	5.632.392	11.905.448
Makarna (Etili)	KKTC – Almanya – Avustralya	1.101	3.472
Makarna (Balıklı)	Kırgızistan	1.000	540
Makarna (Sosisli)	İngiltere – Özbekistan – Almanya – Azerbaycan – Belçika-Lüksemburg – Hollanda – Libya – Rusya – Türkmenistan – Kazakistan – Fas – Avustralya – Avusturya – İran	281.497	154.023
Diğer Dondurulmuş Makarnalar	Rusya – Almanya – KKTC – Kazakistan – İsveç – Avustralya – Azerbaycan – Kuveyt	153.032	222.792
TOPLAM		6.782.606	13.509.397

Ek Tablo 1.25. 1998 Yılı Et ve Et Ürünleri İhracatı

ÜRÜN	ÜLKE	MİKTAR(KG)	DEĞER(\$)
Sığır Eti, Diğer Kemiksiz Parçalar	Özbekistan	735	8.683
Sığır Eti – Karkas ve Yarım Karkas	BAE	505	1.989
Sığır Eti – Kemikli Parçalar	Özbekistan – Gürcistan	2.062	3.294
Kuzu Eti – Karkas – Yarım Karkas	Gürcistan – S. Arabistan	85.304	377.766
Koyun Eti (Kemiksiz)	Almanya	2.413	11.600
Koyun Eti (Kemikli)	Fransa – S. Arabistan	16.344	76.708
Koyun Eti – But – Yarım But	Özbekistan	180	1.625
Diğer Sığır Sakatları	Hong-Kong – Çin	10.684	21.392
Diğer Koyun ve Keçi Sakatları	KKTC – Hong-Kong	6.856	7.736
Horoz ve Tavuk (Bütün Kanatlar)	Azerbaycan – Ukrayna	19.814	10.044
Horoz ve Tavuklara Ait Göğüs	Azerbaycan – KKTC – Makedonya – Romanya – Ukrayna – İsviçre	131.279	340.217
Horoz ve Tavuklara Ait But Parçaları	Özbekistan – Azerbaycan – Romanya – KKTC	47.143	82.722
Horoz ve Tavuklara Ait Diğer Kemikli Parçalar	Azerbaycan – Hong-Kong – Çin – KKTC – Romanya	1.519.796	565.211
Horoz ve Tavuk Karaciğeri	Romanya – Özbekistan – Azerbaycan – İsviçre	180.483	236.931
Horoz ve Tavuk Sakatları	Hong-Kong – Bulgaristan – KKTC – Romanya – Ukrayna	5.791.549	2.437.269
Kümes Hayvanlarının Karaciğerleri	Romanya – İsviçre	5.025	7.573
Bıldırcın	Azerbaycan – Kazakistan	376	3.164
TOPLAM		7.820.548	4.193.924

Ek Tablo 1.26. 1998 Yılı Deniz Ürünleri İhracatı

ÜRÜN	ÜLKE	MİKTAR(KG)	DEĞER(\$)
Kurbağa Bacağı	İsviçre – İtalya – Fransa – Belçika-Lüksemburg – Lübnan – ABD – KKTC	187.822	738.798
Tatlı Su Levrek Filetoları	İsviçre – İtalya – Almanya – Fransa – ABD – Belçika – Lüksemburg – Macaristan – Kanada – İspanya – Avusturya	740.868	3.613.838
Alabalık Filetoları	Hollanda – Belçika – Ege Serbest Bölgesi – Özbekistan	201.057	1.428.025
Diğer Tatlı Su Balıkları Filetoları	Belçika-Lüksemburg – Özbekistan – Gürcistan	4.393	17.681
Pasifik-Atlantik Tuna Salmanlarının Filetoları	Özbekistan – KKTC	874	8.034
Yılan Balığı Filetoları	Ege Ser. Böl	5.240	19.505
Ton Balığı Filetoları	ABD	3.641	5.400
Sazan Balığı Filetoları	Avusturya	2.800	8.384
Diğer Balık Filetoları	İtalya – KKTC	7.560	29.409
Diğer Deniz İstakozları	İspanya – Fransa	884	4.241
Diğer İstakozlar	Almanya – Belçika-Lüksemburg – Fransa – Tayvan	1.619	7.184
Bütün Halinde İstakozlar	İsveç – Almanya	60.668	278.101
Pandalidae Familyasından Karidesler	İspanya	8.521	77.001
Çalı Karidesi	İspanya – Lübnan	19.211	29.902
Crangon Familyasından Diğer Karidesler	İtalya – KKTC – Japonya	3.340	29.434
Pembe Derin Su Karidesi	İspanya – Gürcistan	370	3.330
Diğer Karidesler	İtalya – İspanya – Lübnan – Yunanistan – Özbekistan – Hollanda – KKTC	134.279	805.325
Pavurya Türü Yengeçler	İtalya – Fransa	3.165	20.963
Diğer Yengeçler	İtalya – KKTC	234	2.372
Kral ,Tabak, Mavi Türü Yengeçler	Çin	18.750	18.750
Crangon Familyasından Karidesler	Avusturya	391	6.279
İstiridyeler	İtalya	25.702	38.692
Tarak	İtalya	19.680	3.292
Küçük Mürekkep Balıkları	İtalya – Yunanistan – İsviçre	71.536	242.670
Diğer Derin Su Sübyeleri	İspanya – İtalya	43.472	115.393
Diğer Mürekkep Balıkları	İtalya – İspanya – Ürdün – Almanya	65.886	165.193
Diğer Bülbüliye Kalamaryaları	KKTC	317	2.060
Ahtapotlar	İtalya – İsviçre – Yunanistan – İspanya – Fransa – Almanya	279.653	1.361.237
Suda Yaşayan Diğer Omurgasız Hayvanlar	Japonya – Tayvan – Hollanda	1.092.085	4.227.468
TOPLAM		3.004.018	13.307.961

Ek Tablo 1.27. 1998 Yılı Unlu Mamuller İhracatı

ÜRÜN	ÜLKE	MİKTAR(KG)	DEĞER(\$)
Kakao/Çikolata İçeren Gıda Müstahzarları	Azerbaycan – Kazakistan – İran – İsrail – Bosna-Hersek – Gürcistan – Romanya – Umman – Moldova – KKTC – Bulgaristan – Almanya – Avustralya	34.250	98.913
Diğer Çikolata ve Çikolata Mamulleri	Arnavutluk – Azerbaycan – Romanya – Rusya – Bulgaristan – Gürcistan – Kırgızistan – Türkmenistan – Özbekistan – Kazakistan – İsrail – Litvanya – Lübnan – KKTC – Makedonya – Ukrayna – Almanya – BAE – Fas – Katar – Malta – Slovakya – Yemen – Bahreyn – Avustralya – ABD – Fransa – Hollanda – Kongo – Kuveyt – Madagaskar – Maritus	4.676.780	8.676.117
Makarna (Etli)	KKTC – Almanya – Azerbaycan	3.324	10.804
Makarna (Sosisli)	İngiltere – Almanya – Libya – Türkmenistan – KKTC – Kanada – İsviçre	20.904	22.783
Diğer Dondurulmuş Makarnalar	Almanya – KKTC – Kazakistan	61.990	115.115
TOPLAM		4.797.248	8.923.732

Ek Tablo 1.28. 1999 Yılı Et ve Et Ürünleri İhracatı

ÜRÜN	ÜLKE	MİKTAR(KG)	DEĞER(\$)
Sığır Eti, Diğer Kemiksiz Parçalar	Ege Serbest Böl. – Gürcistan – KKTC – Liberya – Yugoslavya	7.995	35.280
Sığır Eti – Kemikli Parçalar	Yugoslavya	17.777	93.524
Kuzu Eti – Karkas – Yarım Karkas	S. Arabistan	75.900	341.550
Diğer Sığır Sakatları	Çin	16.500	38.444
Horoz ve Tavuk (Bütün Kanatlar)	Çin – Azerbaycan – Kazakistan	34.582	15.968
Horoz ve Tavuklara Ait Göğüs	Azerbaycan – KKTC – Kazakistan	44.871	115.480
Horoz ve Tavuklara Ait But Parçaları	Özbekistan – Azerbaycan – Kazakistan – KKTC	106.286	201.060
Horoz ve Tavuk Karaciğeri	Kazakistan – Özbekistan – Azerbaycan – Bulgaristan	53.099	52.464
Horoz ve Tavuk Sakatları	Hong-Kong – KKTC – Çin – Azerbaycan – Kazakistan – Moldova – Portekiz	7.594.781	3.065.684
TOPLAM		7.951.791	3.959.454

Ek Tablo 1.29. 1999 Yılı Deniz Ürünleri İhracatı

ÜRÜN	ÜLKE	MİKTAR(KG)	DEĞER(\$)
Kurbağa Bacağı	İsviçre – İtalya – Fransa – Belçika-Lüksemburg – Lübnan – Almanya	214.984	799.069
Tatlı Su Levrek Filetoları	İsviçre – İtalya – Fransa – ABD – Belçika-Lüksemburg – Macaristan – Kanada – Avusturya	1.111.416	4.526.111
Alabalık Filetoları	Hollanda – Belçika-Lüksemburg	99.978	681.279
Diğer Tatlı Su Balıkları Filetoları	İtalya – Hong-Kong – KKTC – Kanada	75.037	147.228
Boz Camgöz Filetoları	İtalya	4.964	9.700
Diğer Balık Filetoları	İtalya – KKTC	21.058	25.895
Çalı Karidesi	İspanya – Lübnan	11.002	20.219
Crangon Familyasından Diğer Karidesler	İspanya – İsviçre – Avusturya – KKTC	37.448	301.515
Penaus Familyasından Karidesler	İspanya	7.896	63.951
Diğer Karidesler	İtalya – İspanya – KKTC – Belçika-Lüksemburg – Kazakistan	273.066	2.296.972
Pavurya Türü Yengeçler	İtalya	1.392	13.980
Diğer Yengeçler	İspanya	1.824	9.768
Kral, Tabak, Mavi Türü Yengeçler	Yunanistan	10.050	9.090
Crangon Familyasından Karidesler	İspanya – İtalya – Almanya – Yunanistan	1.367	11.814
İstiridyeler	Yunanistan	4.635	29.004
Tarak	İtalya – İspanya – Romanya – Yunanistan	63.099	330.877
Küçük Mürekkep Balıkları	İtalya – Mısır – İsviçre	44.568	98.294
Diğer Derin Su Sübyeleri	İspanya – İtalya – Belçika-Lüksemburg – KKTC	27.596	91.457
Diğer Mürekkep Balıkları	İtalya	52.305	87.045
Diğer Bülbüliye Kalamaryaları	KKTC	245	1.746
Ahtapotlar	İtalya – İsviçre – Yunanistan – İspanya – Fransa – Almanya – Belçika-Lüksemburg – Hong-Kong – Japonya – KKTC	245.344	924.897
Suda Yaşayan Diğer Omurgasız Hayvanlar	Japonya – Tayvan – Hollanda – G. Kore	1.286.475	4.137.839
TOPLAM		3.595.749	14.617.750

Ek Tablo 1.30. 1999 Yılı Unlu Mamuller İhracatı

ÜRÜN	ÜLKE	MİKTAR(KG)	DEĞER(\$)
Kakao/Çikolata İçeren Gıda Müstahzarları	Azerbaycan – Kazakistan – İran – Moldova – Bulgaristan – Almanya – Avustralya – Ürdün – Arnavutluk – Polonya – Tunus – Yugoslavya	102.583	240.024
Diğer Çikolata ve Çikolata Mamulleri	Arnavutluk – Azerbaycan – Romanya – Rusya – Bulgaristan – Gürcistan – Kırgızistan – Türkmenistan – Kazakistan – İsrail – Litvanya – Lübnan – KKTC – Makedonya – Ukrayna – Almanya – BAE – Katar – Slovakya – Bahreyn – ABD – Hollanda – Kongo – Kuveyt – Madagaskar – Çek Cum. İngiltere – İran – İtalya – Angola – Arjantin – Beyaz Rusya – Honduras – Libya – Maldivler – Mısır – Moldova – Mozambik – Panama – Polonya – Portekiz – S.Arabistan – Trinidad – Tunus – Yugoslavya	2.500.504	4.016.014
Makarna (Etili)	KKTC – Almanya – ABD – Belçika-Lüksemburg – Romanya	3.317	8.530
Makarna (Sosisli)	Belçika-Lüksemburg – KKTC	53.225	25.990
Diğer Dondurulmuş Makarnalar	Almanya – KKTC – İsveç – Bosna-Hersek	23.017	40.596
TOPLAM		2.682.646	4.331.154

Ek Tablo 1.31. 2000 Yılı Et ve Et Ürünleri İhracatı

ÜRÜN	ÜLKE	MİKTAR(KG)	DEĞER(\$)
Sığır Eti – Karkas ve Yarım Karkas	Yugoslavya	1.800	7.212
Sığır Eti – Diğer Kemikli	KKTC – Yugoslavya	15.353	85.935
Sığır Eti – Diğer Kemiksiz	KKTC – Yugoslavya	21.142	121.298
Kuzu Eti – Karkas ve Yarım Karkas	BAE	2.000	7.500
Horoz ve Tavuk Eti – Kanat	Azerbaycan – KKTC	27.116	14.479
Horoz ve Tavuk Eti – Sırt ve Boyun	Çin – Ege Ser.Böl. – Hong-Kong	3.204	2.792
Horoz ve Tavuk Eti – Göğüs	Azerbaycan – Ege Ser.Böl. – Yugoslavya	12.959	24.673
Horoz ve Tavuk Eti – But	Azerbaycan – Ege Ser.Böl. – Yugoslavya	11.088	20.634
Horoz ve Tavuk Eti – Diğer Kemikli Parçalar	Makedonya – Yugoslavya	1.381	3.277
Horoz ve Tavuk Karaciğerleri	Azerbaycan	17.991	20.014
Horoz ve Tavuk Sakatları (Diğer)	Çin – Azerbaycan – Hong-Kong – KKTC	3.686.287	3.370.535
Hindi Eti – Göğüs	Yugoslavya	1.422	4.355
TOPLAM		3.801.743	3.682.704

Ek Tablo 1.32. 2000 Yılı Deniz Ürünleri İhracatı

ÜRÜN	ÜLKE	MİKTAR(KG)	DEĞER(\$)
Kurbağa Bacağı	İsviçre – İtalya – Fransa – Lübnan	177.102	583.749
Tatlı Su Levrek Filetoları	İsviçre – İsveç – İtalya – Fransa – ABD – Macaristan – Kanada – Avusturya – Yunanistan	873.050	3.512.047
Alabalık Filetoları	Hollanda – Belçika-Lüksemburg – Danimarka	278.097	1.597.977
Diğer Tatlı Su Balıkları Filetoları	S.Arabistan	12.500	20.450
Uskumru Filetoları	İsviçre	3.000	5.344
Boz Camgöz Filetoları	Hollanda – Hong-Kong – Norveç	11.588	68.027
Diğer Balık Filetoları	İtalya – Fransa	79.046	100.356
Istakozlar	İspanya	11.854	54.830
Pandalidae Familyasından Karidesler	İspanya	4.845	49.120
Çalı Karidesi	İspanya – İtalya – Fransa	12.834	51.663
Crangon Familyasından Diğer Karidesler	İspanya – İtalya – Avusturya	36.564	224.438
Diğer Karidesler	İtalya – İspanya – Fransa Yunanistan	243.748	1.383.523
Pavurya Türü Yengeçler	İtalya	238	1.665
Crangon Familyasından Karidesler	İspanya – İtalya – İsviçre – Yunanistan	2.938	20.100
İstiridyeler	Yunanistan	11.292	52.393
Tarak	İtalya – İspanya – Yunanistan	103.683	331.848
Küçük Mürekkep Balıkları	İtalya – Mısır – İsviçre	64.283	145.535
Diğer Derin Su Sübyeleri	İtalya – Yunanistan	7.740	20.390
Diğer Mürekkep Balıkları	İspanya – Yunanistan	14.790	33.792
Avrupa Kalamarı	İspanya	915	3.629
Ahtapotlar	İsviçre – Yunanistan – İspanya	125.510	363.645
Suda Yaşayan Diğer Omurgasız Hayvanlar	Japonya – Tayvan – G. Kore – Çin – Fransa	1.239.006	3.817.326
TOPLAM		3.314.623	12.441.847

Ek Tablo 1.33. 2000 Yılı Unlu Mamuller İhracatı

ÜRÜN	ÜLKE	MİKTAR(KG)	DEĞER(\$)
Kakao/Çikolata İçeren Gıda Müstahzarları	Azerbaycan –Türkmenistan – Rusya – Almanya – Avustralya – Arnavutluk – İngiltere – İsrail –ABD	149.349	260.750
Diğer Çikolata ve Çikolata Mamulleri	Arnavutluk – Azerbaycan – Romanya – Rusya – Bulgaristan – Gürcistan – Kırgızistan – Türkmenistan – Kazakistan – İsrail – Lübnan – KKTC – Makedonya – Ukrayna – Almanya – BAE – Slovakya – Bahreyn – ABD – Hollanda – Kuveyt – Çek Cum. – İngiltere – İran – İtalya – Mısır – S.Arabistan – Trinidad – Tunus – Yugoslavya – Özbekistan – Ürdün – Avustralya – Avusturya – Bosna-Hersek – Cezayir – Filipinler – Fas – Fransa – G.Afrika – Hırvatistan – Kanada – Meksika – Moritanya – Rize Ser.Böl. – Venezüella – Yemen	1.281.124	2.718.155
Makarna (Etili)	KKTC – Almanya – Romanya – İngiltere – Azerbaycan – Danimarka – Yugoslavya	9.917	12.726
Makarna (Sosisli)	Belçika-Lüksemburg – Almanya	380	2.041
Makarna (Balıklı)	Yugoslavya	1.300	1.390
Makarna (Pişirilmiş)	Özbekistan – Kazakistan – Ukrayna	63.430	34.400
Diğer Dondurulmuş Makarnalar	Almanya – KKTC – İngiltere – Avustralya – Belçika-Lüksemburg – Danimarka	14.180	10.156
TOPLAM		1.519.680	3.039.618

Ek Tablo 1.34. 2001 Yılı Et ve Et Ürünleri İhracatı

ÜRÜN	ÜLKE	MİKTAR(KG)	DEĞER(\$)
Sığır Eti – Kemikli	Yugoslavya	15.002	77.587
Sığır Eti – Kemiksiz	İtalya – Antigua – Makedonya – Malta – Norveç	15.377	56.536
Domuz Eti	Liberya – Malta – Trakya Ser.Böl. – Yunanistan	3.570	29.600
Kuzu Eti – Karkas ve Yarım Karkas	Yugoslavya	2.750	12.030
Kuzu Eti – Kemiksiz	Yugoslavya	500	4.146
Koyun Eti – Kemiksiz	KKTC	835	2.106
Diğer Sığır Sakatları	İran – Malta – Yugoslavya	1.010	4.659
Koyun ve Keçilerin Karaciğerleri	Yugoslavya	406	1.627
Horoz ve Tavuk Eti – Yarım-Çeyrek Kemikli	Arnavutluk – Yugoslavya	3.302	2.209
Horoz ve Tavuk Eti – Kanat	Azerbaycan – KKTC – Bulgaristan – Gürcistan – Yugoslavya	18.004	15.155
Horoz ve Tavuk Eti – Sırt ve Boyun	Hong-Kong – Azerbaycan – Bulgaristan – Gürcistan – Makedonya	627.409	230.978
Horoz ve Tavuk Eti – Göğüs	Azerbaycan – Ege Ser.Böl. – Arnavutluk – Bulgaristan – Gürcistan – Makedonya	91.244	138.046
Horoz ve Tavuk Eti – But	Azerbaycan – Ege Ser.Böl. – Yugoslavya – Arnavutluk – Bulgaristan – Gürcistan	922.424	791.009
Horoz ve Tavuk Eti – Diğer Kemikli Parçalar	Makedonya – Özbekistan – Azerbaycan – Bulgaristan – Gürcistan	645.709	445.666
Horoz ve Tavuk Karaciğerleri	Azerbaycan – Arnavutluk – Bulgaristan – Makedonya – Yugoslavya	170.196	137.750
Horoz ve Tavuk Sakatları (Diğer)	Çin – Azerbaycan – Hong-Kong – KKTC – Arnavutluk – Bulgaristan – Gürcistan – Makedonya – Polonya – Yugoslavya	12.075.569	5.368.060
Hindi Eti – Göğüs	KKTC	384	1.637
Hindi Eti – Kemiksiz Parçalar	Azerbaycan – Makedonya	6.279	12.328
Hindi Eti – Kanat	Azerbaycan – Makedonya	8.508	8.875
Hindi Eti – Sırt ve Boyun	İspanya	26.000	21.076
Hindi Eti – Budun Alt Kısmı	Azerbaycan	49.418	74.427
Hindi Karaciğeri	Azerbaycan	4.658	5.138
Hindi Sakatları – Diğer	Azerbaycan	2.826	3.306
TOPLAM		14.691.380	7.443.951

Ek Tablo 1.35. 2001 Yılı Deniz Ürünleri İhracatı

ÜRÜN	ÜLKE	MİKTAR(KG)	DEĞER(\$)
Kurbağa Bacağı	İsviçre – İtalya – Fransa – Lübnan – Almanya – Hollanda – Yunanistan	275.447	818.280
Tatlı Su Levrek Filetoları	İsviçre – İtalya – ABD – Macaristan – Kanada – Avusturya – Almanya – Belçika-Lüksemburg	1.017.721	4.600.042
Alabalık Filetoları	Hollanda – Belçika-Lüksemburg – İsviçre – BAE – Ege Ser.Böl	373.106	2.116.197
Yılan Balığı Filetoları	İtalya	1.710	6.600
Turna Balığı Filetoları	İtalya – ABD – Fransa – Kanada	70.079	232.071
Sazan Balığı Filetoları	İtalya – ABD – Kanada	26.523	65.710
Diğer Tatlı Su Balıkları Filetoları	İsrail – İsviçre – İtalya – KKTC – Belçika-Lüksemburg – Makedonya	34.917	72.595
Uskumru Filetoları	Almanya	4.464	3.075
Boz Camgöz Filetoları	Norveç	5.690	35.123
Diğer Balık Filetoları	İtalya – Fransa – ABD – Almanya – Kanada – Yunanistan	367.784	479.900
Crangon Familyasından Diğer Karidesler	İspanya – İtalya – Almanya – Fransa – KKTC – Norveç – Yunanistan	94.125	345.998
Pembe Derin Su Karidesleri	İspanya – İtalya	73.136	353.170
Penaeus Familyasından Karidesler	İtalya	20.016	103.709
Diğer Karidesler	İtalya – İspanya – Yunanistan – Almanya – Bahamalar – KKTC – Belçika-Lüksemburg – Malta	849.337	3.802.539
İstiridyeler	Yunanistan	10.094	41.804
Küçük Mürekkep Balıkları	Mısır – İsviçre	66.545	181.629
Diğer Derin Su Sübyeleri	İtalya – İspanya	86.367	174.320
Diğer Mürekkep Balıkları	İtalya – Yunanistan	38.820	78.375
Kalamar	KKTC – Yugoslavya – İtalya – Yunanistan	4.200	9.200
Ahtapotlar	İsviçre – Yunanistan – İspanya – İtalya – Belçika-Lüksemburg – G.Kore – KKTC – Kanada – Tayvan	206.799	623.448
Suda Yaşayan Diğer Omurgasız Hayvanlar	Japonya – Tayvan – G. Kore – Çin – Şili – ABD – Almanya	519.466	1.517
TOPLAM		4.146.346	14.145.302

Ek Tablo 1.36. 2001 Yılı Unlu Mamuller İhracatı

ÜRÜN	ÜLKE	MİKTAR(KG)	DEĞER(\$)
Kakao/Çikolata İçeren Gıda Müstahzarları	Azerbaycan – Avustralya – Arnavutluk – ABD – İran – Almanya – Gürcistan – Hollanda – KKTC – Lübnan – Makedonya	47.657	109.501
Diğer Çikolata ve Çikolata Mamulleri	Arnavutluk – Azerbaycan – Romanya – Rusya – Bulgaristan – Gürcistan – Kırgızistan – Türkmenistan – Kazakistan – İsrail – Lübnan – KKTC – Makedonya – Ukrayna – Almanya – BAE – Slovakya – Bahreyn – ABD – Kuveyt – Çek Cum. – İngiltere – İtalya – Mısır – S.Arabistan – Tunus – Yugoslavya – Özbekistan – Ürdün – Avusturya – Bosna-Hersek – Cezayir – Filipinler – Fas – Fransa – G.Afrika – Hırvatistan – Kanada – Meksika – Moritanya – Rize Ser.Böl. – Venezuella – İrlanda – Angola – Fildişi – Gabon – Gana – Hindistan – Hong-Kong – Japonya – Kamerun – Kolombiya – Kongo – Libya – Litvanya – Letonya – Pakistan – Panama – Senegal – Sudan – Tacikistan – Tanzanya – Tayvan	2.127.449	5.522.722
Makarna (Etlı)	Almanya – İngiltere – Avusturya – Belçika-Lüksemburg – Etiyopya – Hollanda – Japonya	5.013	7.399
Makarna (Sosisli)	Almanya – İsviçre – İsveç – Arnavutluk – Makedonya – Malta	3.470	2.504
Diğer Dondurulmuş Makarnalar	Almanya – KKTC – Avustralya – Hollanda – G. Afrika Cum.	7.906	13.059
TOPLAM		2.191.495	5.655.185

Ek 2. Dondurulmuş Meyve ve Sebze Sektöründe Yıllar ve Ürünler İtibari İle İhracat Miktarları

Ek Tablo 2.1.Dondurulmuş meyve Ve Sebze Sektöründe 1995 Yılı İhracat Değerleri

GTİP NO	GTİP ADI	1995	
		Miktar (kg)	Değer (\$)
35.GRUP	Dondurulmuş Sebze		
07101000	Patates	390.855	297.549
70102100	Bezelye	8.126	12.371
07102200	Fasulye	3.161	2.835
07102900	Diğer Baklagiller	100	159
07103000	Ispanaklar	2.388	645
07104000	Tatlı Mısır	820	1.916
07108010	Zeytinler	7.299	7.408
07108021	Tatlı Biber	12.644.241	9.448.529
07108029	Capsicum Cinsi Diğer Meyveler	66.555	45.764
07108030	Mantarlar	404.060	2.567.193
07108040	Domatesler	3.063.083	1.296.352
07108061	Soğan	1.797.543	1.184.020
07108063	Pırasa	2.935.211	1.653.150
07108064	Karnabahar	17.125	14.748
07108065	Lahana	330	489
07108069	Diğer Sebzeler	4.381.369	3.414.338
07109000	Sebze Karışımları	18.610	50.557
Toplam		25.739.676	19.996.730
36.GRUP	Dondurulmuş Meyve		
08111019	Çilek (Şekerli)	144.200	429.022
08111090	Çilek (Şekersiz)	6.413.715	10.401.470
08112019	Ahududu, Böğürtlen, Dut, Üzüm (Şekerli)	610	797
08112021	Ahududu (Şekersiz)	237.900	725.382
08119011	Diğer Meyveler (Şekerli)	20.000	36.623
08119022	Vaccinium Türü Meyveler (Şekersiz)	20.000	37.922
08119031	Vişne	384.034	598.389

08119032	Kiraz	1.165.105	1.867.999
08119041	Erik	2.080.331	1.398.550
08119042	Kayısı	1.314.202	1.594.665
08119043	Şeftali	4.640	11.682
08119044	Elma	86.275	60.804
08119045	Üzüm	118.700	138.726
08119049	Diğerleri	543.481	685.802
Toplam		12.532.583	17.987.036
37.GRUP	Zeytinler		
20049022	Konserve Siyah Zeytin (Asitsiz)	31.060	27.219
20049023	Konserve Siyah Zeytin (Asitli)	26.000	21.927
Toplam		37.060	49.146
49. GRUP	Sebze Konserveleri		
20049010	Tatlı Mısır Konservesi	10.928	6.023
20049024	Kebere	48.400	65.919
20049032	Taze Fasulye	37.075	28.957
20049042	Enginar	302	957
20049061	Havuç	1.656	2.719
20041029	Patates (Flokun Halinde)	3	21
20041039	Patates (Diğer Hallerde)	3.773.020	2.963.437
20049021	Turşuluk Lahana	6.980	5.331
20049031	Bezelye	170.941	122.492
20049052	Mantar	418	1.642
20049054	Kuşkonmaz	780	2.230
20049055	Bamya	33.881	40.703
20049056	Patlıcan	3.848	5.307
20049057	Nohut	9.268	6.862
20049058	Barbunya	26.188	44.511
20049064	Biber Salçası	682.857	936.960
20049065	Sebze Karışımları	30.110	21.050
20049066	Hazır Yemekler	35.479	47.468
20049069	Diğer Sebzeler	122.710	122.522
Toplam		4.994.991	4.428.237
	GENEL TOPLAM	43.324.310	42.461.149

Ek Tablo 2.2.Dondurulmuş Meyve ve Sebze Sektöründe 1996 Yılı İhracat Değerleri

GTİP NO	GTİP ADI	1996	
		Miktar(kg)	Değer (\$)
35.GRUP	Dondurulmuş Sebze		
071010000000	Patates	10.002.905	1.365.849
071021000000	Bezelye	65.991	75.552
071022000000	Fasulye	51.316	42.659
071029000000	Diğer Baklagil Sebzeler	90.876	63.190
071030000000	Ispanak	538	605
071040000000	Tatlı Mısır	4.979	8.267
071080000100	Zeytinler	23.598	555.308
071080000510	Tatlı Biberler	12.214.043	8.738.238
071080000590	Capsicum ve Pimenta Cinsi Diğer Meyveler	1.579.995	1.026.240
071080690000	Mantarlar	855.446	3.840.426
071080700000	Domatesler	5.866.849	2.465.374
071080800000	Enginarlar	2.120	2.600
071080850000	Kuşkonmazlar	10.000	7.325
071080950011	Soğan	706.260	166.599
071080950012	Havuç	116.020	23.544
071080950013	Pırasa	3.780.569	1.875.521
071080950014	Karnabahar	84.440	67.571
071080950015	Lahana	16.125	3.716
071080950019	Diğer Sebzeler	3.572.476	2.701.848
071090000000	Sebze Karışımları	25.521	26.895
Toplam		39.069.529	22.556.722
37. GRUP	Salamura ve Benzeri Zeytin		
200490300013	Siyah Zeytin Konservesi (Sirkesiz)	1.413.540	1.033.481
200490300014	Yeşil Zeytin Konservesi (Sirkesiz)	92.306	219.908
Toplam		1.505.846	1.253.389
49. GRUP	Sebze Konserveleri		
200410990000	Patatesler	2.537.842	1.926.479
200490300011	Turşuluk Lahana	37.710	32.004
200490300012	Kebere	39.084	97.431

200490500011	Bezelye	287.334	220.329
200490500012	Taze Fasulye	118.821	113.085
200490980011	Domates	1.137.331	972.498
200490980012	Mantar	1.800	3.388
200490980013	Domalan	612	898
200490980014	Kuşkonmaz	501	819
200490980015	Bamya	66.860	86.959
200490980016	Patlıcan	20.617	29.202
200490980017	Nohut	62.292	51.181
200490980018	Barbunya	30.881	40.605
200490980021	Havuç	1.204	1.661
200490980024	Biber	396.768	414.640
200490980025	Sebze Karışımları	118.055	92.903
200490980029	Diğer Sebzeler	339.086	420.428
Toplam		5.195.685	4.502.793
36.GRUP	Dondurulmuş Meyve		
801110110000	Çilek (Şeker Oranı %13'den Fazla)	840	350
801110190000	Çilek (Şeker Oranı %13'den Az)	251.461	624.926
801110900000	Diğer Çilekler	9.610.262	12.450.800
801120310000	Ahududu	324.562	729.330
801120390000	Siyah Frenk Üzümü	240	595
801120590000	Böğürtlen, Dut ve Loganberriler	40.781	53.300
801120900000	Frenk Üzümü ve Bektaşi Üzümü	20.420	25.092
801190110000	Tropikal ve Sert Kabuklu Tropikal Meyveler (Şeker Oranı %13'den Fazla)	6.000	11.595
801190190000	Meyveler ve Sert Kabuklu Meyveler (>%13)	30.000	38.676
801190310000	Tropikal ve Sert Kabuklu Tropikal Meyveler (Şeker Oranı %13'den Az)	5.000	8.697
801190390000	Meyveler ve Sert Kabuklu Meyveler (<%13)	34.936	74.672
801190700000	Vaccinium Türü Meyveler	584.399	825.188
801190750000	Vişne	3.254.840	4.251.073
801190800000	Kiraz	907.283	1.452.179
801190850000	Tropikal ve Sert Kabuklu Tropikal Meyveler (Şekersiz)	20.000	36.535

801190950011	Erik	4.586.652	2.929.997
801190950012	Kayısı	874.233	1.119.880
801190950013	Şeftali	73.589	48.626
801190950014	Elma	8.575	3.609
801190950015	Üzüm	97.464	104.417
801190950019	Diğer Meyveler ve Sert Çekirdekli Meyveler	702.228	880.030
Toplam		21.432.685	25.688.622
	GENEL TOPLAM	67.203.745	54.001.526

Ek Tablo 2.3. Dondurulmuş Meyve ve Sebze Sektöründe 1997 Yılı İhracat Değerleri

GTİP NO	GTİP ADI	1997	
		Miktar(kg)	Değer (\$)
35.GRUP	Dondurulmuş Sebze		
071010000000	Patates	506.055	389.024
071021000000	Bezelye	81.167	82.374
071022000000	Fasulye	43.160	45.838
071029000000	Diğer Baklagil Sebzeler	28.529	20.705
071030000000	Ispanak	16.917	40.548
071040000000	Tatlı Mısır	29.792	23.511
071080000100	Zeytinler	181.508	448.911
071080000510	Tatlı Biberler	17.391.831	10.274.003
071080000590	Capsicum ve Pimenta Cinsi Diğer Meyveler	2.050.149	1.222.714
071080690000	Mantarlar	622.415	2.723.190
071080700000	Domatesler	5.634.009	2.195.063
071080800000	Enginarlar	6.901	8.730
071080950011	Soğan	773.577	334.609
071080950012	Havuç	668.577	68.535
071080950013	Pırasa	2.420.256	1.311.903
071080950014	Karnabahar	573.403	366.151
071080950015	Lahana	15.762	6.222
071080950019	Diğer Sebzeler	4.145.225	2.418.080
071090000000	Sebze Karışımları	34.159	22.395
Toplam		35.223.392	22.002.506
36. GRUP	Dondurulmuş Meyve		
081110190000	Çilek (Şeker Oranı %13'den Az)	846.361	1.063.666
081110900000	Diğer Çilekler	12.689.688	15.792.905
081120190000	Ahududu, Böğürtlen, Loganberrier (Şekerli)	25.020	37.444
081120310000	Ahududu (Şekersiz)	610.944	1.120.233
081120900000	Frenk Üzümü ve Bektaşi Üzümü	2.232	6.046
081190190000	Sert Kabuklu Meyveler (şeker oranı>%13)	100.682	153.173
081190390000	Sert Kabuklu Meyveler (şeker oranı<%13)	20.646	49.431

081190700000	Vaccinium Türü Meyve	847.500	1.119.491
081190750000	Vişne	6.762.670	9.191.175
081190800000	Kiraz	1.935.297	2.836.438
081190850000	Tropikal Meyveler	20.000	30.733
081190950011	Erik	2.054.963	1.229.137
081190950012	Kayısı	620.249	628.035
081190950015	Üzüm	205.041	164.288
081190950019	Diğer Meyveler	1.210.540	1.289.113
Toplam		27.951.833	34.711.308
37.GRUP	Salamura vb. Zeytin		
200490300013	Siyah Zeytin Konservesi (Sirkesiz)	1.199.833	920.613
200490300014	Yeşil Zeytin Konservesi (Sirkeli)	25.141	62.008
Toplam		1.224.974	982.621
49. GRUP	Sebze Konserveleri		
200410990000	Patates	24.845	31.085
200490100000	Tatlı Mısır	1.850	2.770
200490300011	Turşuluk Lahana	8.553	7.716
200490300012	Kebereler	15.534	55.783
200490500011	Bezelye	377.423	299.639
200490500012	Taze Fasulye	82.358	79.602
200490980011	Domates	25.325	27.325
200490980012	Mantar	66	197
200490980015	Bamya	95.196	112.970
200490980016	Patlıcan	12.988	16.956
200490980017	Nohut	1.105.925	517.700
200490980018	Barbunya	18.237	21.955
200490980021	Havuç	153	139
200490980023	Karnabahar	16.256	18.451
200490980024	Biber	105.633	156.347
200490980025	Sebze Karışımları	95.516	86.319
200490980029	Diğer Sebzeler	192.033	268.836
Toplam		2.177.672	1.703.481
	GENEL TOPLAM	66.577.871	59.399.916

Ek Tablo 2.4. Dondurulmuş Meyve ve Sebze Sektöründe 1998 Yılı İhracat Değerleri

GTİP NO	GTİP ADI	1998	
		Miktar(kg)	Değer (\$)
35.GRUP	Dondurulmuş Sebze		
071010000000	Patates	164.637	82.779
071021000000	Bezelye	33.887	38.002
071022000000	Fasulye	57.700	47.357
071029000000	Diğer Baklagil Sebzeler	24.150	16.457
071030000000	Ispanak	7.366	8.081
071040000000	Tatlı Mısır	242.561	155.618
071080000100	Zeytinler	4.483	10.048
071080000510	Tatlı Biberler	20.592.371	13.192.991
071080000590	Capsicum ve Pimenta Cinsi Diğer Meyveler	1.024.577	688.084
071080690000	Mantarlar	872.266	2.993.346
071080700000	Domatesler	5.674.531	2.380.149
071080800000	Enginarlar	32.083	41.343
071080950011	Soğan	4.382.320	2.726.773
071080950012	Havuç	134.966	14.042
071080950013	Pırasa	2.457.694	1.209.811
071080950014	Karnabahar	479.155	335.632
071080950015	Lahana	10.266	3.604
071080950019	Diğer Sebzeler	3.205.748	2.071.415
071090000000	Sebze Karışımları	18.407	15.369
Toplam		39.419.168	26.030.861
36.GRUP	Dondurulmuş Meyve		
801110110000	Çilek (Şeker Oranı %13'den Fazla)	142.230	232.385
801110190000	Çilek (Şeker Oranı %13'den Az)	1.158.601	1.665.382
801110900000	Diğer Çilekler	15.786.567	23.136.266
801120310000	Ahududu	263.036	527.509
801120390000	Siyah Frenk Üzümü	635	1.015
801120900000	Frenk Üzümü ve Bektashi Üzümü	30.110	28.140
801190110000	Tropikal ve Sert Kabuklu Tropikal Meyveler	1.000	1.200

801190190000	Meyveler ve Sert Kabuklu Meyveler (>%13)	30.986	43.485
801190390000	Meyveler ve Sert Kabuklu Meyveler (<%13)	20.000	37.659
801190700000	Vaccinium Türü Meyveler	195.005	322.162
801190750000	Vişne	1.769.938	2.386.505
801190800000	Kiraz	1.165.487	1.947.663
801190850000	Tropikal ve Sert Kabuklu Tropikal Meyveler (Şekersiz)	117.188	180.000
801190950011	Erik	947.061	594.708
801190950012	Kayısı	1.179.048	1.174.555
801190950013	Şeftali	7.143	2.731
801190950015	Üzüm	153.416	137.741
801190950019	Diğer Meyveler ve Sert Çekirdekli Meyveler	1.300.835,	1.533.630
Toplam		24.267.651	33.952.736
37.GRUP	Salamura vb. Zeytin		
200490300013	Siyah Zeytin Konservesi (Sirkesiz)	13.427	19.839
200490300014	Yeşil Zeytin Konservesi (Sirkeli)	13.338	42.946
200570100011	Siyah Zeytin (Ambalajı 5 kg' ın altında)	5.612.447	8.278.952
200570100012	Yeşil Zeytin (Ambalajı 5 kg' ın altında)	741.865	1.146.714
Toplam		6.381.077	9.488.451
49.GRUP	Sebze Konserveleri		
200410990000	Patates	567.878	373.942
200490100000	Tatlı Mısır	342	808
200490300011	Turşuluk Lahana	2.333	1.541
200490300012	Kebereler	629	2.262
200490500011	Bezelye	133.503	101.027
200490500012	Taze Fasulye	100.057	87.850
200490980011	Domates	2.888	3.672
200490980012	Mantar	392	1.151
200490980014	Kuşkonmaz	854	1.272
200490980015	Bamya	83.536	119.203
200490980016	Patlıcan	10.508	12.906
200490980017	Nohut	76.692	45.621
200490980018	Barbunya	17.184	28.884
200490980021	Havuç	3.359	3.050

200490980022	Pırasa	139	48
200490980024	Biber	263.002	446.460
200490980025	Sebze Karışımları	169.853	181.557
200490980029	Diğer Sebzeler	374.931	462.496
Toplam		1.805.724	1.872.914
	GENEL TOPLAM	71.873.620	71.344.962

Ek 3. Türkiye'nin Ülkeler İtibari İle Dondurulmuş Meyve ve Sebze İhracat Miktarları ve Değerleri

Ek Tablo 3.1. Türkiye'nin Ülkeler İtibari İle Dondurulmuş Meyve-Sebze İhracatı (Miktar: kg)

ÜLKELER	YILLAR		
	1996	1997	1998
0811 Dondurulmuş Sebzeler			
Almanya	7.542.169	8.006.967	8.483.841
ABD	1.000	3.440	17.820
Arnavutluk	833.250	0	0
Avustralya	18.920	17.965	1.100
Avusturya	599.904	502.224	229.216
Azerbaycan	509.772	30.442	16.735
Bahreyn	30.740	21.651	0
Belçika-Lüksemburg	4.095.195	7.078.352	7.953.802
Birleşik Arap Emirlikleri	0	0	4.891
Bosna-Hersek	2.500	2.440	0
Bulgaristan	934.415	17.150	1.000
Çek Cumhuriyeti	9.300	643.268	129.220
Danimarka	1.831.271	1.460.066	1.280.972
Finlandiya	117.000	140.000	433.000
Fransa	4.983.107	4.725.667	7.017.713
Gürcistan	348.109	158.306	19.724
Hindistan	0	0	3.750
Hırvatistan	48.020	39.970	0

Hollanda	2.214.279	2.445.504	2.768.335
Hong Kong	0	3.003	703
Irak	3.198.010	0	0
İngiltere	4.080.610	4.869.169	6.650.378
İran	2.232.424	0	0
İrlanda	380.611	713.874	660.380
İspanya	38.677	37.403	20.302
İsrail	100	20.000	0
İst Ahl. Ser. Böl.	0	10.246	0
İsveç	547.700	816.380	1.543.250
İsviçre	277.438	157.016	140.375
İtalya	374.734	165.278	302.560
Japonya	72.000	241.972	244.879
Kanada	0	2	9.958
Kazakistan	0	100.561	135.891
Kesinleşmemiş Ülkeler	0	17.251	46.386
Kırgızistan	7.193	0	1.175
Kuveyt	200	977	0
KKTC	56.543	151.891	81.671
Lübnan	154.425	0	0
Macaristan	0	18.500	0
Makedonya	1.920	0	0
Malezya	0	167	0
Malta	0	0	19.290
Moldova	81.180	0	530
Norveç	548.269	377.814	518.500
Özbekistan	48	0	2.513
Polonya	92.960	829.473	107.538
Romanya	136.250	340.696	104.147
Rusya Federasyonu	968.402	630.001	19.060
Slovak Cumhuriyeti	6.700	20.000	0
Suudi Arabistan	12.000	0	0
Tacikistan	0	0	29
Türkmenistan	3.964	4.975	1.229

Ukrayna	1.496.420	40.981	550
Ürdün	38.000	0	0
Yunanistan	788.266	389.350	547.598
TOPLAM	39.813.992	35.250.392	39.520.011
0811 Dondurulmuş Meyveler			
	1996	1997	1998
Almanya	8.426.277	10.880.363	8.700.772
ABD	0	27.800	0
Avusturya	559.866	1.551.890	752.241
Azerbaycan	8.530	2.512	0
Bahreyn	1.500	4.000	0
Belçika-Lüksemburg	996.725	1.978.206	1.456.545
Bosna-Hersek	2.871	0	0
Bulgaristan	18.000	24.789	0
Çek Cumhuriyeti	41.000	0	20.000
Danimarka	1.428.445	118.600	26.000
Finlandiya	17.600	0	207.000
Fransa	2.288.088	2.588.647	1.705.284
Gürcistan	6.900	0	7.400
Hırvatistan	0	180.000	0
Hollanda	2.100.890	2.044.815	2.061.491
Hong Kong	0	10.080	0
İngiltere	3.524.546	5.107.754	5.698.930
İrlanda	0	80.000	60.000
İspanya	0	40.000	20.000
İsrail	99.021	486.242	331.664
İsveç	17.700	0	0
İsviçre	457.948	999.388	874.162
İtalya	942.285	933.090	1.498.777
Japonya	0	1.000	8
Katar	0	0	4.500
Kazakistan	935	1.079	695
Kesinleşmemiş Ülkeler	0	17.500	0
Kırgızistan	0	391	0

KKTC	18.364	74.766	3.603
Lübnan	41.040	62.000	0
Macaristan	10.220	0	0
Mersin Serbest Bölgesi	39.000	0	0
Mısır	0	10.000	0
Polonya	16.000	0	20.000
Romanya	840	0	0
Rusya Federasyonu	69.434	7.363	62.096
Slovak Cumhuriyeti	0	84.000	44.000
Slovenya	0	19.500	40.000
Suudi Arabistan	256.520	353.596	559.418
Ukrayna	0	12.000	0
Ürdün	20.000	0	0
Yunanistan	23.200	240.462	113.700
TOPLAM	21.433.765	27.951.833	24.268.286

2404 Dondurulmuş Sebze Konserveleri

	1996	1997	1998
Almanya	670.998	228.699	295.667
ABD	14.239	9.434	41.743
Arnavutluk	3.960	0	6.630
Avustralya	791	17.818	4.295
Avusturya	21.992	31.481	66.626
Azerbaycan	20.076	86.000	53.777
Bahreyn	0	26.855	0
Belçika-Lüksemburg	17.898	7.200	960
Beyaz Rusya	1.647	0	0
Birleşik Arap Emirlikleri	8.856	0	0
Bosna-Hersek	5.133	9.778	2.653
Bulgaristan	71.645	285	133.890
Çek Cumhuriyeti	1.000	0	2
Cezayir	0	1.010.886	0
Danimarka	0	896	5.895
Ege. Ser. Böl.	0	1.020	0
Erzurum Ser. Böl.	0	0	328

Estonya	0	0	14
Fildişi Sahili	0	250	300
Filipinler	0	0	399
Fransa	0	3.942	8.500
GüneyAfrika Cumhuriyeti	11.000	0	0
Gürcistan	51.019	150.045	23.100
Hollanda	11.346	24.123	33.750
Irak	11.065	0	0
İngiltere	265.872	5.176	80.410
İspanya	40.320	5.817	113
İsrail	0	166	0
İst. Ahl. Ser. Böl.	0	10.270	9.360
İsveç	73.493	6.130	0
İsviçre	97.684	14.762	3.068
İtalya	31.583	60.005	3.840
Japonya	1.060.981	0	196.934
Kanada	907	336	0
Kazakistan	16.630	127.652	73.320
Kesinleşmemiş Ülkeler	0	4.372	342
Kırgızistan	2.821	3.417	3.657
Kuveyt	4.800	7.517	20.111
KKTC	80.681	66.870	255.616
Libya	6.081	4.286	3.739
Lübnan	180.960	0	0
Macaristan	0	407	223
Malezya	128.905	0	0
Mersin Ser. Böl.	0	135	0
Mısır	0	3.888	0
Moğolistan	102	0	0
Moldova	96	0	2.075
Norveç	8.862	5.250	0
Özbekistan	23.254	18.740	23.961
Pakistan	0	0	11.202
Panama	0	0	222

Polonya	0	200	0
Romanya	1.295.552	1.072.143	538.019
Rusya Federasyonu	252.460	245.597	50.747
Senegal	200	600	300
Slovenya	0	4	0
Suudi Arabistan	21.758	35.889	19.874
Tacikistan	0	0	72
Trabzon Ser. Böl.	370	0	0
Tunus	4.680	0	0
Türkmenistan	60.464	162.830	32.688
Ukrayna	55.677	0	0
Ürdün	78.160	1.160	0
Venezüella	0	4.039	0
Yeni Zelanda	4.414	2.851	6.994
Yunanistan	1.843.131	30.630	340.266
Toplam	6.563.533	3.507.951	2.355.682

Ek Tablo 3.2. Türkiye'nin Ülkeler İtibari İle Dondurulmuş Meyve-Sebze İhracatı (Değer: \$)

ÜLKELER	YILLAR		
	1996	1997	1998
0811 Dondurulmuş Sebzeler			
Almanya	5.697.225	5.235.451	5.326.235
ABD	1.698	3.941	10.298
Arnavutluk	6.538	0	0
Avustralya	24.030	55.663	3.954
Avusturya	355.267	284.424	151.574
Azerbaycan	114.570	37.412	17.819
Bahreyn	23.115	9.807	0
Belçika-Lüksemburg	2.015.020	3.401.733	4.210.497
Birleşik Arap Emirlikleri	0	0	1937
Bosna-Hersek	5.536	3.492	0

Bulgaristan	106.654	6.177	1.200
Çek Cumhuriyeti	2.612	344.678	72.157
Danimarka	1.209.774	939.735	871.800
Finlandiya	76.658	86.895	252.274
Fransa	3.765.646	2.964.096	5.514.905
Gürcistan	38.425	73.873	7.592
Hindistan	0	0	2.973
Hırvatistan	12.564	10.259	0
Hollanda	1.463.068	1.434.000	1.707.678
Hong Kong	0	30.030	6.220
Irak	377.537	0	0
İngiltere	2.384.367	2.905.231	4.049.939
İran	155.318	0	0
İrlanda	288.128	494.124	461.790
İspanya	216.457	117.827	11.402
İsrail	300	9.218	0
İst Ahl. Ser. Böl.	0	31.433	0
İsveç	539.022	681.403	1.203.293
İsviçre	553.717	164.755	218.245
İtalya	1.202.273	673.558	558.747
Japonya	81.732	387.703	229.841
Kanada	0	2	9.182
Kazakistan	0	67.862	31.874
Kesinleşmemiş Ülkeler	0	61.802	25.345
Kırgızistan	2.355	0	1.037
Kuveyt	200	148	0
KKTC	59.170	128.157	85.891
Lübnan	186.707	0	0
Macaristan	0	7.258	0
Makedonya	480	0	0
Malezya	0	475	0
Malta	0	0	9.040
Moldova	10.224	0	1.161
Norveç	400.225	234.796	380.710

Özbekistan	90	0	0
Polonya	25.371	398.356	61.375
Romanya	32.684	254.792	40.269
Rusya Federasyonu	118.748	92.127	7.750
Slovak Cumhuriyeti	3.685	10.860	0
Suudi Arabistan	6.600	0	0
Tacikistan	0	0	99
Türkmenistan	3.714	6.142	1.376
Ukrayna	305.262	33.293	410
Ürdün	15.840	0	0
Yunanistan	668.721	319.518	486.164
TOPLAM	22.557.327	22.002.506	26.034.053
0811 Dondurulmuş Meyveler			
Almanya	9.676.387	13.176.707	11.492.517
ABD	0	54.376	0
Avusturya	674.083	1.728.907	879.212
Azerbaycan	16.492	2.646	0
Bahreyn	2389	4.519	0
Belçika-Lüksemburg	1.260.387	2.169.160	1.901.536
Bosna-Hersek	3.503	0	0
Bulgaristan	20.648	17.319	0
Çek Cumhuriyeti	39.269	0	34.507
Danimarka	961.207	69.466	44.498
Finlandiya	81.235	0	376.077
Fransa	3.093.657	3.204.287	2.334.902
Gürcistan	3.800	0	3.109
Hırvatistan	0	188.353	0
Hollanda	2.192.133	2.438.755	2.283.411
Hong Kong	0	23.914	0
İngiltere	4.913.762	6.972.156	8.870.749
İrlanda	0	92.403	76.771
İspanya	0	45.738	32.253
İsrail	231.594	840.759	644.510
İsveç	18.747	0	0

İsviçre	570.992	1.336.190	1.110.228
İtalya	1.428.448	1.385.602	1.989.652
Japonya	0	2.232	8
Katar	0	0	1.350
Kazakistan	3.169	1.369	1.100
Kesinleşmemiş Ülkeler	0	5.600	0
Kırgızistan	0	838	0
KKTC	17.348	131.712	3.596
Lübnan	28.728	49.800	0
Macaristan	13.389	0	0
Mersin Serbest Bölgesi	72.882	0	0
Mısır	0	20.200	0
Polonya	21.556	0	25.070
Rusya Federasyonu	0	0	50.484
Slovak Cumhuriyeti	0	0	31.475
Slovenya	0	0	42.754
Suudi Arabistan	0	0	582.913
Yunanistan	0	0	140.055
TOPLAM	25.345.805	33.963.008	33.952.736
2404 Dondurulmuş Sebze Konserveleri			
Almanya	871.912	303.431	373.884
ABD	16.862	11.525	67.864
Arnavutluk	6.362	0	9.660
Avustralya	1.435	41.935	9.559
Avusturya	20.300	49.043	76.606
Azerbaycan	20.463	101.261	76.909
Bahreyn	0	15.609	0
Belçika-Lüksemburg	16.984	6.871	2.355
Beyaz Rusya	2.138	0	0
Birleşik Arap Emirlikleri	5.800	0	0
Bosna-Hersek	6.978	10.950	7.277
Bulgaristan	37.553	353	64.322
Çek Cumhuriyeti	780	0	3
Cezayir	0	470.985	0

Danimarka	0	1.406	2.599
Ege. Ser. Böl.	0	561	0
Erzurum Ser. Böl.	0	0	819
Estonya	0	0	11
Fildişi Sahili	0	131	274
Filipinler	0	0	654
Fransa	175.655	5.288	4.438
Güney Afrika Cumhuriyeti	11.000	0	0
Gürcistan	41.033	129.251	18.016
Hollanda	20.409	34.807	41.282
Irak	11.864	0	0
İngiltere	270.732	6.430	79.478
İspanya	49.248	10.645	182
İsrail	0	286	0
İst. Ahl. Ser. Böl.	0	7.684	7.295
İsveç	75.000	7.985	0
İsviçre	130.801	21.134	4.974
İtalya	40.224	28.177	4.032
Japonya	912.088	0	304.809
Kanada	3.741	536	0
Kazakistan	15.115	183.558	53.194
Kesinleşmemiş Ülkeler	0	3.945	808
Kırgızistan	3.240	1.584	3.438
Kuveyt	7.200	7.541	8.192
KKTC	73.035	77.051	272.838
Libya	80.064	4.053	4.546
Lübnan	135.192	0	0
Macaristan	0	487	236
Malezya	133.550	0	0
Mersin Ser. Böl.	0	236	0
Mısır	0	9.580	0
Moğolistan	160	0	0
Moldova	254	0	1.729

Norveç	15.871	5.134	0
Özbekistan	23.676	17.655	29.733
Pakistan	0	0	17.497
Panama	0	0	352
Polonya	0	377	0
Romanya	894.224	754.750	367.926
Rusya Federasyonu	251.017	221.462	46.435
Senegal	158	458	274
Slovenya	0	6	0
Suudi Arabistan	27.225	48.535	25.474
Tacikistan	0	0	50
Trabzon Ser. Böl.	882	0	0
Tunus	12.415	0	0
Türkmenistan	84.326	142.604	28.810
Ukrayna	31.948	0	0
Ürdün	74.509	1.218	0
Venezüella	0	6.984	0
Yeni Zelanda	8.137	5.187	18.555
Yunanistan	1.259.867	19.061	174.613
Toplam	5.809.427	2.777.572	2.212.002

ÖZGEÇMİŞ

Soyadı : YÖNLÜ
Adı : Tayfun
Doğum Yeri ve Tarihi : İzmir – 1976
Medeni Durumu : Bekar
Eğitim Durumu : Üniversite
Lisans : Akdeniz Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi, İktisat Bölümü 1999
Lise : Kırşehir Lisesi
Son İş Deneyimi : Varsak Şelale İlköğretim Okulu Bilgisayar
Öğretmenliği (2002 Yılı)
Yabancı Dil : İngilizce
Adres : Akkuyu Mah. 906. Sok. Seçkinler Sit. B-3 Blok No:14
07070 Arapsuyu / ANTALYA
Tel (Ev) : 0 242 228 40 70
Tel (Cep) : 0 532 731 98 16